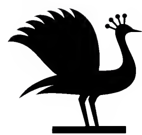
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13856

Lipnishki Memorial Book

Sefer zikaron shel ḳehilat Lipnishoḳ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron shel ḳehilat Lipnishoḳ / ha-ʻorekh, Avner Leṿin.
IMPRINT	880-03 Tel Aviv : Irgun yotsʼe Lipnishoḳ be-Yiśraʼel, 1968.
DESCRIPT	206 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Lipnishki.
	Lipnishki (Belarus) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Lipnishki.
ADD'L NAME	Levin, Avner.
ADD'L TITLE	Yizker bukh nokh der farnikhṭeter Yidisher ḳehile Lipnishoḳ

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר־זכרון לקהילת ליפנישוק

נדפס בישראל, תשכ"ט

דפוס „ארזי" בע"מ, ת"א, רח' אילת השחר 4, טל. 34294

ספר זכרון

של

קהילת ליפנישוק

העורך:

אבנר לוין

חברי המערכת:

עמנואל גרשטין, יצחק לוין, נפתלי קרצ׳מר

חברי הועד להוצאת הספר:

אהרן גוטלבסקי, אליהו גולדשמיד, בלה גרשטין,
חיים סלודובניק־כרמי

הוצאה של ארגון יוצאי ליפנישוק בישראל

תשכ״ט תל־אביב 1968

יזכור בוך

נאך דער פארניכטעטער יידישער קהילה

ליפנישאק

רעדאַקטאָר:

אבנר לעווין

מיטגלידער פון דער רעדאַקציע:

עמנואל גערשטיין, יצחק לעווין, נפתלי קאַרטשמער

מיטגלידער פון קאָמיטעט צום אַרויסגעבן דאָס יזכור־בוך:

אהרן גוטעלעבסקי, אליהו גאָלדשמיד, בלה גערשטיין,

חיים סלאַדאָוויק

אַרויסגעגעבן דורך דעם ליפנישקער פאַראיין אין ישראל

תשכ"ט תל־אביב 1968

תוכן העניינים — אינהאַלט

ליפנישוק בין שתי מלחמות העולם
ליפנישאָק צווישן צוויי וועלט מלחמות

דמויות עיירתנו
געשטאַלטן פון אונדזער שטעטל

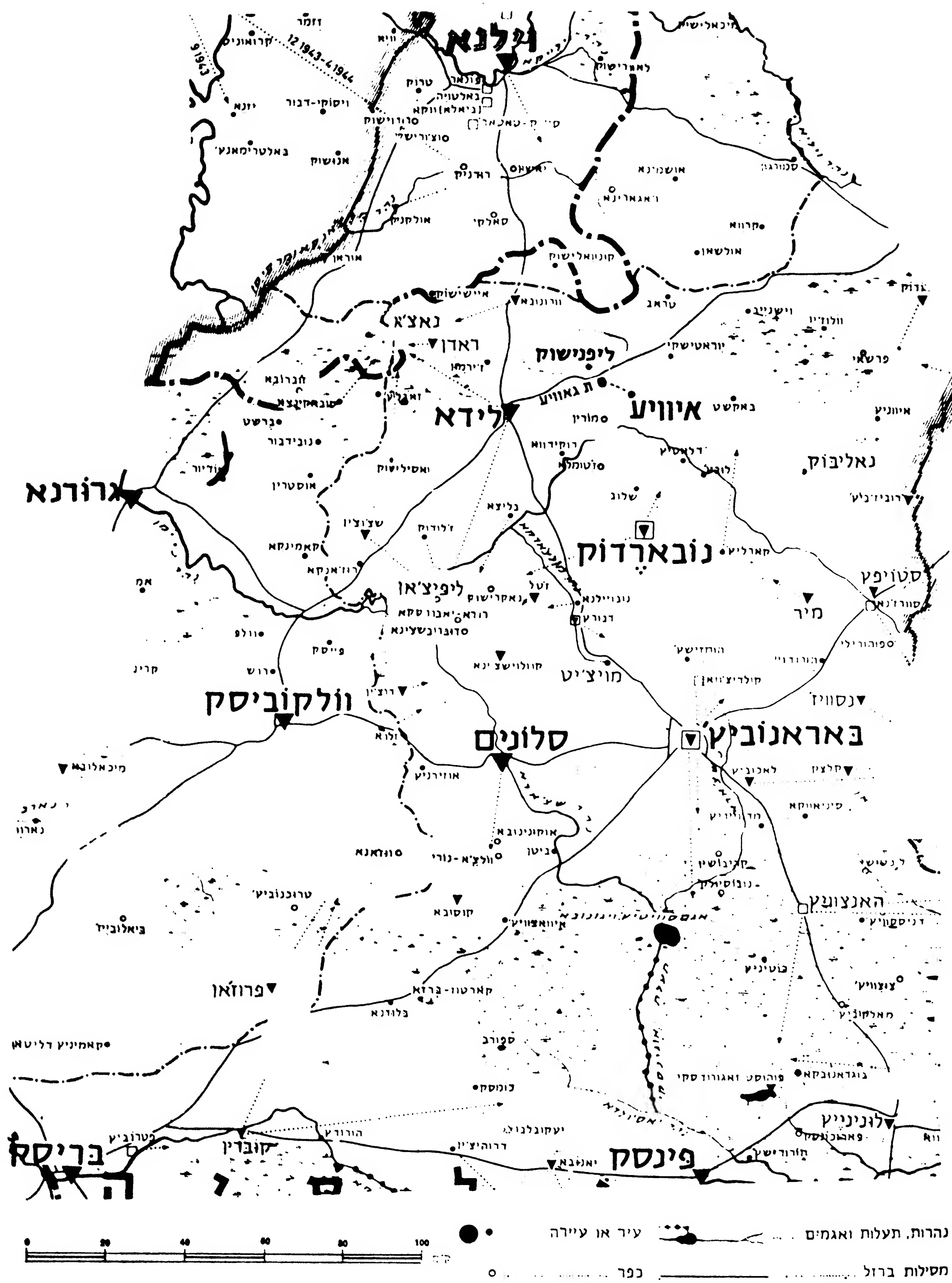
תקופת השואה והחורבן
די עפּאָכע פון אומקום און חורבן

עמוד

רשימת תצלומים — רשימה פון בילדער

עמוד

עמוד

מפת צפון־מזרח פולין (1939)

מאַפּע פון צפון־מזרח׳דיקן טייל פון פוילן (1939)

דבר העורך

א. לוין

לפני שנים אחדות הוצע באחד הכינוסים של יוצאי ליפנישוק, שגם אנו נלך בעקבות יוצאי ערים ועיירות רבות בפולין, ליטא וגליציה ונוציא לאור ספר זכרון לקהילתנו הקטנה, הקדושה. הרעיון היה טוב, אבל היו גם היסוסים מרובים, שכן הועמדנו בפני סימני שאלה רבים: האם נוכל למשימה רבת־אחריות זו בכוחות עצמנו? הרי אנו מעטים ודלים בחומר וברוח ואיך נוכל להרים את המשא הכבד הזה? מי מבינינו יכתוב ויצליח להעלות מנבכי לבו זכרונות על חיי הקהילה שלנו, לפחות מהתקופה הזכורה לכולנו ועד לפרפוריה האחרונים בעת חסולה הגמור ע״י הרוצחים הנאציים? ואם גם ייעשה מאמץ נפשי גדול, ואפילו רוב החברים יכתבו, האם יספיק החומר לפרסום ספר זכרון ראוי לשמו? ומה ביחס לכסף? מנין יבוא הכסף הדרוש למימון הפעולות הקשורות בהוצאת הספר? היו אלה שאלות קשות ולא קל היה להשיב עליהן. אבל, לעומת זה, היו בינינו חברים מלאים אמונה וחדורי רצון עז שהאמינו באפשרויות החבויות בתוכנו פנימה ולא נלאו מלהעלות את הנושא שוב ושוב, עד שנצחו. נבחרה ועדה מיוצאי העיירה שהתחילה באיסוף החומר וריכוזו. הכוח המניע שדחף אותנו קדימה היתה הרגשתנו, שעלינו, הדור האחרון של אותה עיירה קטנה, שעלינו, האודים המוצלים מאותה קהילה טהורה וקדושה אשר הושמדה בצורה כה אכזרית, שעלינו ורק עלינו מוטלת החובה המוסרית הגדולה להנציח את זכר קדושינו היקרים! נשארנו רק מעטים, נושאי מורשת אבותינו וספוגי אותה מסורת יהודית ואותו הווי חיים של עיירה קטנה ברוסיה הלבנה, אותו אורח חיים שתרם רבות לייחוד חיי הרוח

של היהודים במזרח אירופה, ואשר הצמיח את הניצנים הראשונים של התנועה הציונית והשיבה לציון. עם כל תחושת הסבל והמועקה של יהודי מזרח אירופה בכל שנות הגלות הארוכות, לא כבה אף לרגע אותו ניצוץ של חיי רוח אשר מצאו את בטויים בהגות בתורה ובתפילות שהזינו את נפשם, רוממוה מעל לעקה ולמצוקה המתמדת בגלות והפיחו בה רוח של תקוה לגאולה קרובה. אורח חיים זה נסך גם בנו את המרץ להמשיך ללא לאות לאסוף חומר וכסף כדי שנוכל להגיע סוף סוף למטרה הנכספת. וראו איזה פלא! הרעיון התחיל לקרום עור וגידים, החומר התחיל לזרום וההתענינות בין החברים הלכה וגברה. גם חברינו, יוצאי ליפנישוק בחוץ לארץ, לא טמנו את ידם בצלחת, שלחו רשימות מענינות וכסף. וכך הגענו סוף סוף למצב המאפשר לנו לפרסם את ספר הזכרון. זהו, אמנם, ספר לא גדול, ללא יומרה ספרותית רבה, אבל יש בו חומר דוקומנטרי רב על חיי הקהילה מימי מלחמת העולם הראשונה ועד סופה המר, על חיי קדושינו בתקופת הכיבוש הסובייטי, בגיטו איביה ועל דרכם האחרונה מלאת האימים והסדיזם הנאצי.

עם פרסום הספר אנו מעלים את זכרו של חברנו צבי ידידיה־בלוך ז״ל, שהיה יו״ר הועד שלנו במשך שנים רבות, הגה את הרעיון להנצחת זכר קהילתנו הקטנה, האציל מרוחו על פעולות הועד והמערכת של „ספר הזכרון" ולצערנו הרב לא זכה ליהנות מפרי עמלו.

בהזדמנות זו אנו מודים לכל החברים אשר לא חסכו מזמנם וממרצם וביחוד לחברנו יצחק לוין, אשר פעל ללא לאות בריכוז ואתור כל הבעיות הכספיות והטכניות שתרמו רבות לקידום הוצאתו של הספר. כמו־כן נתונה תודתנו לבוניה בנימיני לבית בלוך, אשר השקיעה עמל רב בהדפסת הרשימות במכונת כתיבה וגלתה אורך רוח הראוי להערכה רבה.

הקימונו לך מצבת עד, קהילתנו היקרה! מי יתן ואותה רוח, שדחפה אותנו להגשמת משימתנו הקדושה ואורח החיים אותו תארנו בספרנו זה יחדרו ללבם של ילדינו שידעו להמשיך ולשמור על אותה גחלת של מסורת אבותינו שלא תכבה.

ליפנישוק בין שתי מלחמות עולם

ליפנישאק צווישן צוויי וועלט־מלחמות

אבנר לוין

עיירתנו ליפנישוק

סקירה כללית

העיירה ליפנישוק היתה אחת ממאות העיירות המפוזרות במישור רחב הידים של רוסיה הלבנה. תעודות היסטוריות על יסודה, התפתחותה הכל־כלית והתרבותית לא נשתמרו וגם לא ידוע אם בכלל היו כאלה. חייה האפורים התנהלו במשך מאות שנים מבלי שמישהו ימצא לנחוץ לגנוז תעודות חשובות או לרשום ארועים מיוחדים בעלי חשיבות מסויימת. לכן אין גם אפשרות למצוא בגנזכים, או במוסדות העוסקים באסוף חומר על חיי היהודים בגלויות פולין, ליטה ורוסיה הלבנה, חומר שיתיחס במיוחד לעיירתנו הקטנה.

ידוע שבתקופה הפיאודלית בפולין השתייכו העיירה, הכפרים והיערות סביבם למשפחת האצילים וולסקי, אשר במרוצת השנים מכרה את הכפרים והאדמות הפוריות סביבם לאכרים, שעבדו אצלם קודם לכן כאריסים. מאוחר יותר מכרה את הבתים ואת האדמות שבתוך העיירה ומסביב לה ליהודים ואכרים שעד אז היו חוכרים בלבד ושלמו דמי חכירה שנתיים לבעלים.

ידיעות מבוססות יותר על אוכלוסיית העיירה, על חייה הכלכליים והתרבותיים, על תנועות פוליטיות, שהשפעתן על חיי היהודים בעיירה גברה והלכה, החלו להסתמן לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם קום מדינת פולין וספוח כל האזור שלנו למדינה זו. ראוי לציין פרט היסטורי מיוחד הקשור בשמו של יוזף פילסודסקי, משחררה ושליטה של מדינת פולין לאחר מלחמת העולם הראשונה: בשנת 1905, כשעדיין היה סוציאליסט ונלחם במשטרו של הצאר ברוסיה, ירד פילסודסקי למחתרת, התחבא באחד הבתים שברחוב הכנסיה (קושצילנה) בליפנישוק, והוציא שם לאור את הגליון הראשון של העתון הסוציאליסטי דאז „רוֹבּוֹטניק" („הפועל"). כשנודע מקום מחבואו לשלטונות הצאר, העביר אותו בלילה עגלון יהודי מליפנישוק לתחנת הרכבת

ובכך מנע את מעצרו על ידי משטרת הצאר. לאחר שחרורה של פולין צויין מאורע זה בחגיגיות רבה על ידי ממשלת פולין, ועל הבית שבו התחבא פילסודסקי, הודבק לוח עם הכתובת: „בבית זה הוציא פילסודסקי בשנת 1905 את הגליון הראשון של העתון „רוֹבּוֹטניק". זהו הפרט ההיסטורי היחידי הידוע לנו ושהיה זכור לזקני עיירתנו.

על העיירה עצמה אין כמעט מה לספר. אין היא אלא אחת ממאות עיירות דומות לה באזור; אותו מבנה של רחובות צרים, אותם בתי עץ קטנים שגגותיהם קש או רעפי עץ, ואותו שוק גדול, מרובע, במרכזה של העיירה. בכל זאת היה משהו יוצא דופן בליפנישוק: הבנין הלבן הגדול, שעמד לתפארת לרוחב קצהו המערבי של השוק ובו היו רוב החנויות של העיירה. בנין גדול זה ביחד עם השוק היוו את המרכז המסחרי של העיירה. הואיל והמסחר היה מרוכז כולו בידי היהודים, מובן משום מה התרכזו רוב הבתים של היהודים סביב השוק או ברחובות הסמוכים לו. מהשוק הסתעפו לכל צד שאר רחובות העיירה, שמספרם הגיע בס"ה לארבעה, בתוספת כמה סמטאות קטנות. שמות הרחובות הראשיים היו: רחוב איביה, שדרכו נסעו לעיירה הסמוכה איביה; רח' לידה, דרכו נסעו לעיר המחוז לידה; רח' הכנסיה, על שם הכנסיה שבקצהו. זו היתה בנויה מאבן מיוחדת, והיא היתה הגדולה והגבוהה ביותר באזור כולו; ולבסוף — רחוב טחנת הקמח, ע"ש הטחנה שבקצהו, סמוך לנחל, אשר הופעלה בכוח המים. גם מצבה הטופוגרפי של העיירה לא היה שונה בהרבה משאר עיירות הסביבה: אותו מישור רחב ידים, אותה אדמה שחורה ופוריה אשר חלק גדול ממנה מכוסה יערות עבותים שסיפקו עצים לתושבי האזור לבנין בתים, לחימומם בחורף ולצרכי בישול בכל עונות השנה. ליערות אלה נודע ערך כלכלי חשוב, אבל על כך להלן, בהמשך סקירתנו.

לא הרחק מהעיירה זרם לו בנחת נחל קטן, אשר שימש גבול טבעי בין אחוזת וולסקי לבין העיירה; מעל לנחל היו שני גשרים בנויים מעץ. אחד על יד שדרת הטיולים (פרוסאדיס), צר וקטן אשר נהרס בימי מלחמת העולם הראשונה ולא נבנה מחדש, ורק עמודי העץ שהזדקרו מתוך המים שימשו עדות לגשר שהיה קיים בעבר. הגשר השני שהיה ארוך ורחב יותר, בעל מבנה של סכר עם שסתומי עץ, הוקם בקצה רחוב הטחנה, ליד כר המרעה הצבורי (הויגאן). לגשר זה היה תפקיד חשוב ביותר. ראשית: כמעבר יחידי לאחוזת וולסקי ולשאר האדמות והכפרים שמעברו השני של

הנחל. וזאת שנית: כאמצעי ויסות לזרימת המים בנחל ולהפעלת טחנת הקמח היחידה בעיירה אשר לה נזדקקו תושבי העיירה וכל אכרי הסביבה הסמוכה. שסתומי הגשר עצרו את זרימת המים, העלו אותם לגובה מסויים ויצרו אגם מים רחב ידים. את גובה המים אפשר היה לוסת ע״י הרמת שסתומים בודדים או את כולם בבת אחת. עם הרמת השסתומים היה נוצר מפל מים שהפעיל גלגל אשר מכוחו הופעלו אבני הריחיים של הטחנה. הגשר היה בן שתי קומות; הקומה התחתונה שלו היתה בעומק של שני מטרים מתחת לפני המים, ורק שסתומי העץ היוו את החיץ היחיד בינה ובין אגם המים המלאכותי הגדול. עם הרמת שסתומי העץ היו המים זורמים דרך הקומה התחתונה ונופלים ברעש גדול לצדו השני של הנחל. כר המרעה (הויגאן) השתרע על שטח גדול בין העיירה והנחל וקשה להגדיר את תפקידו הציבורי. כרים כאלה היו בעיירות רבות, והם נועדו, כנראה, בעיקר למרעה החזירים של אכרי העיירה. אבל הכר לא היה מגודר, ילדים שחקו שם בכל מיני משחקים, וכן עברו דרכו כל תושבי העיירה לנחל, לכביסת לבנים ולרחיצה בעונת הקיץ. מי קבע את גבולותיו, מי הגדיר את תפקידיו, אין לדעת. דבר אחד ברור: גבולותיו לא נשתנו מעולם, והוא היה מרחב מחיה חשוב לכל תושבי העיירה, גם לאכרים וגם ליהודים.

שלושה בנינים בליפנישוק, בעלי חשיבות מיוחדת מבחינת גדלם וערכם הציבורי ראויים לציון: בנין החנויות רב־הרושם, בנין הכנסיה הקתולית המפואר, שכבר הזכרתים לעיל, וכן בנין בית הכנסת עם תמונות השמן הגדולות על נושאים תנכיים שונים שצויירו על פנים הקיר המערבי של בית הכנסת. אמנם הבנין עצמו לא היה מפואר, ולהיפך, מבנהו היה פשוט מאוד, אבל בל נשכח שזה היה מקום המפגש החברתי היחיד, הן לתפילות והן לכל ארוע אחר בעיירה. בעזרת הנשים שבבבית הכנסת התקיים בית־הספר היהודי היחידי בעיירה שנוסד לאחר מלחמת העולם הראשונה.

מצבם הכלכלי של יהודי ליפנישוק

חבל ארץ זה הנקרא רוסיה הלבנה, היה דל מאד באוצרות טבע ופרנסת רוב האוכלוסיה היתה על חקלאות פרימיטיבית אשר בקושי סיפקה את צרכיהם העיקריים של האכרים שרובם גרו בכפרים. היהודים, לעומת זאת, גרו בעיירות ובערים והתפרנסו ממסחר, ממלאכה וכן מתעשיה זעירה,

שהתרכזה כולה בערים הגדולות של האזור. כל עיירה היתה מוקפת עשרות כפרים, שאכריהם ראו בה את מרכזם הדתי והמסחרי, והיו באים לעיירה בהמוניהם פעמיים בשבוע: ביום ראשון, להתפלל בכנסיה, לשתות ולהשתכר בבתי המרזח, וביום חמישי, „יום השוק", למכור את תוצרתם ולקנות את המצרכים הדרושים למחייתם. זו היתה, למעשה, תלות הדדית ויחסי גומלין כלכליים. הכפר היה תלוי בעיירה, והעיירה — בעיר הגדולה יחסית, לקנית הסחורות הדרושות לחנויות, וכן גם להיפך: העיר הגדולה היתה תלויה בעיירות הקטנות, והעיירות — באכרי הכפרים הרבים מסביבן. ברור שאלפי האכרים היוו את הגורם הפוטנציאלי העיקרי לפיתוח המסחר והתעשיה, ובלעדיהם היתה הצריכה יורדת למינימום שהיה עלול לשתק את חיי הכלכלה באזור כולו. גם מצבם הכלכלי של יהודי ליפנישוק היה תלוי באיכר מהכפר ובמידת יכולתו לשווק את תוצרתו בעיירה או בעיר. כשהפרוטה היתה מצויה בידי האיכר שפר גם חלקם של היהודים. כל תסיסה פוליטית או חברתית באיזור, היתה משפיעה מיד על חיי המסחר בעיירה והיהודים היו עומדים אין אונים בחנויותיהם ומחכים לשוא לקונים. מלאי הסחורות בחנויות היה דל ורובו נקנה בהקפה מבתי המסחר בעיר. כשהפדיון לא עלה בקנה אחד עם מידת התחייבויותיהם לבתי המסחר התחילה מיד ריצה להשיג הלואות. לא בבנקים, כי בליפנישוק היה רק בנק אחד קטן, שאפשרויותיו היו מוגבלות ביותר, אלא ע"י עזרה הדדית, כלומר: היום אתה מלוה לי, ומחר אני לך. כך התפתחה שיטה של „עזור לי ואעזור לך" וריצה מבית לבית כדי להשיג כמה זלוטים לפרעון שטר או התחייבות כספית אחרת. אמנם צרכיהם של היהודים בעיירה לא היו מרובים וכולם הסתפקו במועט. לכל משפחה היה בית קטן וחלקת אדמה מעובדת שבה היו זורעים תפוחי אדמה או ירקות אחרים. לרובם היו גם פרות ותרנגולות בחצר. מחירי מצרכי המזון היו נמוכים וניתן היה להשיגם בקלות. גם צרכי התרבות בעיירה היו כמעט אפסיים. מי ידע אז על קולנוע או תיאטרון; כל ההווי התרבותי התרכז ב־ד' אמותיה של הקהילה הזעירה. בעיירה היו כמה משפחות עשירות יחסית, ביחוד אלה, שעסקו בסחר עצים, או בעלי מקצועות חפשיים, כגון: הרופא והרוקח. אמנם מספרם היה מועט, אבל השפעתם על חיי הקהילה הקטנה היתה ניכרת. הם היו בעלי המאה וגם בעלי הדעה בעיירה. סחר העצים מילא, בדרך כלל, תפקיד כלכלי חשוב בליפנישוק. כפי שהזכרנו לעיל, היה חלק ניכר משטח האיזור מכוסה יערות.

חברות עשירות בפולין, שעסקו במסחר וביצוא עצים היו קונות שטחי יערות גדולים, כורתות את העצים ומוציאות אותם מהיער אל תחנת הרכבת הקרובה. עבודה זו היתה נעשית ע"י האיכרים בעונת החורף, כשהאדמה קפואה ומכוסה שלג והאיכרים היו מחוסרי עבודה, ועל כן פנו לעבודה ביערות שהיתה אמנם קשה, אבל משתלמת. וכשהאכר הרויח נהנו מזה גם תושבי העיירה. יהודי העיירה נהנו גם במישרין מעבודה בחברות אלה, כבודקי עצים (בראקערס), פקידים או סוחרי משנה.

בהמשך הזמן גדלה האנטישמיות בפולין והיא לא פסחה גם על רוסיה הלבנה. השלטונות החלו להצר את צעדי היהודים, ועל ראשם נתכו גזרות מגזירות שונות. המסים הועלו במאות אחוזים והגביה בוצעה ללא רחם וללא התחשבות באמצעיה המצומצמים של האוכלוסיה. בהדרגה, אבל בשיטתיות, ארגנו השלטונות קואופרטיבים שהתחרו בחנונים היהודים והביאו לנישולם מעמדות פרנסתם. ולא רק בתחום הכלכלה היו נגישות, אלא גם בגוף היו פוגעים. ההתנפלויות הלכו ותכפו והיהודים הרגישו שהקרקע בוערת תחת רגליהם. היו שהסיקו את המסקנות ועלו לארץ־ישראל או הגרו לארצות מעבר לים, אולם רובם נשארו במקום וכושר הסתגלותם למצבים קשים, לגזירות שונות מזה דורות רבים, הפיח בהם את התקוה שבכל זאת עוד ישאר להם מרחב מחיה אשר יאפשר להם להמשיך בחייהם עד יעבור זעם. אופטימיות זו, שממנה נזונו במשך מאות שנים, הגבילה את כושר מחשבתם ואת האפשרות לניתוח אוביקטיבי של מצבם הנואש בשנות השלושים, כשהיטלר עלה לשלטון בגרמניה ומלחמת העולם השניה עמדה על הסף. גם לליפנישוק הנידחת הגיעו שמועות על השתוללות הנאצים בגרמניה, על רצח יהודים ועל הרס טוטאלי של העדה היהודית בגרמניה, השלוה, המאורגנת והתרבותית מאד. לאנטישמיות ניתן גוון חדש, לגיטימי, מכוון ומודרך ע"י ממשלת גרמניה אשר הצהירה בגלוי כי שאיפתה היא להכחיד את הגזע היהודי מן העולם. לא מעט הושפעו התנועות האנטישמיות באירופה, וביחוד בפולין, מהתנועה הנאצית בגרמניה. הרדיפות והנגישות הלכו וגברו, חיי היהודים ורכושם נעשו הפקר ואין פוצה פה. הממשלה הפולנית פרשה את חסותה על פעולות אלה ואף עודדה אותן בסתר. למרות כל זה לא הסיקו היהודים את המסקנות הדרושות ושוב בגלל אותה אופטימיות מושרשת והסתגלות לכל מצב, שהיתה גם הפעם בעוכריהם. הם המשיכו לשקוע בחיי עוני וניוון, מבלי שירגישו שבטחונם הכלכלי

והפיסי הולך ומתערער מיום ליום. אין להאשים את יהודי פולין בכלל ואת יהודי ליפנישוק בפרט בחוסר מעש ובאופטימיות גלותית מופרזת, שכן בתקופת משבר זו אי אפשר היה לדרוש מהם כושר אבחנה פוליטי עד כדי ראיית הנולד. אמנם סכנת ההרס הכלכלי היתה צפויה מראש, אבל אף אחד לא העלה על דעתו שהסדיזם הנאצי יגיע לדרגת פעולה מחושבת ומתוכננת להשמדה פיסית של עם שלם. אכן הבלתי צפוי בא: פרצה מלחמת העולם השניה שהביאה בעקבותיה את כיבוש פולין וחלוקתה בין גרמניה הנאצית ורוסיה הסובייטית. אזורנו, הגובל עם רוסיה, סופח לאותה מדינה והושלט בו המשטר הקומוניסטי על כל משמעותו הפוליטית, הכלכלית והתרבותית. משטר זה הביא על קהילתנו הזעירה הרס כלכלי ורוחני מוחלט. מפעילותה העצמאית, מן המסורת הדתית עתיקת היומין ומהתנועה הציונית המושרשת בלבם ובנפשם של המוני היהודים באיזור, לא נשאר זכר. אולם, בכל זאת נשארו רוב היהודים שלמים בגופם, לפחות. אמנם מכונת גרוש קפיטליסטים לסיביר (ומי היו הקפיטליסטים אם לא יהודים...?), פעלה במרץ, אבל בכל זאת נשתמרה עוד קהילת היהודים בעיירה בשלמותה. מצב זה נמשך עד שפרצה המלחמה בין גרמניה ורוסיה, ותוך ימים ספורים נכבש האיזור כולו ע״י גרמניה הנאצית, ומה שקרה לקהילתנו הקטנה והאומללה לאחר מכן ידוע לכולנו.

המצב התרבותי והחברתי של יהודי ליפנישוק

מצבם התרבותי של כלל תושבי רוסיה הלבנה היה גרוע בהרבה ממצבם הכלכלי. אם מבחינה כלכלית יכלו לגלות תושיה מסוימת, הרי מבחינה תרבותית היו הסכויים להתקדמות, בלי עזרה והדרכה מהחוץ, כמעט אפסיים. הבורות היתה כמעט נחלת הכלל. המשטר הצאריסטי מלפני מלחמת העולם הראשונה לא דאג כלל לפתח את איזור ספר זה ותושביו שקעו במשך דורות רבים ביון הבערות והבורות. התעוררות מסויימת באה רק אחרי מלחמת העולם הראשונה, עם סיפוחו של חבל ארץ זה למדינת פולין, שהחלה לארגן את החיים המוניציפליים באיזור, להקים בתי ספר ולתרום במידת־מה להתפתחותו התרבותית של האיזור.

שונה תכלית שנוי היה מצבם התרבותי של היהודים בחבל זה. הודות להסתגרותם ב־ד׳ אמות של עולמם הרוחני, ידעו לשמור על הווי

קהילתי מפותח, מסגרת תרבותית עצמאית ומסורת דתית המבוססת על שיטת חינוך מיוחדת משלהם. בין היהודים כמעט שלא היו בורים. רובם ידעו קרוא וכתוב או לפחות להתפלל בסדור, או במחזור. לכל ילד יהודי ניתן חינוך דתי מסורתי ב„חדר", ומי שהצטיין בלמודיו נשלח לישיבה להמשיך בלימודיו. שיטת חינוך זו, שנמשכה מאות שנים לא אבדה את חיוניותה היהודית עד היום הזה והיתה אולי העממית ביותר בין כל שיטות החינוך בעולם.

העם בכל תפוצות הגולה הכיר בצורך החיוני של מתן סעד חמרי ורוחני לצעירים אשר מחמת אמצעיהם הדלים התקשו בהגשמת שאיפתם להתקדם בלימודיהם ולהגיע לדרגת רב או מנהיג רוחני אחר. ישיבות אלה נתמכו ע"י כל קהילות הגולה ובחורי הישיבה לא רק שלא שלמו שכר לימוד, אלא אף קבלו תמיכה חמרית ניכרת לפרנסתם. מישיבות אלה יצאו לא רק רבנים גדולי תורה ידועים ומנהיגי דת מפורסמים, אלא גם רוב הסופרים והמשוררים הגדולים בתקופת ההשכלה. ה„חדר" והישיבה היו המוסדות העיקריים בחיי היהודים ברוסיה הלבנה וליטא עד ראשית המאה העשרים.

עם חדירת רוח ההשכלה למעוזי חינוך אלה, בא מפנה רדיקלי בהתפתחותם התרבותית של יהודי מזרח אירופה. המשכילים וה„גאורים" התנגדו להסתגרותה של היהדות בקליפתה הנוקשה של החינוך הדתי בלבד. הם קרעו חלון לעולם הגדול, לעולם התרבות והדעת. הצמאון להשכלה בין רבים מבחורי הישיבות העלויים, שעד אז הסתגרו בין כתלי בית המדרש, הלך וגדל. הם נסעו לבירות אירופה המערבית ומצאו שם מעיינות השכלה ומדע לרוות את צמאונם. גם קריאתו הנלהבת של הרצל הגיעה לפנות הנידחות ביותר במזרח אירופה. להדים אלה היתה השפעה עצומה על יהודי מזרח אירופה, אשר במשך דורות סבלו מדכוי פיסי והגבלות חמורות בחיי החברה והכלכלה. קמעא קמעא, אבל בבטחון ובעוז כבשה הציונות המדינית, מיסודו של הרצל, את הלבבות. הכמיהה לציון שעליה חלמו במשך דורות רבים, ולירושלים עיר הקודש, שהיתה חבויה בנפש כל יהודי, פרצה החוצה כזרם מים אדירים, והציפה בשטפה העז את כל ישובי ישראל ומשכנותיו במזרח אירופה.

התעוררות זו ניכרה והורגשה במיוחד בקרב הנוער. הדור הצעיר ראה בתנועה הציונית את הקץ לחיי גולה מרודים, לעוני וניוון, לחוסר בטחון פיסי ואי־יציבות כלכלית, לחוסר תקוה ומוצא בעתיד. בני הנוער הגיעו

למסקנה ברורה ומוחלטת: עזיבת הגלות ועליה לארץ־ישראל. הם ידעו, שהדרך אשר בחרו בה אינה קלה והיא דורשת קרבנות, כוננות חלוצית והגשמה אישית, כדי שיוכלו לעמוד בכל הקשיים שנערמו על דרכם.

מהפכה רעיונית זו לא פסחה גם על הקהילה הקטנה של ליפנישוק. עם גמר מלחמת העולם הראשונה נעלם ה„חדר" המסורתי, ובמקומו בא בית הספר. בפעם הראשונה בחייו טעם הילד היהודי בעיירתנו את טעם ההשכלה הכללית. אמנם משכנו של בית הספר היה דל (בעזרת הנשים של בית הכנסת, ורק קיר של קרשים בלתי מהוקצעים חצה את האולם לשני חדרים, בהם למדו שתי כיתות, שהיוו את כל בית הספר). ספרי הלימוד היו מעטים, שיטת הלימודים פרימיטיבית מאד, ולשלושת המורים בבית־הספר חסרה הכשרה פדגוגית מינימלית ונסיון כל שהוא בחינוך. אבל בהתחשב בתנאים המיוחדים של תוהו ובוהו ששרר בעיירה לאחר המלחמה, במעבר הפתאומי מחינוך מסורתי ב„חדר" לחינוך כללי יותר, שכלל מקצועות כעברית, תנ"ך, היסטוריה, חשבון וטבע, לשיטת לימודים של הכנת שעורים בבית ובחינות בבית־הספר, הרי היתה זו מהפכה ממש בחיי הילד ובהתפתחותו הנפשית. רק מי שלמד ב„חדר" המסוגר והצפוף במשך כל שעות היום, יכול להעריך נכונה התפתחות מהפכנית זו. וכי מי מאתנו אינו זוכר את ההבדל העצום בין ה„חדר" חסר התנאים המינימליים ללימוד בסימטת כר־המרעה המרופשת לבין החדרים הגדולים ומלאי האור והאויר בביה"ס, את המשחקים בחצר הגדולה של בית הכנסת ואת הטיולים היפים ליער בלוית המורים?

במשך הזמן השתפרה גם רמת הלימודים בבית־הספר. מלבד המורה פיקובסקי, שהיה איש המקום, הגיעו אלינו מורים גם מן החוץ, בעלי השכלה והכשרה מקצועית יסודית יותר. הודות למורי בית־הספר ורוח ההשכלה שנשבה אז בכל האיזור החלה תסיסה תרבותית ניכרת גם בליפנישוק. התארגנו מפלגות ציוניות וביחוד תנועות נוער חלוציות, כגון: „החלוץ המזרחי", „צעירי ציון", „החלוץ", „השומר הצעיר", ומאוחר יותר גם „בית"ר". עד היום זכורים לנו לטובה החלוצים הראשונים שהגיעו אלינו להכשרה (בברודשציזנה), ואשר הפיחו רוח חיים בחיי החברה של עיירתנו. הם הקימו תיאטרון לחובבים ושמשו דוגמא חיה להגשמה חלוצית אישית ולצורת חיים חדשה שהיתה זרה לכולנו. השפעתם על הנוער היהודי בליפנישוק היתה גדולה מאד, ואולי אף שמשה כציון דרך ומפנה בהלך

מחשבתו של כל אחד מאתנו. הגענו למסקנה שאין תקומה ותקוה ליהודים במדינת פולין האנטישמית בכלל, ולנו בליפנישוק בפרט. החלה הגירה אל מעבר לגבולות המדינה. קמעא קמעא לבשה הגירה זו ממדים רציניים. לא פני כולם היו מיועדות לארץ־ישראל, אבל בכל זאת מצאו רובם את דרכם למקומות הכשרה, ומשם, בדרכים שונות, לארץ־ישראל. תנועות הנוער „החלוץ" ו„השומר הצעיר" פתחו בפעולה מוגברת, מלווה הסברה רעיונית והדרכה מעשית. חיי התרבות בעיירה נעשו ערים ודינמיים יותר. נוסדה ספריה שבה ניתן להשיג לקריאה ספרים טובים למדי בעברית ובאידיש. בעיירה קם גם חוג דרמטי, אשר הציג לעתים קרובות מחזות של סופרים שונים. אמנם אמצעי הבצוע וההישגים האמנותיים היו דלים ביותר, אבל הם הכניסו בכל זאת התעוררות גדולה בחיי הקהילה הקטנה. מי מאתנו לא זוכר את ההכנות המרובות להצגות אלה? כמעט כל הנוער היה שותף להם. מי כשחקן, מי בהקמת הבמה ומי בהבאת ספסלים וכסאות מכל בית יהודי, מי כקופאי ומי כסדרן, וכולם עבדו בלהט ובמרץ. כאולם להצגות שימש הבנין הישן שעל יד הכנסיה, שהיו שוכרים מהכומר, או איזו רפת גדולה שנקו אותה במיוחד להצגה. מי לא זוכר את הבמאי הקבוע, הרוקח קרוכמלניק ז"ל שהיה מתמוגג מנחת בעת החזרות וההצגות, ודמעות היו זולגות מעיניו בהגיע הטרגדיה לשיאה?

לעתים רחוקות מאד היו מגיעות לעיירתנו להקות מקצועיות נודדות אשר רמתן המקצועית הירודה למדי, עלתה בכל זאת בהרבה על זו של החוג הדרמטי שלנו. ובאותם הימים היתה כל העיירה כמרקחה ממש. הנוער, שהיה צמא לפעולה תרבותית ולקצת בידור, ארגן ערבי קריאה, עתון חי, ויכוחים על נושאים פוליטיים או חברתיים שונים. גם מורה לריקודים סלוניים הגיע לליפנישוק; ושוב, מי לא זוכר את נשפי הריקודים בעיירה, שאליהם הוזמנה התזמורת מאיביה?

כך זרמו להם החיים בקהילה הקטנה. חיי עוני, הסתפקות במועט והתעוררות לקראת חיים טובים יותר ועתיד ורוד יותר. הנוער התבגר ורובו יצא לעולם הגדול וביחוד לארץ־ישראל. את מקומו תפס נוער חדש שרק זה יצא מחיתוליו והוא מלא שאיפות ותקוות עד אותו יום מר בו הגיעו הרוסים לעיירתנו ומאוחר יותר — הקלגסים הנאצים. תוך תקופה קצרה זו נחרב הכל, נגוזו כל התקוות, פסק צחוקם ובכיים של תינוקות, שחוקם של ילדים, נדם קולם של מורים ותלמידים, נשתתק קולם של

מתפללים בבית הכנסת ושוב לא נשמע שירו של נוער חי ותוסס ברחובות העיירה ובשדרת הטיולים. נעלם אותו הווי מסורתי של שבתות וחגים, אותה תוגה חרישית בימי צרה ואותה חדוה טבעית בימי שמחה, אותו הווי שהיה כה טבוע בישותם וספוג בדמם של יהודי העירה.

כאודים מוצלים מאותה קהילה קטנה ויפה, נשארנו מתי מספר השומרים עוד על גחלת המסורת של אבותינו מדורי־דורות, על זכרונות של קהילה יהודית קטנה, אשר רקמה את מסכת חייה הגלותיים במשך מאות בשנים עד פרפוריה האחרונים בעת השמדתה על־ידי הרוצחים הנאציים.

השנים החולפות ואורח החיים השונה בארץ עושים את שלהם. קמעא קמעא הולך הכול ומחויר, הולך ונעקר מלבנו אותו הווי, אותן דמויות שהיו כה קרובות ואהובות עלינו ודוק של ערפל הולך ומכסה את העבר ההולך ונמחק מזכרוננו. עד מתי נוכל לשמור על גחלת זו שלא תכבה? שנים מועטות בלבד! לכן אנו מקימים לך, קהילתנו הקטנה, הזכה והברה, מצבה צנועה זו לדורות הבאים!

מאיר קאפלאן, אמריקע

מיין שטעטל ליפנישאָק

וואס איז אזוינס א שטעטל? איז דאָס נאר א צענטער פון עטליכע צענדליק אידישע משפחות, עטליכע גאסן, קראָמען, אַ בית־המדרש און אַ בית־עולם, וועלכע לעבן אין שכנות מיט קריסטן, מיט זייער קלויסטער און זייערע פעלדער? אָדער אין אַ שטעטל, געווען ניט נאָר גאַסן און הייזער, נאר אויך א אָרט לעבן וואס האט זיך געצויגן פון דור דורות מיט גאָר קליינע ענדערונגען?

הייזער ווערן געבויט, פאלן איין און ווערן איבערגעבויט, אבער דער אָריגינעלער אַרט לעבן, די טראַדיציאָנעלע מנהגים, די גייסטיק־רעלי־גיעזע אויפאסונג, וועלכע איז געווען איינגעזאפט טיף, טיף אין וועזן פון יעדן איינעם, דאָס אלץ האָט זיך געצויגן הונדערטער יאָרן אזוי ווי דער שטראם פון טייכל, וואס האָט געפלאָסן ארום שטעטל.

אזוי האָבן געפירט א קליין הייפעלע יידן, אקליינע קהילה זייער שווערן, פרימיטיוון, אָבער רוהיקן לעבן, ביז אַלעס איז מיט אַמאָל פאַר־ניכטעט געוואָרן.

אויס יידן, אויס קהילה, און אויס מיט דעם טיף איינגעוואָרצעלטן טראדיציאנעלן לעבן. אזוי האָט ליפנישאָק אויך געלעבט הונדערטער יאָרן און אַזוי איז זי פלוצלינג אויך געשטאָרבן.

יעדער איינער פון אונז טראָגט זיך ארום מיט זיינע ערינערונגען פון דעם לעבן אין שטעטל. עס ווענדט זיך נאָר ווען ער האָט געלעבט אין שטעטל, צי אין זיינע קינדער־יאָרן, יוגנט יאָרן, אָדער אפשר שפעטער אויך, ביז די לעצטע טעג, ביז דעם לעצטן אָטעם פון דער קליינער קהילה? אין זיינע קינדער יאָרן, ווען ער האָט געלערנט אין חדר, געבאָדן זיך זומער־צייט אין טייכל און ווינטער זיך געגליטשט אויפן שול־הויף, אָדער אין זיינע יוגנד־יאָרן, נאָכדעם ווי ער איז געוואָרן בר־מצווה, ווען ער איז געפאָרן לערנען אין אַ ישיבה אָדער אין אַ שולע פון אַ גרעסער שטעטל און נאָכדעם ווען ער איז גרעסער געוואָרן, האָט ער זיך איינגעשפאַנט העלפן די עלטערן שלעפן דעם עול פון פרנסה. דאן געדיינקט ער זיכער דאָס לעבן פון דעם יוגנט אין די שיינע זומערדיגע לבנה־נעכט אָדער אין די

לאַנגע פּראַסטיקע ווינטער־נעכט. ער געדענקט דעם געזאַנג פון די שפּאַ־ציר גייענדע אין די פּריסאַדעס, אָדער דאָס שליטלען זיך אויף שליטנס אין טיפן שניי, די יוגנט אָרגאַניזאַציעס, די ביבליאָטעק, דעם לעזע־זאַל און דעם פּרימיטיוון אָבער הארציגן ליבלינגס־טעאַטער. און אפשר זיינען נאָך פארבליבן אַפּאָר עלטערע מענטשן, וועלכע געדיינקען אויך זייער חתונה אין שטעטל, זייער שווערן לעבן און דעם יאָך צו פארזאָרגן פּרנסה פאר די קליינע קינדערלעך וועלכע זיינען געבוירן געוואָרן איינער נאָכן צווייטן?

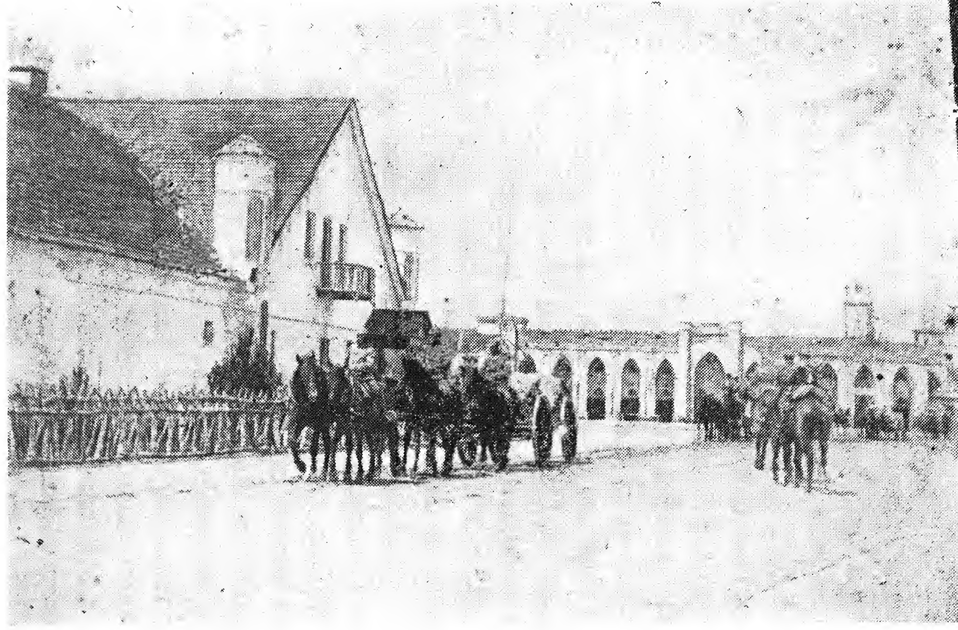
אונזער שטעטל ליפּנישאָק איז געווען טיפּיש ווי אלע אנדערע קליינע שטעטלעך אין ליטע און ווייס־רוסלאַנד. קליין און האַלב־פאַרשלאָפן. עקאָנאָמיש פארבונדן מיט די ארומיגע דערפער פון וועלכע די יידן האָבן ארויס געצויגן זייער פּרנסה. דאָרטן זיינען געווען אזוינע הונדערטער שטעטלעך, וועלכע האָבן אויסגעזען ענלעך איינער צו דער צווייטער. אנדערע זיינען געווען אביסל גרעסער, אנדערע אביסל קלענער, אָבער כמעט דער זעלבער אָרט לעבן סיי אין ליידן סיי אין פריידן.

אַזוי האָט זיך דאָרט געוועבט דער זעלבער פּאָדים, ווו אַ העלערער און ווו אַ טונקעלער, פון דעם יידישן אָרעמען גלות־לעבן.

פאַר אַ יידיש ייִנגל וואָס האָט פאַרלאָזט דאָס שטעטל, ווען ער איז אין גאַנצן אַלט געווען אַרום פערצן יאָר, איז דאָס שטעטל פאַרבונדן מיט זיינע קינדער יאָרן. פופציק יאָר שפּעטער ווען ער קוקט צוריק, זעט ער אַלעס פון סענטימענטאַלן שטאַנדפּונקט, ווייל די קינדער יאָרן זעהען אַלעמאָל אויס שיין. יאָרן שפּעטער פאַרגעסט מען אפילו, אַז ס׳זיינען געווען צייטן פון הונגער און נויט, מען געדיינקט נאָר די גוטע און זאָרגלאָזע יאָרן. ער געדענקט ווי דאָס שטעטל איז געווען געבויט, ווי הייזער האָבן אויסגעזען, און ווו און אין וועלכער גאַס יעדער איינער האָט געוווינט: דאָ אייזיק דער שמיד, דאָ חיים ראוב׳קעס און דאָס איז דוד דעם קצב׳ס הויז, דאָרטן וווינט לייזער דער שמש, און דאָ איז יחיאל מאיר׳ס הויז, א.א.וו.

אז יידן האָבן געלעבט אין ליפּנישאָק מיט דור דורות צוריק, האָט מען געקענט זעהן אויף דעם אַלטן בית־עולם, ווו די מצבות זיינען געווען איינגעזונקען און צוגעדעקט מיט ערד. אפילו אויף דעם נייעם בית־עולם זיינען געווען זייער אלטע קברים.

אין דער עפּאָכע, ווען אין פּוילן און ליטע האָט געהערשט דער רעזשים

ככר השוק בליפנישוק. ברקע בנין החנויות היפה, צולם בימי מלחמת העולם הראשונה בתקופת הכיבוש הגרמני

דער מאַרק־פלאַץ אין ליפנישאָק און דער שיינער ראד קראָממען פאָטאָגראפירט אין דער ערשטער וועלט קריג אין דער צייט פון דייטשער אָקופּאַציע

פון פאנשטשיזנע, ווען דאָס לאנד און די פויערים האָבן געהערט צו די פריצים, האָט דאָס שטעטל ליפנישאָק אויך געהערט צו אַ פריץ.

דאָס שטעטל איז געבויט געוואָרן מיט אַ פּלאַן. אין צענטער, איז געווען אַמאַרק מיט שיינע הייכע קראָמען. די יידישע הייזער ארום דעם מארק האָבן אים געמאכט קיילעכדיק. פיר גאסן האָבן זיך געצויגן אין פיר זייטן פון שטעטל. ס׳זיינען געווען נאָך קלענערע געסלעך, אָבער דאס זיינען געווען צוגעקומענע שפעטער, ווען די באפעלקערונג איז געוואָרן גרעסער און מען האָט געבויט מער הייזער. אין ליפנישאָק זיינען געווען אינגאַנצן פינף מויערן; די ווייסע קראָמען, דער הויכער קלויסטער, די אמאָליגע שקאָלקע (שולע) נעבן קלויסטער, יחיאל מאיר׳ס און גאיגאלאוויטשעס הייזער וועלכע האָבן געדינט אַלס שיינקן און אכסניה׳ס. די איבעריקע הייזלעך זיינען געווען געבויט פון האָלץ, און די דעכער באדעקט מיט שטרוי אָדער מיט הילצערנע שינדלעך.

די יידישע באפעלקערונג פון ליפנישאָק איז באשטאנען פון ארום זעכציג פאַמיליעס. אָן גרויסע גבירים, אבער מיט א היבש ביסל אָרימע לייט. פרנסה האָט מען געצויגן פון פארשידענע קוועלן. אלץ איז געווען געבונדן מיט די ארומיקע דערפער. ס׳זיינען געווען קרעמער, שניידער, שוסטער, גלעזער, שמידן, קאראבעלניקעס און גלאט בעלי־עגלה׳ס. זונטיג, אדער אין די מארק־טעג, און אמאל אין א יריד־טאָג, פלעגן קומען אין שטעטל די פויערים פון די ארומיקע דערפער און פלעגן מיטברייינגן צום פארקויפן אייער, הינער און פארשיידענע תבואות. פאר דעם געלט פלעגן זיי קויפן אין די קראָמען נויטיקע פּראָדוקטן, באַשטעלן שיך און זאַכן ביי די שוסטער און שניידער אָדער גיין צו די שמידן פארפאָדקעווען די פערד, פאריכטן די וועגענער און אנדערע פארשיידענע ארבייטס־כלים. צום סוף פלעגן די פויערים ניט קענען אויך אויסמיידן די שיינקען און דאָרט פלעגן זיי כאַפּן אַ גוטן שנעפסל, פאַרבייסן מיט שיטניצע (האַלב ווייסע ברויט) מיט אַ גוט געזאַלצענעם הערינג, און נאָכדעם, שכור און צופרידן פאָרן צוריק אין דאָרף אַריין. די קאראבעלניקעס און די גלעזער, פלעגן אַרומפאָרן אַ גאַנצע וואָך פון דאָרף צו דאָרף, פלעגן פאַריכטן די שויבן אין די דאָרפישע הייזער, פלעגן פאַרקויפן און קויפן פאַרשידענע זאַכן, און אַזוי האָבן זיי ווי עס איז אַרויסגעצויגן קוים, קוים, פרנסה פאַר זייערע משפחות.

ביז 1920—1919, איז ניט געווען קיין דאָקטאָר אין שטעטל, אויסער די ערשטע צוויי יאָר פון דער דייטשישער אקופּאַציע. די דייטשן האָבן געהאַט א מיליטערישן דאָקטאָר וועלכער האָט אויך אָנגענומען די ציווילע פּאַציענטן.

עס זיינען אָבער געווען צוויי אָפּטעקאַרסקע קראָמען און אויך אַ אַפּטייק מיט אַ אויסגעשטודירטן פאַרמאַצעווט.

ביזן סוף פון דער וועלט מלחמה, איז דער אלגעמיינער ארט לעבן אין ליפנישאָק געווען אָרטאָדאָקסיש פרום. עס זיינען געווען אַ בית־המדרש און אַ שול, צו דעם אַ רב, א חזן, א גבאי און א שמש. דער חזן איז אויך געווען אַ שוחט, ווייל דאָס שטעטל האָט ניט געקענט אויסהאַלטן אַ חזן און אויך אַ שוחט און נאר די הכנסה פון דער שחיטה איז געווען דער איינציקער איינקונפט פון דעם חזן.

יעדער איינער האָט אפגעהיט שבת און יום־טוב, אזוי ווי זיין זיידע און עלטער־זיידע מיט יאָרן צוריק. עס איז געווען א מנהג פון יאָרן לאנג, אַז פרייטיק פאַרנאַכט פאַר דער זון־אונטערגאַנג, פלעגט אַ אַלטער מאַן, אַ שוסטער וואָס האָט געוווינט אין ויגאן געסל, גיין פון קראָם צו קראָם, און אָנזאָגן אז מען דארף שוין שליסן די געשעפטן און גיין אין שול אריין. אין פערלויף פון אַ צען מינוט זיינען אַלע קראָמען פאַרמאַכט געוואָרן, און מען האָט זיי ניט געעפנט ביז שבת אין אָוונט נאָך מעריב, ווען מען האָט געקענט זעהן די שטערן אין הימל. דער אַלטער מאַן, מיכל דער שוסטער, האָט געהאַט די „חזקה” אויסצורופן „צומאַכן די קראָמען און גיין אין שול אריין”. ער האָט עס געהאלטן פאר א מצווה. די חזקה האָט ער גע׳ירשנט פון זיין טאַטן און ער האָט עס איבערגעלאָזן בירושה צו זיין זון נטע דער שוסטער.

נאָכן פארמאכן די קראָמען, האָבן די פרויען געבענטש ליכט און אין די הייזער איז געוואָרן שבת׳דיק. די מענער מיט זייערע קינדער זיינען געגאנגען אין שול דאוונען מנחה און מקבל שבת זיין. נאָכדעם איז מען געגאנגען אהיים עסן דעם שבת׳דיגן מאָלצייט.

די ווינטן פון אַלגעמיינער בילדונג און וויסענשאפט, וועלכע האָבן געבלאָזן אין די גרעסערע שטעט פון ליטע און פוילן זיינען אויך דערגאַנגען ביז ליפנישאָק, אָבער זייער לאַנגזאַם. דאָס שטעטל איז געווען קליין פאַר אַ גימנאַזיע אָדער אַנדערע מאָדערנע שולן. אַ יידיש יינגל איז צו פינף יאָר

געשיקט געוואָרן אין חדר. איינגעוויקלט אין אַ טלית איז דאָס קינד צום ערשטן מאָל געזעסן נעבן דעם דרדקי־מלמד, און נאכגעזאָגט דעם אלף־בית. דער טאטע און די מאמע זיינען געשטאַנען דערביי און געוואָרפן קאָפּיקעס אויף דעם אלף־בית וואָס איז געווען געדרוקט אויף אַ בויגן פּאפּיר. אין חדר איז מען געגאַנגען ביז בר־מצוה. מען האָט אָנגעהויבן מיטן אלף־בית, נאָכדעם עברי, חומש, רש״י, תנ״ך און אַביסל גמרא. קיין גרויסע פּעדאַגאָגן זיינען די מלמדים ניט געווען, אַ דריי דעם אויער, אַ פּאַטש אין פּנים, אָדער אַ שמיץ מיטן קאַנטשיק, זיינען געווען אָנגענומענע שטראָף־מיטלען אין חדר. עס זיינען אויך געווען איינצעלנע יידישע קינדער, וועלכע פלעגן גיין ווינטער צייט אין דער קריסטליכער פאָלקס־שולע, אָדער אַנדערע קינדער וועלכע פלעגן לערנען ביים לערער פון פאָלקס־שולע פּריוואַט רוסיש און חשבון. דער לערער פלעגט עס גערן מאַכן, ווייל זיין רעגירונגס געהאַלט איז געווען זייער קליין און ער האָט געזוכט צו פאַרדינען אַפּאָר זייטיגע רובל.

קיין ישיבה איז אין שטעטל ניט געווען, די בחורים מיט גוטע קעפּ, פלעגט מען שיקן אין גרעסערע שטעט. דער מנהג פון עסן טעג איז געווען אָנגענומען אין אַלע שטעט און שטעטלעך ווו עס זיינען געווען ישיבות. אַדאנק דעם מנהג, האָבן די אָרימע ישיבה־בחורים זיך געקענט אויסהאַלטן, פאַרזעצן דעם לערנען און ווערן א רב.

אין די גרויסע שטעט ווי ווארשע, ווילנה און קאָוונע, זיינען געווען יידישע טעגליכע צייטונגען. אָבער די קליינע שטעטלעך פלעגן קריגן די נייעס בעל־פּה און דערפאַר זיינען די נייעס דערגאַנגען שפּעט און איבער־געטריבן. דעם ערשטן מאָל, וואָס איך געדענק, זיינען אָנגעקומען צייטונגען פון וואַרשע און ווילנע קיין ליפּנישאָק, צוויי מאָל אַ וואָך, אין דער צייט פון בייליסעס בלוט־בלבול.

אויך נאָך דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט מלחמה, ווען די רוסן זיינען נאָך געווען אין וואַרשע און אין ווילנע, ד. ה. אַרום יאָר 1915, פלעגן אָנקומען דריי טעגליכע צייטונגען פאר איינמאָל, און מען פלעגט זיי לייענען גרופּן־ווייז, ביי עמעצן אין שטוב אָדער זומער אויף אַ גאַניק, און נאָכן לייענען פלעגט מען פירן דיסקוסיעס וועגן די נייס אין די צייטונגען.

ביז דער ערשטער וועלט־קריג, האָבן די יידן אין ליפּנישאָק געלעבט

אַ רוהיקן לעבן. עס זיינען געווען גענוג פּרנסה־זאָרגן, אָבער דאָך איז אַלעס אַנגעגאַנגען ווי מיט יאָרן צוריק. ניט אַלע יידן זיינען געבליבן אין שטעטל. אַ גרויסע טייל פון זיי זיינען געפאָרן זוכן זייער גליק אין דער גרויסער וועלט. איבערהויפּט איז מען געפאָרן קיין אמעריקע, וווּ יעדער איינער האָט דאָרטן געזוכט זיין גליק און וווּ ער האָט געקענט פריי אַרבעטן און האַנדלען מיט דער האָפנונג צו פאַרבעסערן זיין עקאָנאָמישע לאַגע. כמעט יעדע פאַמיליע פון שטעטל האָט געהאַט עמעצן אין אַמעריקע. די קרובים פלעגן שיקן געלט־שטיצע און אויך שיפס־קאַרטן אריבערצובריינגען קיין אמעריקע זייערע נאָענטע. אזוי האָבן עמיגרירט פון אונזערע געגנטן טויזנטער פאַמיליעס און צווישן זיי אויך צענדליקער משפחות פון ליפּנישאָק.

די ערשטע וועלט־מלחמה

די ערשטע טראגעדיע, וואָס דאָס שטעטל האָט איבערגעלעבט, איז געווען דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־קריג, ווען די רוסן האָבן מאָבילי־זירט אַטייל פון די יידן צום מיליטער דינסט. אקורצע צייט נאָך דער ערשטער מאָביליזאַציע, וועלכע איז געווען תשעה־באב, איז פאָרגעקומען אַצווייטע מאָביליזאַציע, און צוזאמען זיינען אַוועק צום קריג ארום 25 יידישע יונגע־לייט. דינען „פאָניען", אפילו אין שלום־צייט, איז ניט געווען קיין גרויסער כבוד ביי די יידן, ווער רעדט נאָך גיין אין קריג, ריזיקירן דעם לעבן און קעמפן פאַר דעם „באַטיושקע צאַר", איז געווען ממש אַ קאַטאַסטראָפע. די יידישע פאַמיליעס זיינען געווען געוווינט צו זיין שטענדיק צוזאמען, איינער נעבן דעם צווייטן און מיט אַמאָל זיינען פשוט אָפגעריסן געוואָרן פון דער פאַמיליע אַ מאַן, אַ טאַטע, א זון אָדער אַ ברודער, און גיין צום פראָנט קעמפן, פאַר וואָס און פאַר וועמען? דערפאַר איז די טראַגעדיע געווען נאָך גרעסער, ווען א גרויסע טייל פון די יידישע סאָלדאַטן זיינען ניט צוריקגעקומען פון דער מלחמה. דער ערשטער טייל פון דער מלחמה איז פאַרביי אָן גרויסע ענדערונגען אין שטעטל. אַ סך פליטים, וועלכע האָבן געוווינט נאָענט צום פראָנט, האָבן פארלאָזן זייערע הייזער און געזוכט אַ מקום פליטה טיפער אין רוסלאַנד. זיי זיינען דורכ־געפאָרן ליפּנישאָק מיט זייערע וועגענער אָנגעלאָדן מיט פעקלעך און קליינע קינדערלעך פון וועמענס אויגן עס האָבן אַרויסגעקוקט גרויס צער

און שרעק. רוסלאנד איז געווען גרויס, אויך איר ארמיי איז געווען גרויס, אָבער קיין גרויסע דערגרייכונגען געגן די גוט אָרגאַניזירטע דייטשע אַרמיי, האָבן זיי ניט געהאַט. נאָך אַ פּאָר קליינע נצחונות אין מזרח פּרייסן און געגן עסטרייך און אונגארן, האָבן די רוסישע ארמייען אָנגעהויבן צוריקטרעטן. אין פערלויף פון איין יאָר, איז שוין גאנץ ליטע און פוילן געווען אין די דייטשע הענט. אויך ליפּנישאָק איז איינגענומען געוואָרן דורך די דייטשן ראש־השנה 1915.

ליפּנישאָק איז ניט געווען וויכטיג אין פרידנס־צייט, אָבער אין קריגס־צייט איז זי, פון עסטראַטעגישן שטאנדפּונקט, געווען זייער וויכטיג. זי ליגט אויף די הויפּט־וועג, וועלכע פארבינדעט רוסלאנד מיט פוילן און אויף די הויפּט־ליניע פון די מארשירענדע אַרמייען צום פראָנט און פון פראָנט צוריק. אין אונזער געגנט זיינען געווען זייער ווייניק באַן־ליניעס און אין קריגס־צייט זיינען די אויך געווען צושטערט און דערפאר האָט דאָס מיליטער מאַרשירט צופוס, אָדער געפאָרן אויף וועגענער. פיר וואָכן האָט געדויערט דאָס צוריקציהען זיך פון דעם רוסישן מיליטער. טאָג און נאַכט האָבן זיי מארשירט דורך אונזער שטעטל. צענדליקער טויזנטער סאָלדאַטן זיינען דורכגעגאַנגען אין דער צייט. אַלץ וואָס איז געווען אין די קראָמען איז פארקויפט אָדער פאַרשוווּנדן געוואָרן. קעראָסין צו די לאָמפּן איז ניט געווען צו קריגן, זאַלץ און צוקער איז אויך ניט געווען. מען האָט געמאַכט ליכט פון חלב צו באַלייכטן די הייזער. די יידישע באַפעלקערונג אין שטעטל האָט שטענדיק געלעבט אין שרעק, ווייל הונדערטער קאָזאַקן האָבן זיך אַרומגעדרייט אין די גאַסן. די קראָמען זיינען געווען כמעט ליידיק, אָבער מען האָט זיי געמוזט האַלטן אָפן, די סאָלדאַטן זאָלן ניט מיינען, אז אין זיי געפינט זיך נאָך עפּעס נוצליכעס. די לאַגע איז געווען זייער אָנגעשטרענגט און יעדע קליינינקייט האָט געקענט ברענגען צו אַ פּאָגראָם. צום גליק פון די יידן, האָבן אין פערלויף פון דער צייט ניט געפּאַסירט קיין ערנסטע זאַכן. אין די הייזער ווו עס זיינען געווען גרויסע אויוונס, האָט מען געבאַקן ברויט פאר דער אַרמיי. די רוסן האָבן צוגענומען אַלע בהמות און זיי געטריבן טיפער קיין רוסלאַנד, כדי די דייטשן זאָלן זיי שפּעטער ניט קענען באַקומען. די יידישע פרויען פלעגן קומען אויפן פּלאַץ ווו מען פלעגט קאָנצענטרירן די בהמות און זיי מעלקן און נעמען די מילך אהיים.

די דייטשע אקופאציע אין ליפנישאָק

איידער די דייטשן זיינען אריין אין שטעטל, האָט די רוסישע ארטילעריע באַשאָסן די דייטשע פּאָזיציעס אַרום שטעטל. די באַפעלקערונג האָט געמוזט פאַרלאָזן דאָס שטעטל, אָבער נאָר אויף איין נאַכט, ווייל אויף מאָרגן זיינען שוין די דייטשן געווען אין ליפּנישאָק און אפילו געגאַנגען 18 קילאָמעטער ווייטער. אַ פּאָר טעג שפּעטער האָבן די דייטשן אָרגאַניזירט אין שטעטל די ציווילע מאַכט. אַ אָפיציר איז געוואָרן דער קאָמענדאַנט פון שטעטל. ער האָט אַנגעטאָן לענטעס אויף די אַרבל פון דעם יידישן און קריסטליכן סטאַראָסטע און זיי נאָמינירט אָפיציעל אַלס ציוויל פּאָליציאַנטן. קיין גרויסע פּראָבלעמען האָבן די צוויי פּאָליציאַנטן ניט געהאַט. די פּוערים פון די אַרומיקע דערפער זיינען זייער ווייניג געקומען אין שטעטל. אויסער דעם, וואָס אַ קליינע טייל פון זיי פלעגן קומען זונטיק אין קלויסטער און פלעגן גלייך צוריק פאָרן אין דאָרף. יעדער איינער אין שטעטל איז געזעסן ביי זיך אין שטוב און אָפּגעוואָרט דעם ווינטער וועלכער האָט זיך דערנענטערט און זען וואָס פאַר אַ ענדערונגען די קומענדיקע טעג וועלן ברענגען. איצט האָבן מאַרשירט דורכן שטעטל טויזנטער דייטשע סאָלדאַטן וועלכע זיינען געגאַנגען צום פראָנט, טיפער אין רוסלאַנד, אומגעפער 400 קילאָמעטער פון אונדז. די דייטשן זיינען דאָרטן געשטאַנען ביז עס איז אויסגעבראָכן די רוסישע רעוואָלוציע.

די דייטשע אָקופּאַציע־מאַכט אין אונזער געגנד, איז בעשטאַנען פון פאַרוווּנדעטע אָדער עלטערע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן ניט געקענט ברענגען קיין נוצן ביים פראָנט. זייער אויפגאַבע איז געווען אַכטונג צו געבן אויף די ציווילע בעפעלקערונג זיי זאָלן זיך ניט בונטעווען. אין ליפּנישאָק איז געווען קוואַרטירט אַ גאַנצער באַטאַליאָן. די דייטשן האָבן זיך באַזעצט אין עטלעכע יידיקע הייזער און אין קאָנפיסקירטע צימערן, ווו עס האָבן איבער־הויפּט געוווינט אָפיצירן און סאָלדאטן מיט העכערע ראנגען. די סאָלדאַטן פלעגן באקומען זייער עסן פון די ספּעציעלע מיליטערישע קיכן וועלכע זיינען אויפגעשטעלט געוואָרן נעבן די ברינימער פון שטעטל. דער גערוך פון די געקאָכטע שפּייזן, האָט זיך פאַרשפּרייט איבער אַלע גאַסן, וועלכער האָט צוגעצויגן קריסטליכע קינדער, וועלכע פלעגן שטיין נעבן די קיכן מיט שיסעלעך און וואַרטן אויף אַ ביסל זופּ. אין ערשטן יאָר פונם קריג,

זיינען די דייטשן געווען באזאָרגט מיט עסן און קליידונג. זיי האָבן געהאַט גענוג ברויט, צוקער, קאַפע און טיי און די יידישע באַפעלקערונג האָט גוט גענאָסן פון די דייטשע פּראָדוקטן. כמעט אין יעדן יידישן הויז האָט געוווינט אַ דייטש, וועלכער פלעגט מיטברייינגען אהיים טרוקענע פּראָ־דוקטן. זייף און ליכט האָט שוין ניט געפעלט און ברויט און קאַרטאָפל, האָבן נאָך דאַן אויך ניט געפעלט אין שטעטל. די צוויי בעקערייען זיינען טאַקע געווען פארמאַכט, אָבער יעדע פאַמיליע האָט געבאַקט פאַר זיך ברויט פון די מעל וואָס איז געווען אָנגעגרייט ביי יעדן איינעם. מען פלעגט בעאַרבעטן די גערטנער אַרום די הייזער און זייען קאַרטאָפל און פארשיי־דענע גרינסן. עס זיינען אויך פאַרבליבן גענוג קיה אין שטעטל און עס האָט ניט געפעלט קיין מילך, קעז און פוטער. עס זיינען געווען משפחות וואָס האָבן געהאַט מער פּראָדוקטן און משפחות וואָס האָבן געהאַט ווייניקער, אָבער, יעדנפאַלס, אַלע האָבן ווי עס איז דורכגעשטופּט די ערשטע מלחמה־

קבוצת ליפנישקאים בתקופת הכיבוש הגרמני במלחמת העולם הראשונה.
מצולמים על־יד בנין ביה״ס העממי, בקרבת הכנסיה
אַ גרופּע ליפּנישקער פאָטאָגראַפירט אין צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע
אין ערשטן וועלט קריג, נעבן די שקאָלע ביים קלויסטער

יאָרן און מען האָט ניט געליטן קיין הונגער. ליפּנישאָק און עטלעכע ארומיגע דערפער זיינען געווען באַשטימט אַלס בעצירק אונטער דער לייטונג פון אַ קאָמענדאַנט פון דער אַקופּאַציע־מאַכט. דער קאָמענדאַנט איז געווען אַ אָפיציר פון די לאַנד־שטורם סאָלדאַטן און האָט געוווינט אין שטעטל. צו די נאָענטע דערפער ארום שטעטל, האָט מען געקענט צוקומען לייכט, אָבער אַביסל ווייטער האָט מען שוין געדארפט האָבן א ספּעציעלע ערלויבעניש פון דעם קאָמענדאַנט. לאַנגזאם האָט זיך אָרגאַניזירט דאָס ציווילע לעבן אין שטעטל. די יידן האָבן אויסגעקליבן א קאָמיטעט און זיין אויפגאַבע איז געווען זיך צו פאַרנעמען מיט די ווירטשאַפטלעכע און געזעלשאַפטלעכע פּראָבלעמען פון שטעטל. זיי זיינען געווען די פאַרשטייער פון די יידן ביי די אונטערהאנדלונגען מיט די דייטשן. זיי האָבן אויך צוזאמענגעקליבן א געוויסע סומע געלט מיט דעם צוועק צו קויפן תבואה און אַנדערע פּראָדוקטען ביי די פויערן און עס צוטיילן צווישן די נויטיקע משפחות אין שטעטל. יעדער קאראבעלניק וואָס האָט געבראַכט פון די דערפער קאָרן, האָט עס פאַרקויפט דעם קאָמיטעט, וועלכער האָט עס פאַרטיילט לויט די באַדערפענישן פון דער יידישער באפעלקערונג. די ווירטשאַפטלעכע אויפגאַבן פון קאָמיטעט האָבן געהאַט פאַר דער יידישער באַפעלקערונג אַ גרויסע בעדייטונג, אָבער פון געזעלשאַפטלעכן שטאַנד־פונקט איז דאָס געווען א גרויסער דורכפאַל און אין פערלויף פון 6 מאָנאַטן איז ער צעפאַלן, איבערלאָזנדיק נאָך זיך ניט קיין אָנגנעמע קלאַנגען און חשדים. עס איז אַריבער דער ערשטער ווינטער פון דער דייטשער אָקופּאַציע. קיין מיליטער האָט מער ניט מאַרשירט דורך די גאַסן פון שטעטל און דער לעבן איז געוואָרן מערער סטאַביל. די דייטשע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן געוווינט אין שטעטל האָבן זיך צוגעוווינט צו דער בעפעל־קערונג. מען האָט שוין געקענט יעדן סאָלדאַט מיטן נאָמען. עס האָבן זיך געשאַפט פריינדשאַפטלעכע פאַרבינדונגען, וועלכע זיינען איינגעוואָרצלט געוואָרן אין טאָג־טעגלעכן לעבן.

אַ קורצע צייט שפּעטער, האָט דער הויפּט־שטאַב פון די אַקופּירטע באַצירקן אַרויסגעגעבן אַ בעפעל, אז אלע מענער דארפן גיין צו דער אַרבעט. דער גאַנצער פּראָיעקט פון די אַרבייטס־געביטן האָט זיך געשאַפן צוליב דער ארבייטס־לאָזיקייט אין די גרעסערע שטעט, ווו עס זיינען געווען פאַבריקן, וועלכע זיינען געווען פאַרמאַכט אין צייט פון קריג. מען

האָט געמאַכט פאַרשיידענע אַרבייטן, וויכטיקע און ניט וויכטיקע מיטן צוועק ערמעגלעכן יעדן איינעם פאַרדינען עטלעכע מאַרק, צו קויפן די נויטיקסטע פּראָדוקטן, וועלכע זיינען נאָך געווען צו דערגרייכן. דער ארבייטס־באַפעל איז אויך אויסגעפירט געוואָרן אין ליפּנישאָק, טראָץ דעם, וואָס ער איז ניט געווען אַזוי וויכטיג פאר אזא קליין שטעטל, ווו יעדער איינער האָט געהאַט זיין הייזל, און זיין קליין שטיקל גאָרטן נעבן שטוב. יעדן טאָג זיינען אַרויס צען מענער צו דער אַרבעט, וועלכע איז בעשטאַנען פון רייניקן און אויסגלייכן פאַרשיידענע פלעצער. די אַרבעט איז געווען לייכט און מען האָט באַצאָלט יעדן איינעם אַ מארק אַ טאָג.

אין צווייטן יאָר פון קריג, האָבן זיך שוין געלאָזט מערקן אין שטעטל צייכנס פון הונגער. טראָץ דעם איז די לאַגע נאָך ניט געווען אַזוי שווער. די קאָמענדאַנטור פון שטעטל האָט נאָך באַקומען פון דייטשלאנד אָדער פון אַנדערע געביטן אין פוילן, מעל און סאַכאַרין, וואָס פלעגט צעטיילט ווערן צווישן די באַפעלקערונג אין שטעטל. די מעל איז געווען כמעט שוואַרץ, אָבער זייער דין צעמאָלן און מען האָט עס גערופן, „די קאָמענ־דאַנטסקע מעל״. פון די מעל פלעגן די יידישע פרויען באַקן חלה אויף שבת, ווייל זי איז געווען ווייסער ווי די געוויינלעכע קאָרן־מעל פון וואָס מען פלעגט באַקן ברויט. צוקער איז שוין לאַנג ניט געווען, אַנשטאַט דעם האָט מען זיך באַנוצט מיט סאַכאַרין. אָבער לאַנגזאַם איז די לאַגע אויך אין דייטשלאַנד געוואָרן שווער. זי האָט אויפגעהערט צו שיקן פּראָדוקטן אין פאַרקערט, זי האָט גענומען פאָדערן, אז מען זאָל איר שיקן פּראָדוקטן פון די אַלע אָקופּאַציע־געביטן. אויך אין ליפּנישקער בעצירק, ווי אין אַלע אַנדערע בעצירקן, האָט מען גענומען רעגיסטרירן די פערד, בהמות און די הינער. יעדער איינער, וואָס האָט געהאַט אַ קוה, האָט געדאַרפט צושטעלן יעדן טאָג אויפן באַשטימטן פלאַץ — א ליטער מילך. פון די מילך פלעגט מען מאכן, פּוטער און קעז און מען האָט עס געשיקט קיין דייטשלאַנד. אויסער דעם, האָט מען ארויפגעלייגט אויף יעדן דאָרף, אָדער שטעטל אַ געוויסע נאָרמע פון בהמות און הינער, וועלכע האָט געמוזט צוגעשטעלט ווערן דער דייטשער מאַכט און וואָס איז אויך געשיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד. נאָך ביים אָנהייב פון דער אָקופּאַציע, האָט די דייטשע מאַכט צעטיילט צווישן די פּויערים אין די דערפער גרויסע קוואַנטומס פון תבואה צו פאַרזייען די פעלדער. שפּעטער, האָבן די דייטשן בעשטימט נאָרמעס

פון קאָרן, וואָס יעדער פויער האָט געדאַרפט ברייננגען אין שטעטל. די פויערים פלעגן ברייננגען די קאָרן אויף זייערע אייגענע וועגענער, און די דייטשן האָבן עס קאָנצענטרירט אין דער גרויסער געביידע פון דער אַלטער שול. דאָרטן האָט זיך צונויפגעזאַמלט אַ ריזן־קופּע פון קאָרן, וועלכע האָט געדינט אַלס אַ תבואה־שפּייכלער אויך פאַר די גרעסערע שטעט. אויך די יידן אין ליפּנישאָק האָבן באַקומען אויסגעטיילט, א האַלבן פונט קאָרן אַ טאָג פאַר יעדען פּערזאָן. בכדי די אַקופּאַציע־מאַכט זאָל וויסן די צאָל פון דער באַפעלקערונג אין יעדן באַצירק, האָט זי איינגעפירט אידענטיפיקאַציע־קאַרטן. יעדער איינער איז פאָטאָגראַפירט געוואָרן און האָט בעקומען אַ אויסווייז מיט אַ בילד, אין וועלכן עס זיינען געווען איינגעשריבן אלע איינצלהייטן פון זיין פאַמיליע. דעם אויסווייז האָט יעדער איינער געמוזט טראָגן שטענדיג מיט זיך. דער אינדענטיפיקאַציע־סיסטעם האָט פערלייכטערט די גערעכטיקע צוטיילונג פון די פּאָרציעס ברויט צווישן דער באַפּעלקערונג. אַ קורצע צייט שפּעטער, האָט זיך אָנגעהויבן די שווערע הונגער־צייט. די פּראָדוקטן זיינען געוואָרן אַלץ וויניקער און וויניקער. די שפּייכלערס אין יעדן הויז האָבן זיך אויסגעליידיקט. דאָס ברויט, וואָס מען האָט באַקומען אויסגעטיילט, איז געווען ווייניק, ווייל אין דער ווירקליכקייט, האָט מען אויסער דעם שטיקל ברויט, ניט געהאַט קיין אנדערע פּראָדוקטן. אויך מילך און קאַרטאָפל איז געוואָרן וויניקער פון טאָג צו טאָג. דער הונגער האָט געצווונגען די יידישע באַפעלקערונג אַרויספאָרן איבער די דערפער, און אָנהויבן האַנדלען מיט די פויערים. מען האָט זיי פאַרקויפט וואָס עס איז נאָר געווען מעגליך בכדי צו ברייננגען א היים אביסל עסנוואַרג. מען איז אויך געפאָרן אין די גרעסערע שטעט קויפן געברויך־זאכן פאַר די פויערים. ,

אזוי האָט זיך לאַנגזאַם אויפגעוועקט אין קריגס־צייט דער קליינער האַנדל אַ דאַנק וועלכן עס איז געלונגען אויסצוהאַלטן די שווערע הונגער־צייטן און בלייבן ביים לעבן. באזונדער שווער איז געווען די לאַגע מיט קליידונג און שיך. נאָכן אויסברוך פון קריג זיינען פאַרמאַכט געוואָרן אַלע קוואַלן פון שטאָף און לעדער. די פּראָדוקציע איז אָפּגעשטעלט געוואָרן און דאָס וואָס איז געווען אין די קראָמען, איז אין משך פון די ערשטע מלחמה־יאָרן פאַרקויפט געוואָרן. קיין נייע מאַטעריאלן איז ניט געווען צו קריגן, און אַזוי אַרום האָט די באַפעלקערונג ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו

בנייען איהרע אָפּגעניצטע און צעריסענע קליידער. דער איינציקער קוואַל איז געווען די דייטשע אוניפאָרמען, וועלכע מען פלעגט קויפן ביי די סאָלדאַטן. די דייטשע אוניפאָרמען האָבן געהאַט אַ ספּעציעלן פאַרב און דער צעווילער באַפעלקערונג איז געווען פאַרבאָטן צו נוצן מיליטערישע זאכן פון זעלבן פאַרב. מען האָט אָבער געפונען א עצה. מען האָט צעטרענט די זאַכן און מען פלעגט עס פאַרבן אויף שוואַרץ אָדער אויף טונקל־בלוי און נאָכדעם פלעגט מען עס איבערנייען און צופּאַסן צו יעדן איינעם. פון די מיליטערישע דעקעס, פלעגט מען נייען מאַנטלען פאַר קליין און גרויס. מיט שיך איז געווען אַסך ערגער. מען האָט ניט געקענט צופּאַסן די מיליטערישע שיך און מען האָט געמוזט לאַטען די אַלטע שיך ביז זיי פלעגן צופאלן ווערן.

אזוי האָט זיך געצויגן די לאַגע ביז 1917, ביז עס איז אויסגעבראָכן די רוסישע רעוואָלוציע, ביז דעם וואָפן־שטילשטאנד און דעם פרידן־אָפּמאַך צווישן די באָלשעוויקעס און די דייטשן אין בריסק־ליטאָווסק. לויט דעם אָפּמאַך, האָבן די דייטשן זיך צוריק געצויגן פון אַלע אָקופּירטע ערטער און האָבן זיך צוריקגעקערט קיין דייטשלאַנד. מיט זיי האָט זיך אויך צוריק געצויגן די אָקופּאַציע־מאַכט פון ווייס־רוסלאנד, פון ליטע און פון פוילן. אין דער זעלבער צייט, זיינען אין ליטע און אין פוילן, געווען טעטיק די פרייהייטס און זעלבסשטענדיקייט באַוועגונגען. זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז איצט האָט זיך געשאַפן אַ פּאָליטישע געלעגנהייט צו באַקומען צוריק זייער נאַציאָנאַלע פרייהייט און זעלבס־שטענדיגקייט. אין רוסלאַנד האָט זיך אָנגעהויבן אַ בירגער־קריג, און עס זיינען פאָרגעקומען שווערע קאַמפן צווישן די באָלשעוויקעס און די ווייס־רוסן. דייטשלאנד איז שוין געווען שוואַך און צושלאָגן. די פוילישע פרייהייטס־באַוועגונג האָט אָרגאַניזירט דאָס פוילישע מיליטער און האָט זיך צוגעגרייט, מיט דער הילף פון פראַנקרייך און אַנדערע מעריב־אייראָפּעאישע לענדער, צו גרינדן אויפסניי די פוילישע מדינה. עס האָט אָבער געפעלט געווער און זיי האָבן אָרגאַניזירט גרופּן פון פרייהייטס־קעמפער, וועלכע פלעגן באַפאַלן די דײטשישע צוריק־ציענדע סאָלדאטן און פלעגן צונעמען פון זיי דאָס געווער. די דייטשישע סאָלדאַטן זיינען שוין געווען אזוי אָפּאַטיש פון דעם לאנגן און שווערן קריג און פון דעם גרויסן דורכפאַל, אַז זיי האָבן זיך איבערהויפּט ניט קעגנגעשטעלט און אָפּגעגעבן די פּאָליאַקן דאָס געווער.

אין דער צייט פון וואָפן־שטילשטאַנד, זיינען אין ליפּנישאָק פאַרבליבן נאָר 3 דייטשישע סאָלדאַטן פון דער אַקופּאַציע־מאַכט, זיי האָבן אַכטונג געגעבן אויף די אָרדנונג אין שטעטל און געהיט דעם שפּייכלער מיט די תבואה וועלכער האָט זיך געפונען אין דער גרויסער שול. די גרעסטע טייל פון די תבואה איז טראַנספּאָרטירט געוואָרן מיט דער באַן קיין דייטשלאַנד. דאָך איז פאַרבליבן אַ גרויסער קוואַנטום פון קאָרן, וואָס מען פלעגט, יעדן טאָג, צוטיילן צווישן דער בעפעלקערונג אין ליפּנישאָק. די פּויערים פון די דערפער האָבן געוווסט פון דעם ,און אויך וויסנדיק, אַז אין שטעטל זיינען כמעט ניט פאַרבליבן קיין דייטשן, האָבן זיי גענומען פּלאַנירן אַ אָנפאַל אויפן שפּייכלער און צונעמען די תבואה. אין אַ געוויסן טאָג זיינען זיך צונויפגעקומען אין שטעטל גרויסע מאַסן פון פּויערים פון די אַרומיקע דערפער, וועלכע האָבן זיך קאָנצענטרירט אין שול־הויף און ארום דער שול. זיי האָבן געוואָלט אויפברעכן די טירן פון שול און אָנהייבן שלעפּן דאָס קאָרן. די דייטשישע סאָלדאַטן האָבן זיך אָבער ניט פאַרלאָרן, זיי זיינען ערשינען אין שול־הויף באַוואָפנט מיט געווער און האַנט־גראַנאַטן און געפאָדערט פון די פּויערים, פאַרלאָזן דעם שול־הויף און צוריקפאָרן אין די דערפער. זיי האָבן זיי געמאָלדן, אז די דייטשישע מיליטער הערשט נאָך אין די געגנד און יעדער וואָס וועט אויפוועקן אונרוהען, וועט אויפן פּלאַץ דערשאָסן ווערן. איינער פון די פּויערים, וואָס האָט אַרויסגעוויזן דרייסטקייט, האָט זיך דערנענטערט צו דער שול און געוואָלט זיין אַ ביישפּיל פאַר די איבעריקע פּויערים, אָבער איינער פון די דייטשן האָט גלייך געשאָסן איבער זיין קאָפּ און דער פּויער האָט גענומען אנטלויפן און מיט אים אויך די איבעריקע פּויערים, וועלכע האָבן פאַרלאָזן דאָס שטעטל.

די דרייסטקייט פון די דריי דייטשע סאָלדאַטן האָבן דאַן געראַטעוועט די יידישע באַפעלקערונג פון אַ זיכערן פּאָגראָם און פון אַ בלוט־פאַרגיסונג. אַ קורצע צייט שפּעטער האָבן די דייטשן צעטיילט די תבואה צווישן דער יידישער באַפעלקערונג און אין עטלעכע טעג אַרום האָבן די דייטשן פאַר־לאָזן דאָס שטעטל. מיט דעם האָט זיך אָפיציעל געענדיקט די דייטשע אַקופּאַציע אין ליפּנישאָק.

נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן פאַרלאָזן אונזער געגנד האָט נאָך געדויערט גאַנץ לאנג ביז די באָלשעוויקעס זיינען אָנגעקומען. אין דער צווישן־צייט איז די גאַנצע געגנד געווען הפקר און אָן אויפזיכט פון

מיליטערישער אָדער ציווילער מאַכט. די יידן אין ליפּנישאָק האָבן זיך געשראָקן פאַר די פּויערים פון שטעטל און פון די ארומיקע דערפער. די שנאה צו די יידן איז געווען גרויס און עס איז געווען זייער מעגלעך, אַז די פּויערים וועלן אויסנוצן די הפקר־צייט, וועלן באַפאַלן די יידן און מאַכן פּאָגראָמען אין שטעטל. בכדי צו פאַרטיידיקן זיך אין פאַל פון אונרוהען, האָט די יידישע יוגנט אין שטעטל געשאַפן אַ זעלבסט־שוץ. נאָכן קריג, איז געווען לייכט צו קויפן געווער ביי די צוריקציענדע דייטשע סאָלדאַטן, און די יידן אין שטעטל האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און געקויפט אַרום 15 ביקסן וועלכן זיינען צוטיילט געוואָרן צווישן די מיטגלידער פון דער זעלבסט־שוץ. יעדע נאַכט און אויך אין די טעג ווען די פּויערים פלעגן זיך צונויפקומען אין שטעטל, פלעגן יונגע לייט, באַוואָפנט מיט ביקסן, זיך אַרומדרייען צווישן די פּויערים, זיי זאָלן זען, אַז די יידישע באַפעלקערונג איז באַוואָפנט או איז גרייט זיך צו פאַרט־ידיקן.

אין פארלויף פון דער צייט זיינען אין רוסלאַנד פאָרגעקומען שווערע ברידער־קאַמפן צווישן די באָלשעוויקעס און די ווייס־רוסן און אין פוילן האָבן זיך אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן די פּאָליאַקן מיטן צוועק צו גרינדן אויפסניי זייער מדינה.ביידע פעלקער זיינען געווען פאַרנומען מיט זייערע ענינים און זיך ניט געהיילט צו אָקופּירן אונזער געגנט. ענדלעך זיינען צו אונז אָנגעקומען די ערשטע טרופּן פון דער רוסישער רויטער ארמיי. מיליטעריש זיינען זיי געווען שוואַך אָרגאַניזירט, אָבער זייער דיסציפּלינירט און פול מיט רעוואָלוציאָנערן גייסט. די ערשטע מאָנאַטן האָבן די באָלשעוויקעס ניט אַריינגעבראַכט קיין ווירטשאַפטלעכע אָדער געזעלשאַפטלעכע ענדערונגען אין ליפּנישקער אַרט לעבן, אָבער שפּעטער האָבן זיך פאַרשפּרייט שטאַרקע קלאַנגען, אז סאָוויעטישע בעאַמטע פאָרן אַרום פון שטעטל צו שטעטל און רעגיסטרירן אַלץ וואָס עס געפינט זיך אין די קראָמען און אין די שפּייכלערס. נאָכן רעגיסטרירן די פּראָדוקטן איז פאַרבאָטן געוואָרן זיי צו פאַרקויפן אָדער אַרויספירן פון שטעטל. ווען די נייס איז אָנגעקומען קיין ליפּנישאָק, איז שוין די סאָוויעטישע קאָמיסיע געווען אין איוויע, און אַ קורצע צייט שפּעטער איז זי אויך אָנגעקומען קיין ליפּנישאָק. די בעפעלקערונג פון שטעטל האָט ניט ארויסגעוויזן קיין גרויסן לוסט צו העלפן די קאָמיסיע אין איר אַרבעט. דאַן האָט די קאָמיסיע באַשלאָסן אָננעמען שטרייננגע מיטלען געגן דער בעפעלקערונג. ערשטנס

האָט זי געבראַכט אין שטעטל אַ ראָטע סאָוויעטישן מיליטער. נאָכדעם זיינען
זיי געגאַנגען פון שטוב צו שטוב, און געמאכט שטריינגע רעוויזיעס. ווער
עס האָט זיך קעגנגעשטעלט אָדער גערעדט אַ איבעריקן וואָרט, האָבן זיי
גלייך אַרעסטירט. אין דער צייט פון די אונטערזוכענגען האָבן זיי אַרעסטירט
דריי מענטשן, איין איד און צוויי קריסטן. נאָכדעם האָבן זיי ארויפגעלייגט
אַ גרויסן געלד־שטראָף אויף די יידן אין שטעטל וועלכן מען האָט געדאַרפט
בעצאָלן אין פארלויף פון 3 טעג. די אידן האָבן געמאַכט גרויסע אָנ־
שטריינגונגען, האָבן ווי עס איז צונויף געזאמלט די גרויסע סומע געלד און
באַצאָלט דעם שטראָף מיט דער האָפענונג אַז מען וועט בעפרייען די 3
אַרעסטירטע מענער, אָבער זיי האָבן געהאַט אַ ביטערן טעות. דער קאָמיסאַר
האָט זיי געבראַכט פאַר אַ מיליטערישן געריכט, וועלכער האָט זיי פאַר־
אורטיילט צום טויט. אויף מאָרגן, אַרום צען אַ זייגער, האָט מען
אַוועקגעשטעלט אויפן מארק א מאַשין־געווער און אריינגעטריבן אלע
איינוווינער אין די הייזער. נאָכדעם האָט מען ארויסגעפירט די דריי
מענער פון טורמע און זיי געפירט דורך די גאסן פון שטעטל אין דער
ריכטונג פון בית־עולם. אַלע איינוווינער זיינען געזעסן אין די הייזער
און געזען אונבעהאָלפן דורך די פענסטער, ווי מען פירט די דריי אונשול־
דיקע מענטשן צום טויט. דער ייד, מיט נאָמען דייכעס, איז געגאַנגען און
געפאלן און די סאָלדאטן האָבן אים אויפגעהויבן און געשלאָגן מיט די
ביקסן ער זאָל גיין שנעלער. זיי האָבן זיי געבראַכט צום בית־עולם, ווו
עס איז שוין געווען צוגעגרייט אַ גרוב, און זיי דאָרטן דערשאָסן. זיי זיינען
געווען די ערשטע דריי קרבנות אין שטעטל. די באָלשעוויקעס זיינען
געזעסן אין שטעטל נאָך עטליכע וואָכן. דאָס פוילישע מיליטער, וועלכע
האָט באַוויזן און פאַרלויף כון דער צייט זיך אָרגאַניזירן, האָט זיך דערנענ־
טערט צו אונדזער געגנד, און גענומען טרייבן די באָלשעוויקעס טיפער
קיין רוסלאַנד. עס האָט זיך אָנגעפאַנגען א מלחמה צווישן די באָלשעוויקעס
און די פּאָליאקן, וועלכע האָט געדויערט באַלד צוויי יאָר. אונזער שטעטל
איז יעדן מאָל אַריבער פון האַנד צו האַנד. אין א געוויסער צייט פון דער
פויליש־סאָוויעטישער מלחמה האָבן די פּאָליאקן פאַרטריבן די באָלשעוויקעס
טיפער אין רוסלאנד, און א גרויסע גרופּע פון פּוילישן מיליטער איז
געשטאַנען אין שטעטל אַ לענגערע צייט. אויב די דייטשן האָבן, אין זייער
אַקופּאַציע־צייט, ניט ארויסגעוויזן קיינע ספּעציעלע אנטיסעמיטישע ניי־

גונגען, און אויב די באָלשעוויקעס האָבן זיך בעצויגן, גוט אָדער שלעכט, צו אַלעמען גלייך, האָבן די פּאָליאַקן באַלד ארויסגעוויזן זייער אמתן אַנטיסעמיטישן פּרצוף. די קריסטן האָבן זיי געלאָזן צו רוה. זייער גאנצן צאָרן האָבן זיי אויסגעלאָזן צו דער יידישער, אָרעמער, פון קריג אויס־געמאַטערטער, באפעלקערונג. זיי האָבן ווידער דורכגעפירט גרונדלעכע און שטרענגע רעוויזיעס אין אַלע יידישע הייזער. וואָס עס איז נאָך פאַרבליבן פון די באָלשעוויקעס, האָבן זיי צוגענומען. די רעוויזיעס זיינען געווען בעגלייט מיט שלעג און טעראָר. די יידישע באַפעלקערונג האָט געלעבט אין שטענדיקן שרעק ניט וויסנדיק וואָס עס ערוואַרטעט איר אויף מאָרגן. עטלעכע טעג שפּעטער האָבן זיי געכאַפּט צוויי אומגליקלעכע יידן, פון אַ צווייטער געגנד, וועלכע זיינען צופעליק אָנגעקומען קיין ליפּנישאָק און אַריינגעפאלן צו די פּאָליאַקן אין די הענט. זיי האָבן זיי ערקלערט אַלס שפּיאָנען, אַוועקגעפירט אויפן וויגאַן און זיי דערשאָסן באַלד אויפן פּלאַץ. אַזוי האָט אויך פּאַסירט מיט א יונגן מאַן פון שטעטל, וועלכער איז גע־גאנגען פון איוויע ביז ליפּנישאָק. אויך אים האָבן זיי אַוועקגעפירט אויפן וויגאַן און דערשאָסן. זיי האָבן אויסגעקליבן די שענסטע בעלי בתים פון שטעטל, און זיי געצוואונגען צו קערן דעם מאַרק און דעם פּלאַץ אַרום קלויסטער.

אין דער צייט פון די רעוויזיעס האָבן זיי אונטערגעוואָרפן ביי אַ יידן אין אויוון האַנד־גראַנאַטן און אים נאָכדעם באַשולדיקט אין אויסבאַהאַלטן געוועהר, וואָס איז געווען שטרענג פאַרבאָטן. זיי האָבן אים אַרעסטירט און פאַראורטיילט צום טויט. ווען זיי האָבן אים געפירט שיסן, האָט דער ייד זיך אָנגענומען מיט מוט און האָט גענומען לויפן. די פּאָליאַקן האָבן אים נאָכגעיאָגט און אויף אים געשאָסן, אָבער צום גליק האָבן זיי ניט געטראָפן און ער האָט בעוויזן איבערצושווימען דעם טייך גאַוויע און בלייבן לעבן. דאַן האָבן די פּאָליאַקן ארעסטירט דעם רב פון שטעטל און געדראָהט, אַז זיי וועלן אים אויפהענגען אויפן מיטן מארק. די פּאַניקע אין שטעטל איז געווען גרויס, מען איז געגאנגען אין בית המדרש און געזאָגט תהילים ביים אָפענעם ארון־הקודש. מען האָט אויך גענומען ריידן וועגן אויסלייז־געלד. דער פּוילישער קאָמענדאַנט פון שטעטל האָט באַשלאָסן וויפל געלד די יידן דאַרפן באַצאָלן, און נאָכדעם ווי ער האָט באַקומען די פאַרלאַנגטע סומע געלד האָט מען ענדלעך דעם רב באַפרייט. אַזוי האָבן די יידן געלעבט

אונטער דעם טעראָר־רעזשים פון די פּוילישע מיליטערישע טרופּן ביז די באָלשעוויקעס האָבן זיי אויסגעלייזט. טראָצקי האָט אָרגאַניזירט די רויטע אַרמיי און האָט אָנגעגריפן די פּוילישע מיליטער מיט זייער גרויסע קרעפטן. ער האָט זיי צוריק געטריבן ביז די טויערן פון ווארשע. און ווידער האָט די רויטע אַרמיי בעזעצט אונזער שטעטל און דאָרט געזעסן ביז אונגעפעהר א האַלב יאָר צייט.

דעם מאָל איז אין שטעטל געשטאַנען א פּולק סאָוויעטישע סאָלדאַטן. זיי האָבן מיטגעבראַכט אַ גרויסן און גוט אָרגאַניזירטן אָרקעסטער מיט אַרטיסטן און זינגער. זיי האָבן אויסגעבויט אויפן מאַרק אַ בינע, און יעדן אָוונט האָבן די אַרטיסטן פאָרגעשטעלט און דער אָרקעסטער האָט געשפּילט פאַר די סאָלדאַטן און אַלע איינוואוינער פון שטעטל. די באָלשעוויקעס האָבן אָרגאַניזירט אַ סאָווקאָם (סאָוויעטישן קאָמיטעט) וועלכער איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די אָרדנונג אין שטעטל. די עקאָנאָמישע לאַגע איז אָבער געווען זייער שווער. עס האָבן געפעלט די וויכטיקסטע ערנעה־רונגס־פּראָדוקטן. דער סאָווקאָם האָט אַרויפגעלייגט אויף אַלע דערפער תבואה־שטייערן, וועלכע זיי האָבן געמוזט ברייגגען אין ליפּנישקער מיל, וווּ מען האָט צומאָלט די קאָרן און נאָכדעם געבאַקט ברויט פאַר די סאָלדאַטן און פאַר די באַפעלקערונג אין שטעטל. מען האָט געעפנט אַ ביבליאָטעק און אויך אָוונט־קורסן וווּ מען פלעגט איבערהויפּט לערנען וועגן דער קאָמוניסטישער באַוועגונג. נאָך דער גרויזאַמער פּוילישער אָקופּאַציע האָבן די יידן אַ ביסל פרייער אָפּגעאָטעמט. טראָץ דעם, וואָס די עקאָנאָמישע לאַגע איז געווען זייער שווער און מען האָט ממש געליטן הונגער, דאָך איז מען געווען צופרידן. עס האָט געהערשט אָרדנונג און מען איז געווען זיכער מיטן לעבן.

דער גליק האָט אָבער ניט לאַנג געדויערט. מיט דער הילף פון די מערב־אייראָפּעאישע לענדער און איבערהויפּט פראַנקרייך, האָבן די פּאָ־ליאַקן בעוויזן זיך אויפמינטערן פון דעם שווערן קלאַפּ, וואָס זיי האָבן באַקומען פון די באָלשעוויקעס. זיי האָבן באַקומען ניי געווער און מיט דער הילף פון פראַנצויזישע הויכע אָפיצירן האָבן זיי אָרגאַניזירט דאָס מיליטער, און דורכגעפירט אַ גרויסע אָפּענסיווע אויף די באָלשעוויקעס. די פּאָליאַקן האָבן גענומען גיין פאָרויס און די באָלשעוויקעס האָבן גענומען לויפן צוריק, נאָך שנעלער ווי זיי האָבן פריהער אָנגעגריפן און דערגאַנגען

ביז וואַרשע. אין פאַרלויף פון עטליכע וואָכן האָבן זיי זיך צוריק געצויגן פון פּוילן, פון ווייס־רוסלאַנד און די פּאָליאַקן האָבן דערגרייכט באַלד ביז די טויערן פון קיעוו, ווו זיי זיינען געבליבן שטיין. אין דער צייט האָבן די פּאָליאַקן ווידער אָקופּירט ליפּנישאָק. דאָס מאָל האָבן אונדז באַזוכט די „האַלערצ׳יקעס” (די סאָלדאַטן פון גענעראַל האַלער), בעוווסטע אנטיסעמיטן און שונאי ישראל. ווידער האָט אָנגעפאַנגען אַ רעזשים פון טעראָר און געוואַלד־טאַטן. זייער בעסטער פארגעניגן איז געווען כאַפּן עלטערע יידן און אָפּשניידן אָדער אַרויסרייסן די האָר פון באָרד. צום גליק פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט עס לאַנג ניט געדויערט. ענדלעך איז געשלאָסן געוואָרן א פרידן־אָפּמאַך צווישן רוסלאַנד און פּוילן. עס זיינען בעשטימט געוואָרן די גרענצן צווישן ביידע לענדער. אונזער געגנד איז פאַרבליבן אונטער דער מאַכט פון פּוילן און אויפן פּלאַץ פון מיליטער האָט די פּוילישע רעגירונג אָרגאניזירט די ציווילע מאַכט און די פּאָליציי איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער אָרדענונג אין שטעטל. מען האָט גענומען כּריי אָטעמען. ערנעהרונגס־פּראָדוקטן זיינען נאָך געווען זייער ווייניק, אָבער דאָך האָט מען שוין געקאָנט עפּענען די קראָמען און ביסלעכווייז אויך קריגן א ביסל סחורה צום פארקויפן. לאנגזאם, לאנגזאם האָט זיך געשאַפן אַ פאַרבינדונג מיט דער אויסערלעכער וועלט. מען האָט אָנגעהויבן ערהאַלטן בריוו און געלד פון קרובים אין אַמעריקע. די יידן האָבן באַקומען ניט נאָר פּריוואַטע הילף. פאַרשיידענע יידישע געהילפס אינסטיטוציעס פון אויסלאַנד האָבן אָנגעהויבן צו אָרגאניזירן הילף פאר דער אויסגעהונגערטער און אויסגעמאַטערטער יידישע באַפעלקערונג אין מזרח־אייראָפּע. אין ווילנע האָט זיך געעפענט א ביורא פון „יעקאפא”, א גרויסער אמעריקאנער פילאנטראָפּישער הילפס־פּאראיין. זיי האָבן געשיקט זייערע מענשן אין אַלע שטעט און שטעטלעך ווו זיי האָבן געטיילט פּראָדוקטן, זאַכן, שיך און געלד. זיי האָבן געעפענט קהלישע קיכן ווו מען האָט געקענט באַקומען ערנעהרונגס־פּולע און וואַרימע מאָלצייטן. אַדאַנק דער גרויסער און וויכטיקער „יאקעפּא־הילף” זיינען טויזנטער יידישע משפּחות געראַטעוועט געוואָרן פון אַ זיכרון הונגער־טויט. די יידן זיינען לאַנגזאַם געקומען צו די קרעפטן און זיך באַפרייט פון דער שווערער דעפּרעסיע, וועלכע האָט אויף זיי געווירקט אין פאַרלויף פון די לאַנגע און שרעקלעכע מלחמה יאָרן, ניט נאָר פיזיש, נאָר אויך גייסטיק. די מענשן האָבן אָנגעהויבן מאַכן

זייער לעבנס־באַלאַנס. אַנדערע האָבן באַשלאָסן פאַרלאָזן פוילן און זוכן זייער גליק אין אנדערע לענדער, איבערהויפּט אין אַמעריקע. די ציוניסטישע ווינטן האָבן גענומען שטארק בלאָזן אין אונזערע געגענדן. הערצל׳ס פּראָגראַם האָט זיך פאַרשפּרייט אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין האָט מערער און מערער געווירקט אויף די יידישע מאַסן. עס האָבן זיך אָרגאַניזירט ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, און עס האָט זיך אָנגעהויבן די עמיגראַציע קיין ארץ־ישראל.

דאָס שטעטל האָט ווידער אויפגעלעבט. דער האַנדל האָט זיך גענומען אַנטוויקלען, און דער יידישער קליין־שטעטלדיגער גלות־לעבן האָט ווידער אָנגעפאַנגען פאָרזעצן זיין שטילן און נאָרמאַלן לעבנס־גאנג.

ראשוני החלוצים מליפנישוק בארץ־ישראל

די ערשטע חלוצים פון ליפנישאָק אין ארץ־ישראל

יהודה גינזבורג

ע י י ר ת י

בחיל ורעדה וברטט של קדושה הנני לוקח את העט כדי להעלות זכרונות על החיים בעיירתי היקרה שחרבה, ועל בני העיירה שנהרגו ונרצחו באכזריות איומה על ידי קלגסי הנאצים הצוררים.

בדומה להרבה עיירות אחרות שהיו פזורות במרחבי רוסיה הלבנה, ליטא ופולין, שכנה ליפנישוק על גבעה קטנה בדרך בין לידה ואיביה, מוקפת הרבה כפרים של גויים עוינים.

ליפנישוק לא נתברכה בעשירים גדולים. היו בה כמה בעלי־בתים אמידים, ושאר אנשי העיירה התפרנסו בקושי ממסחר, מלאכה, רוכלות וגם קצת חקלאות. את האדמות היו החקלאים היהודיים חוכרים מבעלי הקרקעות הגויים חוץ מבעל־בית אחד יחיאל לוין ז"ל, שהיו לו אדמות פרטיות סביב העיירה על יד הנחל והשדרה (פריסאדעס), וכל בני העיירה היו הולכים שם לטייל והנוער היה מנצל את השדרה כל ימי הקיץ.

עד כמה שאני זוכר, לא היו גם מלומדים גדולים, סופרים או משוררים בעיירה. אולם לעומת זאת התברכה ליפנישוק בבני תורה ולומדי תורה. אני נזכר בתמונה שראיתי בילדותי בשבת אחת אחר הצהריים בבית הכנסת, כאשר רבים מאנשי העיירה ישבו על יד ספרים פתוחים ולמדו, כל אחד בספר שלו ובנגון משלו. למדו גם בקבוצות תלמוד, משנה, עין יעקב, וגם חיי אדם.

ועוד תמונה אחת מימי ילדותי עומדת תמיד לנגד עיני: זה היה יום ששי אחד לפנות ערב, ביום שוק גדול (יריד), והחנונים האיצו בקונים הגויים לצאת מן החנויות כדי שיוכלו לסגור את החנויות וללכת לבית־הכנסת לקבלת שבת. אותם החנונים שכל השבוע היו מצפים ומחכים לקונים כדי להרויח את פת לחמם, שמרו מכל משמר על קדושת השבת, וסגרו את החנויות בזמן, לפני כניסתה.

בבית הכנסת דלקו נרות השבת במלוא הזוהר, ועל כל פנים היה נסוך חן של קדושה בזמן שירת התפילה של קבלת שבת בצבור.

השבתות והחגים בעיירה נחרתו עמוק בלבב כל ילד יהודי, וכל אחד נזכר ברטט של קדושה בחוויות השבתות והחגים בעיירה.

מכיון שלא שרדו פנקסים או תעודות מחיי הקהילה שלנו בעבר, אין לנו אלא לדלות מגנזי זכרונותיהם של הניצולים המעטים מה ששמעו הם פעם מפי זקני העיירה, שתמיד היו מתפארים שבליפנישוק היו פעם רבנים ולמדנים גדולים, פרנסים ומלמדים טובים שהצליחו להשריש בילדי העיירה אהבת התורה ואהבת ישראל. הם היו מפליגים בשבחם של יחידי סגולה אלה על מסירותם לצבור, לכלל, בארגון מוסדות צדקה, כגון: גמילות חסד, ביקור חולים, הכנסת כלה, מעות חטין ועוד.

ספרו גם על מחלוקות וסכסוכים קשים בגלל בחירת רב, או מינוי חזן או שוחט. כל החיים הציבוריים של העיירה התרכזו סביב בית הכנסת, והרב של העיירה היה מנהיגה הרוחני של הקהילה. את הרב הזקן (דער אַלטער רב) כפי שקראו לו, לא הכרתי; שמעתי רק סיפורים עליו ובעיקר שהיה צדיק גדול. את הרב הראשון שאני זוכר מימי הילדות, היה הרב שצקי ז״ל, שעבר אחר כך לכהן ברבנות באיביה ולומז׳ה. הרב היה בעל הדרת פנים, חריף־מוח ומופלג בתורה. אמו היתה אשת ר׳ איצלה פטרבורגר. אחרי שצקי באו הרבנים רויטברג, וסרמן, ברמן, שפירא ואחרים. כל אחד מהם השפיע באישיותו על החיים הרוחניים והחברתיים בעיירה.

היו זמנים שכמעט בכל כפר ואחוזה גרו יהודים בודדים. לימים הנוראים ולכל החגים היו כל יהודי הכפרים או ה„ישובניקעס״ כפי שכונו, מתאספים בעיירה כדי להתפלל בציבור ולהיות בחג בסביבה יהודית. בימים אלה היו בית המדרש ובית הכנסת מלאים מתפללים עד אפס מקום, ובליל „כל נדרי״ וביום הכפורים היו כל אנשי העיירה מתעטפים בטליתות וב„קיטלים״ ושופכים את תחינתם ולבם לפני בורא העולם.

גם נחשול המהפכה שעבר על רוסיה בשנת 1905, לא פסח גם על ליפנישוק, וספרו שגם בעיירה היו „מהפכני״ העיירה מארגנים אספות חשאיות. לא שמענו על פעולות מיוחדות. ידוע רק שכמה מה„מהפכנים״ ברחו לארצות הברית.

במלחמת העולם הראשונה סבלו בני העיירה מחסור ורעב.

במלחמה בין הבולשביקים והפולנים עברה העיירה כמה פעמים מיד ליד, וכל אחד מהם התאנה ליהודי העיירה. בדם קר שדדו ורצחו בעיירה, ולית דין ולית דיין.

אחרי מתן הצהרת בלפור התחילו לנשוב רוחות חדשות בעיירה. במקום ה„חדר״ המסורתי, שבו למדו כל ילדי העיירה במשך הרבה דורות, נוסד

בית ספר עברי מודרני, והנוער יסד ספריה ובה ספרים בעברית ובאידיש. קם חוג דרמטי, סודר אולם קריאה ונערכו ערבי שאלות ותשובות. צעירי העיירה והנוער התחילו לחשוב ברצינות על עליה לארץ־ישראל, ונוסדה הסתדרות „החלוץ המזרחי". בתקופה מאוחרת יותר התארגנו התנועות הציוניות: „צעירי ציון", „השומר הצעיר" ו„החלוץ הכללי", שכולן חנכו את הנוער להכשרה ועליה לארץ־ישראל. הראשונים לעליה מליפנישוק היו צבי בלוך, ז"ל, ולייזר חסמן ז"ל. הם נאסרו על ידי הפולנים בוילנא בדרכם לארץ־ישראל; העלילו עליהם שהם בולשביקים, והם ישבו בבתי הסוהר בוילנא ובקרקוב. אחרי זה התחילו רבים מבני הנוער לנסוע להכשרה לקראת העליה לארץ בכל מיני דרכים.

עד מלחמת העולם השניה עלו מליפנישוק כ־40 איש ואחרי המלחמה נוספו מניצולי השואה עוד כ־10 אנשים. כולם הסתדרו, הקימו משפחות וממשיכים את חייהם במדינת ישראל — חלום אשר קדושי עיירתנו לא זכו לראות בהגשמתו.

לומדי תורה בליפנישוק

במשך דורות רבים ועד מלחמת העולם הראשונה קבלו ילדי העיירה את השכלתם ב„חדר" המסורתי בלבד. בעיירה היו „מלמדים" מדרגות שונות: למתחילים, לחומש ורש"י, לתנ"ך ולגמרא. ילדים שהצטיינו בלימודיהם היו נוסעים לישיבה קטנה ולאחר מכן לישיבות הגדולות והמפורסמות באיזור להמשך הלימודים. לאחר שנים רבות של לימודים בישיבות היו בחורים אלה מקבלים „סמיכות" לרבנות או הכשרה לשמש מרצים בישיבה ובמשך הזמן הגיעו לדרגה של ראשי ישיבות.

גם עיירתנו ליפנישוק התברכה בכמה רבנים שהוציאה מקרבה כגון: הרב מרדכי ברישנסקי ז"ל, רבה של הומל, שהיה ידוע כגדול בתורה ומפורסם כלוחם אמיץ עשוי לבלי חת אשר במשך שנים רבות נאבק בודד במערכה עם השליטים הקומוניסטים, על קיום חיי תורה, מצוות ודת ברוסיה הסובייטית: הרב משה ליב פאפה ז"ל, בנו של ר' אייזל פאפה, הרב מרדכי גינזבורג ז"ל, בהבדלו לחיים ארוכים הרב מרדכי רוגוב (כעת ראש ישיבה בשיקגו), הרב ראובן גינזבורג והרב דב שקולניק החיים בישראל.

כמה מיהודי ליפנישוק היו למדנים גדולים ורובם היו יודעי תורה

ולומדיה. יום יום בין מנחה למעריב היה רב העיירה „אומר" שעור בגמרא, בו השתתפו הרבה יהודים ולאחר מכן היו מתוכחים ביניהם בעירנות על הסוגיה שלמדו. היתה „חברה משניות" שהיתה חוגגת מדי שנה בשמחת תורה את „הסיום" ברוב שמחה והתלהבות. רוב הלומדים היו יוצאי ישיבות, שהתחתנו בליפנישוק והשתקעו בעיירה והם הוו את האינטליגנציה של העיירה. אף־על־פי שליפנישוק היתה עיירה קטנה, נמשכו אליה הרבנים הצעירים שכן ידעו כי עיירה זו היא מעין קרש קפיצה למשרה של רב בעיירה גדולה יותר, או אפילו בעיר גדולה. ואמנם זו היתה דרך עליתם של רוב הרבנים בליפנישוק, אשר לאחר שהייה של כמה שנים בעיירה, היו עוזבים אותה ועוברים לשמש ברבנות בקהילות גדולות יותר ועשירות יותר.

בכל התקופה בין מלחמת העולם הראשונה והשניה, לא נדם קול התורה בעיירה ומן הראוי לציין שלא רק הזקנים והמבוגרים עסקו בלימוד תורה, אלא גם הצעירים, וזכור לי חורף אחד כאשר התארגן חוג של בחורים צעירים ללמוד תורה ורב העיירה ש„אמר" לפניהם את השעור היה מרוצה מהתענינותם והתקדמותם של הצעירים האלה בתורה.

עם חורבן העיירה נדם בה גם קול התורה לעולמים.

ה„ישובניק"

בשם „ישובניק" כונו היהודים שגרו בכפרים ובאחוזות והיו מבודדים מקהילות יהודיות בעיירות או בערים. ידוע שלפני הרבה שנים גרו יהודים בכל הכפרים והאחוזות סביב עיירתנו ליפנישוק, אולם במשך הזמן עזבו את מקומות מושבותיהם והסתדרו בעיירה. מסיבה זו, כנראה, הוסיפו לשמות הפרטיים של יהודים אלה את שמות הכפרים או האחוזות שבהם גרו במשך הרבה שנים. לדוגמא: יוסף דער הוראָדניקער, ישראל דער סאפאז'ינער, איצ'ע דער וויערגענער, ועוד, כמין שמות משפחה.

כל ה„ישובניקעס" היו מסודרים מבחינה כלכלית, הם היו חוכרי אחוזות, מחלבות ועוסקים בטחנות קמח ומנסרות עצים. בעיירה ראו את ה„ישובניקעס" כחלק בלתי נפרד מהקהילה היהודית, ולרובם היו קשרי משפחה וידידות עם אנשי העיירה. בכל חג וביחוד בחג הפסח ובימים הנוראים, היו ה־ישובניקעס" באים עם משפחותיהם לעיירה להתפלל שם

בציבור, להרגיש את אוירת החג בעיירה, לצאת במקצת מהבדידות בה היו שרויים כל השנה ולטעום מחיי החברה המסורתיים של הקהילה היהודית. בזמן שהותם בעיירה היו מתאכסנים אצל קרובים או ידידים וביחוד היתה מורגשת נוכחותם בבית הכנסת בו היתה הצפיפות גדולה מאד.

אם כי ה„ישובניקעס" גרו במרחק לא רב מהעיירה, הרי מחמת היותם מנותקים כל ימות השנה מחיי קהילה יהודיים ובגלל השפעת אורח החיים של האכרים הכפריים הגויים עליהם התפתחו לטיפוס מיוחד במינו, מבחינה גופנית ונפשית גם יחד. ה„ישובניק" היה בעל גוף בריא וחסון, בעל אופי נוח, ישר לב ובעל נפש רגישה. הם היו נדבנים ונותנים צדקה בגלוי ובסתר. לפני החגים היו שולחים מתנות לרב, לחזן ולשמש, וכן מצרכים שונים לעניי העיירה. זכורני מקרה מימי הרעב במלחמת העולם הראשונה ואני עוד ילד, כשהלכתי עם אבי ז"ל לטחנת הקמח של איצ'ע דער וויערגענער להשיג שם קצת קמח. הוא קבל אותנו יפה מאד ולא רק אותנו, אלא כל יהודי שהיה פונה אליו היה מקבל אוכל ופרוסת לחם לדרך.

נזכור את כל היהודים הטובים האלה יחד עם כל קדושי עיירתנו ויהי זכרם ברוך!

קבוצת ליפנישקאים מצולמים בתל־אביב בשנת 1936

אַ גרופּע ליפּנישקער פאָטאָגראַפירט אין תל־אביב אין יאָר 1936

חיה פפה־רוזנברג

עיירתי האהובה

למרות, שאני כבר 35 שנה בארץ, אני זוכרת אותך טוב מאד; כל ארבעת רחובותיך ושלוש סמטאותיך, כל בית וכל משפחה אהובים עלי מאד, למרות, שלא פעם קרה ואחד נכנס לרשות חברו, אבל זה נשכח מזמן.

רק בארץ הבינותי כמה קשים היו חיי היהודים בגולה, ובפרט בעיירתנו, ליפנישוק. עיירה קטנה ועניה שלא היו בה יהודים אמידים (אולי אחד יוצא מן הכלל), רובם היו חנונים קטנים, בעלי מלאכה זעירים ועגלונים. פרנסתם לא היתה קלה, שכן לא היו בעיירה הרבה מקורות פרנסה. ההורים גם לא יכלו להרשות לעצמם לתת לילדיהם השכלה על־יסודית. גם לא היתה מטרה להשאר בעיירה; תמיד חיפשנו דרך לצאת מעיירתנו לעולם הגדול, מי לאמריקה ומי לארץ־ישראל. הודות לזה נשארו מתי מעט בחיים. יהודי ליפנישוק, למרות שחיו חיים קשים, היו יראי שמים ולא היה ילד במשפחה שלא ידע קרוא וכתוב או להתפלל, והיו כאלה ששלחו את ילדיהם ללמוד תורה בישיבות, במיר או בוולוז׳ין.

לא זכור לי אף מקרה אחד של יהודי מעיירתנו שישב בבית הסוהר, או היה גנב או פושע סתם, למרות החיים הקשים, ובמקרה שהתרגשה ובאה צרה על איזו משפחה בעיירה עזרו לה כולם. זכורה לי הדליקה שנפלה בביתנו כאשר כל העיירה באה לעזור לנו, הלכו ממש באש כדי להציל משהו מהרכוש. כשאחד היה כושל, לא נתנו לו ליפול. גם לחולים דאגו; עוד בזמני נוסדה אגודת „לינת צדק״, ואנחנו, בנות צעירות, ישבנו אצל החולות בלילות כדי שמשפחותיהן של החולות יוכלו לנוח, וכך עזרו גם הבנים לגברים חולים. גם הכנסת אורחים היתה דבר רגיל; אורח לשבת היה ענין של מצוה וכבוד גם יחד; חלוקת האורחים בבית הכנסת התנהלה לפי תור, ומי שקבל את היהודי הנודד לביתו לשבת היה מאושר.

זכור לי היטב גם בית הכנסת שלנו. לא פעם נזדמנתי שם בין מנחה למעריב. תמיד ישבו שם יהודים מסביב לשולחנות ולמדו תורה באהבה ובריגה. בית הכנסת שלנו היה לא רק מקום תפילה, אלא גם מרכז. כל שמחה ויגון התרכזו שם. בא אורח לבקר את מישהו, הרי ביקר בבית־הכנסת; בא נציג מרכז „החלוץ״ — נאם בבית הכנסת; אדם עני שאין לו

מקום ללון ולסעוד ידע ששם יעזרו לו; חדשות מהעולם שמעו שם. כל זוג שהתחתן — החופה היתה על יד בית הכנסת; ומי שנפטר — הספידוהו בבית־הכנסת. כמה אהבנו את בית המדרש שלנו שעמד בלידער גאס, רחוב שהיה מיושב יהודים בלבד.

זכורה לי היטב גם אפית המצות לפסח. המאפיה היתה אצל ביילה די הינערקע, שגרה על יד הנחל. האפיה התחילה שבוע אחר פורים, והיא נעשתה תוך שיתוף פעולה ועזרה הדדית, היינו: משפחות, משפחות היו מתאספות ועוזרות אחת לשניה באפיה ובכל העבודה הכרוכה בכך. גם לאלה שלא היה להם כוח לעבודה או לזקנים היו עוזרים.

זוכרת אני תקופה כשהרב שצקס עבר לאיביה ואנחנו בחרנו ברב חדש. היו שני מועמדים למשרה זו. יהודי ליפנישוק התפלגו לשני מחנות, וכל צד התעקש לבחור במועמד שלו. הריב היה קשה מאד, וליצני איביה אמרו שאנשי ליפנישוק הפסיקו לאכול „צ׳ולנט״ מתנור אחד. אבל כשנבחר לבסוף רב אחד שכחו הכל את הריב וכולם חלקו כבוד לנבחר. בזמן שלא היה רב היו באים לאבי זצ״ל להתדיין בפניו. לא הלכו לערכאות של הגויים ודין תורה היה קדוש להם. סכסוך מסחרי וכדומה היו מביאים לביתנו, והדבר היה נגמר תמיד בטוב ופשרה. אפילו גויים היו באים אלינו להסדיר את עסקיהם לפני שהלכו לערכאה הממשלתית שלהם. בעיירה גרו הגויים מסביב, ואנחנו חיינו אתם בשלום, סחרנו אחד עם השני, יחד הלכו הילדים לביה״ס הממשלתי, ולפעמים היינו משתתפים בשמחות אחד אצל השני. בפסח היינו מחלקים להם מצות והם לנו — מפרי אדמתם.

יהודי ליפנישוק היקרים! אפילו כאן בארץ עזרו וזכרו איש את רעהו, ביחוד משפחת בלוך שעלתה לארץ בשנות העשרים; ביתם, ברחוב גאולה בתל־אביב, היה פתוח לכל אחד מאתנו ובו מצאנו עזרה ועידוד עד שהסתדרנו בדירה ועבודה. עוד בליפנישוק, לפני עלייתנו, ידענו שיש לנו בארץ־ישראל כתובת לאן לפנות, וזאת היא משפחת בלוך. לי במיוחד היה בית בלוך ביתי הראשון בארץ. מהרגע שעברתי את הסף נתקבלתי בו באהבה רבה. זכורה לי הדודה רחל־לאה, ז״ל, האשה הטובה שתמיד הקבילה את פנינו בסבר פנים יפות ויעצה לנו כיצד להסתדר טוב.

משפחת בלוך היתה לנו לעזר בצרה ולחברה בשמחות. תמיד אזכור את האיש הטוב והמיטיב צבי ידידיה (בלוך), ז״ל, היקר, שעזר לי הרבה כשקרה לי אסון, ובאין קרוב היה הוא לי עוזר ומושיע, אסף אותי לביתו,

טיפל בי באהבה ובמסירות כאב, ואשתו זהבה, תבדל לחיים ארוכים, כאחות טובה היתה לי. מי ידע אם הייתי נשארת בחיים לולא אנשים טובים אלה. ה׳ ישלם גמולם.

ברצוני לציין כמה דמויות מאנשי ליפנישוק, שהם יקרים לי באופן מיוחד: משפחת יודל־יושה׳ס רובינוביץ (דער מילנער) ואשתו בת־שבע, ידידי ביתנו. האיש יודל עדין הנפש, מה טוב היה לראותו בביתנו יחד עם אבי, רכונים בערבי החורף הארוכים על ספרי הגמרא, שקועים בלמוד. איזה אציל נפש היה ר׳ יודל, ואשתו בת־שבע, כמה מסורה היתה למשפחה ונשאה בעול הפרנסה.

אַיֵם, כל יהודי עיירתנו היקרים?!

ברוריה שקולניק־קולטון

ליפנישוק

בעיירה קטנה ויפה זו נולדתי, ובה עברו ראשית ימי. ליפנישוק היתה עיירה ליטאית טיפוסית, דומה לאחיותיה, העיירות הקטנות באיזור זה. בכל זאת נדמה לי כי לא דמתה בחיצוניותה לשאר העיירות. היא היתה נאה ונקיה; במרכזה היה השוק עם חנויותיו הבנויות קשתות, ומעבר מקומר, אשר שיווה להן הוד מיוחד. בפנים: שורת חנויות קטנות, רובן דלות. מהשוק הסתעפו ארבעה רחובות מרוצפים אבנים אשר קשרו את העיירה עם העולם: רחוב איביה, דרכו נסעו לאיביה ולתחנת הרכבת גביה. משה'קע „דער בעל־עגלה" (העגלון) עם ההומור התמידי שלו, היה נוסע בדרך זו בבוקר ובערב, והנוער היה מחכה, אולי יביא אורח או אורחת שיפיגו קצת את השעמום. מיל־גאַס (רחוב הנהר) בו גרו מספר יהודים. לשם היו יורדים לנחל להתרחץ או לכבס כבסים ובחורף היו הילדים מחליקים במורד רחוב זה במזחלות או היו יורדים דרכו אל הנהר הקפוא להחליק עליו. הרחוב הוביל צפונה לטראקי ולדיבינישוק, לכיוון וילנה. רחוב הכנסיה — שם עמדה הכנסיה המפורסמת באזור כולו בגדלה, בסגנונה הגותי עם חודי המגדלים, החלונות הגבוהים וציורי ה„קדושים" בצבעים כחול־ירוק וצהוב. כל יום ראשון ובחגים נהרו אלפי נוצרים מהסביבה לתפילה בכנסיה זו. אחרי התפילה נהגו להשתכר כדת בבתי מרזח יהודיים, ואז היו מתחילות, כרגיל, תגרות דמים. היהודים היו סוגרים את בתי המרזח, ובשוק וברחובות היתה מתחוללת מלחמה בין שני מחנות יריבים שהשתמשו באבנים, יצולים וסכינים. לבסוף היתה באה המשטרה והמתקוטטים היו חוזרים לכפריהם, פצועים בראשיהם ופניהם. בהמשך רחוב זה השתרעו כרי דשא, עצים ותעלות מים, ולשם היה הנוער זורם בערבים ובשבתות לקרוא רומנים, ושם, בנוף נהדר זה, התחילו גם הרומנים בחיים.

ר'חוב לידה, זה רחוב בית הכנסת, בו גרו יהודים בלבד. ביתנו עמד בדיוק מול בית הכנסת. שם נולדנו אני, אחי ואחיותי. שם גדלנו וחונכנו. כל החויות הפוליטיות והפרטיות התרחשו בבית הכנסת. בקיץ לפני חלונות פתוחים, ובחורף על יד התנור החם, למדו דף גמרא. בשבתות וחגים היה גם הנוער מבקר בבית הכנסת, מי שבא לתפילה ומי לשמיעת חדשות.

דלות שררה בעיירתנו, שיהודיה היו חנוונים, חייטים, סנדלרים וסתם בטלנים; אבל היו יהודים יקרים.

את ראשית העברית שלי רכשתי מאבי ז״ל, שידע פרק בתלמוד, וכשלימד את תלמידיו גמרא בביתנו, רציתי גם אני להצטרף ללומדים אף על פי שהייתי עדיין ילדה קטנה.

לפני שנוסד בית הספר בעיירה, לימד המורה משה שמוקלר ז״ל בביתנו, וגם בבית רדונסקי היה מעין „חדר״ מתוקן, בו לימדו אותנו עברית. אחר־כך נוסד בית־הספר ולמדנו ב„עזרת הנשים״. המורה הדגול פיקובסקי ז״ל נטע בנו אהבה לתנ״ך ולימד אותנו עברית בעברית. המורה חיה ז״ל מלובץ׳ לימדה אותנו מטמתיקה וטבע. היו גם מורים לגרמנית ורוסית. בסוף שנת הלימודים קבלנו לאות הצטיינות, תמונות של סופרים יהודים או סיכת מגן־דוד. באמצע לימודי חלתה אמי וכעבור זמן קצר נפטרה ואנו נתייתמנו, ועדיין היינו אז ילדים קטנים.

זוכרת אני את השרפה הגדולה בה נשרפה מחצית עיירתנו, כולל בית הכנסת אשר נבנה לפני מאות שנים. גם הספריה של העיירה נשרפה. אולם אחרי השרפה באה אחדות, שכחו את ריב הרבנים ולאט לאט התאוששו; בנו בתים חדשים, נבנה בית כנסת מלבנים, וחיים חדשים, תרבותיים יותר צצו בעיירה. נוסד תיאטרון חובבים, ורעיון הציונות חדר ופשט בעיירה. אמנם עוד לפני כן נסעו מעיירתנו חלוצים לארץ־ישראל, חסמן ז״ל וצבי בלוך ז״ל. אולם אחר כך עלו לארץ־ישראל חלוצים רבים יותר. נוסד חדר קריאה, והתקיימו הרצאות, קריאות בציבור וכו׳, קודם בביתנו ואחר כך בבית לונד. מאוחר יותר יסדנו את „השומר הצעיר״. בין המיסדים היו לאה פפה (אחר כך נסעה לרוסיה), ינטה גולדשמידט, שרה מונקו, יהושע לונד, שכנוביץ, נפתלי וינשטין, אני ואחרים. היינו הקבוצה הבוגרת, ונקראנו „קבוצת חולדה״. יסדנו עוד קבוצה שעל חבריה נמנו אחותי שרה, ז״ל, פייקה אברמוביץ ז״ל, בובקה ז״ל, ותבדל לחיים ארוכים אלקה ואחרות.

שכרנו חדר אצל לייזער שמיד ז״ל, והיינו מנהלים שם שיחות, הרצאות ופעולות צופיות בהסתר מהמשטרה, כי רשיון לכך לא היה לנו. מההנהגה הראשית היו באים לבקרנו ולעודד אותנו.

ושוב נתיתמנו — מאבינו ז״ל. בפולניה שררה אז אנטישמיות. עזבתי

את פולניה ועליתי לארץ־ישראל. כשבאתי לארץ הרגשתי את החופש, למרות שהיינו תחת עול הבריטים. אני גאה עכשיו שהספקתי להביא את אחי ואחיותי מפולין, שמחתי שעמלי לא היה לשוא; הם השתרשו בארץ, והקימו משפחות בארץ כמוני. אשרנו הופר כאשר שיכלנו את אחותנו, שרה ז״ל.

לך, עיירתי ליפנישוק, מוקדשים זכרונות אלה, לך ההרוסה והטבוחה, שדמי יהודיך הישרים והתמימים שנהרגו ע״י פריצי חיות בצורת בני־אדם, זועקים מן האדמה.

יהודה גינזבורג

זכרונות

אָט שטייסטו פאַר מיינע אויגן, מיין ליב, קליין שטעטעלע און איך זע דיר אינגאַנצן אַ לעבעדיקע. דעם ברייטן מאַרק מיט די הויכע, ווייסע קראָמען. עטלעכע גאַסן, עטלעכע שמאָלע געסעלעך און קליינע, איינגעבויגענע הייזלעך. איך זע זיי אַלעמען, ווי לעבעדיקע, די חשובה בעלי־בתים, למדנים, קרעמער, בעלי־מלאכות און סתם אָרעמע יידן.

שטענדיק פאַריאָגט און פאַרנומען מיט פרנסה־זאָרגן. אָט זע איך זיי אַרומלויפן לייען גמילות־חסדים איינער ביים צווייטן, האָפנדיג אַז דער מאַרק־טאָג אָדער דער יריד וועט ברענגען מערער פדיון און פרנסה. איך זע זיי ערב־שבת און ערב יום־טוב, ווען זיי היילן זיך פאַרמאַכן וואָס שנעלער די קראָמען, די וואַרשטאַטן און גייען אַ היים אָנטאָן די שבתדיקע זאַכן. דאַן פאַרגעסן זיי אַלע זאָרגן, און גייען געמיטלעך אין בית המדרש. אין דער זעלבער צייט הויבן אָן צו פינקלען די ליכט אין אַלע יידישע הייזער, וועלכע די פרויען האָבן אָנגעצונדן און געבענטשט לכבוד שבת. שבת פאַרנאַכט גייט מען שפּאַצירן אין די פראָסאַדעס. אויסגערוט, רויִק שפּרייזט מען מיט לאַנגזאַמע טריט מיט דער כוונה צו געניסן וואָס מער פון גאָטס וועלט אין פון דער שיינער נאַטור ווי אַ ייד קען נאָר פילן אין שבת קודש.

אַרום די יוגנד איז מערער לעבעדיק און פריילעך און די אַלגעמיינע שטימונג איז אַ יום־טובדיקע ביז עס ענדיקט זיך דער שבת און עס קומט אָן אַ נייע וואָך מיט נייע דאגות און זאָרגן.

צו געדיינקט איר נאָך די פראָסאַדעס, דעם קליינעם טייכל און די אַלעען? די צוויי לאַנגע שורות בוימער אונטער וועלכע די יוגנד פון שטעטל פלעגט פאַרברייינגען אין די שיינע און וואַרעמע טעג און אין די זילבערנע לבנה־נעכט? צי געדענקט איר די ברייטע, גרינע פעלדער און דעם וועלדל אין וועלכן מיר פלעגן גיין שפּאַצירן ל״ג־בעומר מיט די לערער, און שפּעטער פלעגן מיר דאָרטן רייסן ניס און קלייבן שוועמלעך?

דאָס אַלעס איז פאַרשוואונדן אויף אייביק און קיין יידישע פוס וועט שוין דאָרטן מער קיינמאָל ניט טרעטן.

אַ יריד־טאָג

אָט שטיי איך אַלס ייִנגל אין מיטן מאַרק אין אַ גרויסן יריד־טאָג. דער גאַנצער מאַרק איז פֿול מיט פֿויערן, וועגענער און פֿאַרשיידענע סוחרים, פֿון די אַרומיקע שטעטלעך וועלכע רעקלאַמירן זייערע סחורות.

איוויער גאַס איז געווען דער שטענדיקער פּלאַץ פֿון דעם פֿערד־מאַרק. קאַניוכעס, פֿערד־סוחרים און ציגײַנער מיט די בײַטשן אין די הענט שרײַען בקולי קולות. מען קוקט די פֿערד אין די ציינער, מען פּרובירט זיי אויס אין לויפֿן, מען פּאַטשט אײנער דעם צווייטן אין די הענט, מען דינגט זיך, ביז מען ענדיקט ענדלעך די טראַנזאַקציע און מען פֿאַרקויפֿט דעם פֿערד.

לידער גאַס, ניט ווײַט פֿון בית המדרש איז געווען דער מאַרק פֿון די בהמות. קצבים מיט רויטע פּנימער און הויכע שטיוול, וועלכע זײַנען געקומען פֿון לידע און אַנדערע שטעטלעך, דרייען זיך אַרום די בהמות, באַטראַכטן זיי און פֿירן אונטערהאַנדלונגען מיט די פֿויערן. ענדלעך קומט מען אַדורך מיטן פּרייז. מען פּאַטשט אַרײַן אין די הענט, און דער קצב שלעפּט אַרויס פֿון בוזם־קעשענע אַ בינטל פּאַפּירענע געלט און באַצאָלט דעם פֿויער דעם באַשטימטן פּרייז. דאַן גייט מען צוזאַמען אין שײַנק אַרײַן טרינקען אַ פּאָר גלעזלעך און פֿאַרבײַסן מיט אַ לעבל שיטניצע (האַלב ווײַסע ברויט) און אַ פּאָר צעשניטענע געזאַלצענע הערינג. די שײַנקען און די קראָמען פֿלעגן אין אַזאַ טאָג גוט לייזן.

מיר, קינדער, פֿלעגן אין אַזאַ יריד־טאָג אַרומלויפֿן פֿון איין פּלאַץ צום צווייטן און זיך צוקוקן ווי אַזוי מען פֿאַרקויפֿט די פֿערד, די אָקסן און ווי אַזוי די צעגײַנער פֿירן די אונטערהאַנדלונגען מיט די סוחרים.

פֿאַרנאַכט, ווען עס הויבט אָן ווערן טונקל, הויבן אָן אַלע זיך צו אײַלן אַהיים. דער פֿויער מיט זײַן פֿערד און וואָגן אויף וועלכן עס געפֿינען זיך די פּראָדוקטן און סחורות וואָס ער האָט אײַנגעקויפֿט אין שטעטל, די פֿערד־סוחרים און די קצבים בינדן צו און טרײַבן זייערע אײַנגעקויפֿטע לעבעדיקע סחורה און פֿאַרלאָזן מיט רעש און טומל דאָס שטעטל. עס קומט אָן די נאַכט, און עס ווערט שוין גאַנץ פֿינצטער. די לעצטע פֿויערים פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל מיטשלעפּנדיק מיט זיך עטלעכע שכורים, וועלכע וואַקלען זיך אויף זייערע פֿיס און זינגען הויך פֿאַרשיידענע לידער. ווידער ווערט רוהיק, ווי נאָך אַ יריד, אין שטעטל און יעדער ייִד, יעדער שײַנקער און יעדער

קרעמער מאַכט זיין באַלאַנס וויפל ער האָט געלייזט אין דעם טאָג, און צי עס איז געווען אַ גוטער אָדער אַ שלעכטער יריד.

פסח אין שטעטל

אָט זע איך דיר מיין ליב און קליין שטעטעלע, ווי דו שטייסט אויף פון ווינטער־שלאָף. די זון בעווייזט זיך שוין אָפטער און וואַרעמט צו אַ ביסל מער. דער שניי הייבט אָן צו גיין, און אויף די פעלדער באַווייזן זיך, ווו ניט ווו, שוואַרצע פּאַסן ערד. עס דערנענטערן זיך די טעג פון חודש ניסן און דאָס שטעטל הויבט זיך אָן גרייטן צום פסח. די ערשטע און וויכטיקסטע זאַך איז מצות. עס ווערט טומלדיק אין שטעטל און לעבעדיק אין די פּאָדראַטן ווו מען באַקט די מצות. וועלגערקעס, רעדלער און זעצער, אַלע לויפן, אַלע אַרבעטן או אַלע רעדן. די גאַנצע נייעס און רכילות פון שטעטל ווערן גוט באַרעדט ביים וואַלגערן די מצות. פאַר די יוגנד אין שטעטל איז די צייט פון מצה־באַקן געווען אַ פריילעכע און אינטערעסאַנטע תקופה פון יאָר. מיר, קינדער, פלעגן זייער ליב האָבן דעם יום־טוב, און איבער־הויפּט די טעג פון ערב פסח. אַ וואָך פאַר יום־טוב פלעגט מען אונדז שוין באַפרייען פון „חדר". מיר האָבן דאַן געהאַט צייט אַרומלויפן איבער די גאַסן און די פעלדער. מיר פלעגן זוכן אין די גערטנער חריין, וועלכער איז געווען אַ נייטיקער געברויך ביים פּראַוועז דעם סדר, און אויך אין די איבעריקע טעג פון פסח. מיר פלעגן לויפן פון איין פּאָדראַט צום צווייטן און זיך צוקוקן ווי מען באַקט די מצות. די גרעסערע קינדער פלעגט מען שוין דערלויבן רעדלען די מצות און די יונגערע קינדער פלעגן קוקן אויף זיי מיט קנאה. נאָכן אַריינברענגען די מצות אין שטוב און נאָך נויטיקע פּראָדוקטן, וואָס יעדער כשרער ייד דאַרף האָבן אויף פסח, האָבן זיך אָנגע־הויבן די לעצטע צוגרייטונגען צום יום־טוב. ערשטנס האָט מען אָנגעהויבן שטויסן מצות אין אַ הילצערנע שטופּע. נאָכדעם פלעגט מען איבערזיפּן די צעשטויסענע מצות און אָפּטיילן די מצה־מעל פון די פאַרפעלעך. דעם לעצטן טאָג פאַר פסח פלעגט מען כשרן די כלים מיט הייסע אָנגעברענטע שטיי־נער. ערב פסח אין דער פרי פלעגן מיר שנעל ענדקן עסן דעם לעצטן מאָל חמץ, און שפּעטער פלעגן מיר, עטלעכע יינגלעך צוזאַמען, מאַכן אַ פייער אויפן פעלד, און פאַרברענען דעם חמץ, וועלכער איז באַשטאַנען פון

עטלעכע שטיקלעך ברויט אין אַ הילצערנע לעפל, אַרומגעבונדן מיט אַ ווייסע שמאַטקע, וועלכע די עלטערן האָבן צוזאַמען געקליבן מיט אַ נאַכט פריהער ביי בודק זיין דעם חמץ אין שטוב. מיט גרויס חשק פלעגן מיר העלפן צוגרייטן אַלץ צום סדר. פאַרנאַכט פלעגן מיר אָנטאָן די יום־טובדיקע קליידער און זיך גרייטן גיין מיט די עלטערן אין שול אַריין. אין בית המדרש איז געווען פייערלעך און ליכטיק. עס האָבן געברענט אַלע הענג־לאָמפן און די פייערלעכע שטימונג איז ממש געווען אויסגעגאָסן ביי אַלעמען אויף די פנימער. די קינדער פלעגן אַרום־לויפן צווישן די שורות און אָנקוקן איינער דעם צווייטנס נייע קליידער און שיך מיט וועלכע מיר פלעגן זיך באַנייען לכבוד יום־טוב.

קומענדיק פון בית המדרש איז שוין אַלץ געווען גרייט צום סדר. דער טיש איז געווען באַדעקט מיט אַ ווייסע טיש־טוך אויף וועלכן עס זענען געווען אויסגשטעלט טעלער און פלעשער מיט וויין. אויבן אָן זענען געלעגן מצות צוגעדעקט מיט אַ קליין ווייסע טיש־טיכל און די חרוסת, חריין, אָפגעשיילטע האַרטע אייער און נאָך פאַרשידענע זאַכן זענען געווען אויס־געשטעלט אין טעלערלעך לענג אויס דעם טיש. דער טאַטע האָט זיך געזעצט אויבן אָן, אָנגעשפּאַרט אויף אַ קליין קישעלע און נאָכדעם האָבן מיר זיך אויסגעזעצט אַרום דעם לאַנגן טיש און געוואַרט מיט אונגעדולט ביז דער סדר וועט זיך אָנהויבן. נאָך די ערשטע ברכות און נאָך „הא לחמא עניא" פלעגט דער יונגסטער אין דער משפחה פרעגן די ארבע קושיות, און דער טאַטע פלעגט ענטפערן מיט אַ האַרציקן ניגון „עבדים היינו לפרעה במצרים" און די גאַנצע משפחה פלעגט מיטזינגען די הגדה מיט גרויס התלהבות. אונדז, קינדער, האָבן אינטערעסירט ביים סדר דריי זאַכן: די קניידלעך, דער אפיקומן, און אליהו הנביא'ס בעכער. דער טאַטע פלעגט באַהאַלטן דעם אפיקומן און מיר פלעגן אים זוכן אין אַלע ווינקלעך פון צימער, ביז מיר פלעגן אים געפונען און ווי גרויס איז געווען אונדזער פרייד! דער טאַטע פלעגט דעם אפיקומן אויסקויפן ביי אונדז פאַר אַ פּאָר גראָשן וועלכע ער פלעגט אונדז געבן נאָך יום־טוב. מיט וואָס פאַר יראת הכבוד מיר פלעגן קוקן אויף אליהו הנביא'ס בעכער, וועלכער איז גע־שטאַנען די גאַנצע צייט אָנגעפילט מיט וויין. אָנגעשטרענגט און אונגעדול־דיק פלעגן מיר וואַרטן ביז מען האָט געעפנט די טיר פאַר אליהו הנביא. אָט, דאַכט זיך, הערן מיר זיינע טריט, ווי ער דערנעענטערט זיך צום טיש

און טרינקט דאָס ווײַן פון זײַן בעכער. ענדלעך זענען מיר שוין געוואָרן מיד פון די אַלע איבערלעבענישן אין פאַרלויף פון גאַנצן טאָג און איבער־הויפּט פון דעם „סדר״ בײַנאַכט, אונדזערע אויגן פלעגן זיך לאַנגזאַם אָנהויבן צומאַכן און די מאַמע פלעגט אונדז לייגן שלאָפן. ווי דורך אַ חלום פלעג איך נאָך הערן דעם אַנגענעמען ניגון פון דער הגדה, וועלכע דער טאַטע פלעגט פאַרזעצן זינגען נאָכן עסן. ווי פון ערגעץ ווײַט, זייער ווײַט פלעגן נאָך קלינגען אין מײַנע אויערן די ווערטער „כי לו נאה... כי לו יאה...״, „חד־גדיא... חד־גדיא...״ און פלעגן זיך אויסמישן מיט די טרוימען וועגן אליהו הנביא׳ס געשטאַלט. ווי אַזוי ער גייט אַרײַן לאַנגזאַם דורך דער אָפענער טיר, אָנגעטאָן אין ווײַסע קליידער מיט זײַן לאַנגע און ווײַסע באָרד, ווי אַזוי ער דערנענטערט זיך צום טיש, באַטראַכט אַלעמען מיט זײַנע גוטע און קלוגע אויגן, פאַרזוכט פון זײַן בעכער ווײַן און גייט לאַנגזאַם אַרויס פון שטוב.

מיר, ייִנגלעך, האָבן געהאַט פּסח נאָך אַ גרויס פאַרגעניגן און דאָס איז געווען דאָס שפּילן אין ניס. מיט טערקישע ניס פלעגן מיר שפּילן אין גריבלעך אויפן שול־הויף, און מיט וועלשענע ניס אין דער אַלטער ווײַבער־שער שול. דעם אמתן טעם פון שפּילן אין ניס קען נאָר פילן דער, וואָס האָט זיך געקייקלט אויף די קניה פאַרשוויצטערהייט, און האָט מיטגע־שלעפּט פולע קעשענעס מיט ניס. אָפטמאָל פלעגן די קעשענעס אויך זײַן ליידיק פאַרלירנדיק די גאַנצע ניס, אָבער עס איז ניט געווען וויכטיק. אַ מאָל געווינען, אַ מאָל פאַרלירן, די הויפּט זאַך און דער הויפּט געשמאַק איז געווען דאָס שפּילן אין ניס און דאָס פלעגן מיר מאַכן מיטן גאַנצן האַרצן און מיט אונדזער גאַנצן וועזן. צי געדענקט נאָך ווער פון אײַך דעם זיסן טעם פון שפּילן אין ניס? ווו זענט איר איצט די אַלע מיט וועלכע איך האָב פאַרבראַכט די בעסטע קינדער־יאָרן אין ליפּנישאָק?

מיר זענען פאַרבליבן איינצלנע, אַ קליין הייפעלע, וועלכע געדענקען נאָך און טראָגן מיט זיך די זכרונות פון אונדזערע קינדער־יאָרן, **פון** אונדזערע חברים וועלכע האָבן ניט זוכה געווען צו זײַן מיט **אונדז און** שרײַבן זכרונות וועגן אונדזער קליינע און טײַערע **שטעטעלע ליפּנישאָק.**

בנימין זינגער, אַמעריקע

די יידישע זעלבסטשוץ אין ליפּנישאָק

ווען די דייטשן האָבן זיך געגרייט צו פאַרלאָזן אונדזער שטעטל, האָבן די פּאָליאַקן, אונדזערע שכנים און אויך פון די אַרומיקע דערפער, זיך געקליבן צו מאַכן אַ פּאָגראָם. מען האָט זיך שוין איינגעטיילט מיט יידישע הייזער און פאַרמעגן; דער וועט נעמען דעם מויער, און דער וועט נעמען דאָס הויז. מיר, יונגוואַרג מיט שמואל־חיים בערדאָווסקי, האָבן געהאַט אַ פאַרזאַמלונג און האָבן באַשלאָסן צו אָרגאַניזירן אַ זעלבסט־שוץ און אַז די שטאָדט זאָל געבן געלט אויף געווער. ביי די, וועלכע האָבן ניט געוואָלט געבן קיין געלט, האָבן מיר אויפגעהאַנגען אַ שלאָס אויפן קראָם און זיי האָבן געמוזט געבן. דאָס אַלעס האָט געמוזט געמאַכט ווערן אין געהיים. איך אַליין בין אַרויף שבת אויף דער בימה אין בית המדרש און האָב אויסגערופן בזה הלשון: „אויב עס וועט זיך געפונען פון אונדזערע יידן איינער, וואָס וועט מוסרן, וועלן מיר אים דערשיסן. איך בין דאַן געפאָרן מיט צבי בלוך (ידידיה) אין באַגדאַנעוויע, און איינגעקויפט רעוואָלווערן און ביקסן.

צוויי וואָכן זענען מיר געווען אין אַ רעגירונג. מיר האָבן אויך געוואָרנט אונדזערע שכנים אַז אויב זיי וועלן אָנפאַנגען ראַבירן, וועלן מיר זיך פאַרטיידיקן, ווייל מיר האָבן געווער און מיר וועלן אויך אונטערצינדן די גאַנצע שטאָט פון אַלע זייטן. מיר האָבן אויך געבעטן דעם גלח פון שטאָט אַז ער זאָל אין קלויסטער באַרויִקן די מעשטשאַנעס פון שטעטל און פון די דערפער. מיר האָבן זיי אויך געגעבן 6 ביקסן צו פאַרטיידיקן זיך פון רויבער וואָס וועלן אָנקומען פון די דערפער. דאָס הייסט, מיר האָבן געמאַכט אַ אייגענע מיליציע.

אין שול איז אויך געלעגן אַ סך קאָרן, וואָס די דייטשן האָבן קאָנ־פיסקירט ביי די פויערים אין שטעטל און מיר האָבן זיי געגעבן דאָס רעכט צו נעמען וואָס מען האָט ביי זיי צוגענומען. די איבעריקע קאָרן האָבן מיר געשאָטן אין זעק און צושפּרייט אין יידישע הייזער. יעדע זאַך איז געמאַכט געוואָרן מיט חשבון.

אין איינע פון די קראָמען איז געווען אַ וואַגאָן זאַלץ. מיר האָבן

קבוצה של חברי „השומר הצעיר" בליפנישוק בכינוס ביער ליפנישוק
אַ גרופע פון ליפנישקער מיטגלידער פון „השומר הצעיר"
אויף אַ צוזאַמענפאָר אין וואלד

געעפנט די קראַם און פאַרקויפט 10 פונט זאַלץ יעדן איינעם, וואָס האָט געוואָלט קויפן. אונדזער מיליציע האָט געהיט די קראָמען און האָט אַכטונג געגעבן, אַז מען זאָל ניט ראַבירן. צבי ידידיה ע"ה, איז געגאַנגען סילוועסטער אין קלויסטער און האָט געוואָלט הערן וואָס דער גלח וועט רעדן.

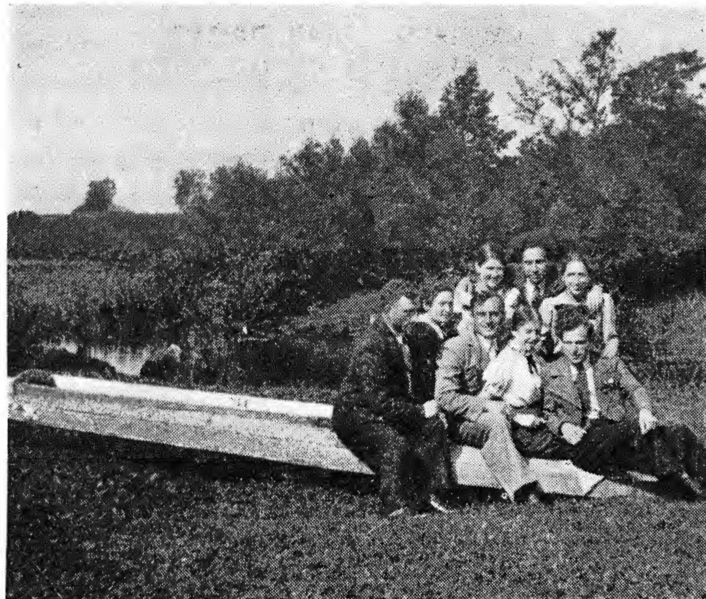
מיר האָבן באַשלאָסן, אַז אויב מען וועט בלויז רויבן וועלן מיר ניט עפענען קיין פייער; אָבער אויב עס וועט חלילה, ווער פון אונדזערע יידן דערמאָרדעט ווערן, דאַן וועלן מיר ענטפערן מיט פייער. מיר האָבן געהאַט אויסקוקערס (ראַזוויעטשיקעס) אין אַלע 4 עקן פון שטאָט, טאָג און נאַכט, אויף פערד, מיט פלעשער גאַזאָלין. אויב די פויערים פון די דערפער וועלן קומען ראַבירן, דאַרפן די אויסקוקערס רייטן שנעל צו זייערע שייערן און זיי אונטערצינדן. דאַן וועלן די פויערים לויפן צוריק אין דאָרף אַריין. אויב איינער פון אונדז וועט זען ווי די פויערים קומען אָן פון די דערפער, דאַרף ער אויסשיסן אין הימל אַ ראַקעטע, וואָס באַלייכט. דאַן דאַרפן מיר

אַלע מיליציאַנטן אָפּציילן ביז 20, און אַלע מיט אַ מאָל, ווער מיט אַ ביקס, ווער מיט אַ האַנט־גראַנאַט, אויסשיסן צוזאַמען.

ויהי בחצי הלילה, שמואל־חיים ע״ה, אונדזער קאָמאַנדיר, איז געגאַנגען אויף וואַך אין דער ריכטונג פון לידער וועג און האָט באַמערקט ווי עס גייען 3 פויערים ניט מיטן גלייכן וועג, נאָר ביים זייט, מיטן פעלד. „קטאָ טאַם?״ (ווער איז דאָרט?) שרייט ער אויס, „סטרעליאַט בודיעם״ (מיר וועלן שיסן). „נאַשיע, נאַשיע״ (אונדזערע, אונדזערע) ענטפערן זיי און קומען אַרויס מיט זעק אויף די הענט. ער האָט זיי געהייסן צוריק גיין אין דאָרף, ווייל מיר האָבן אָנגעזאָגט אין די דערפער, אַז ביינאַכט טאָר קיינער ניט קומען אין שטאָט. שמואל־חיים האָט אויך געהערט דאָס פאָרן פון וועגענער, אַזוי ווי צו אַ יאַריד. דאַן האָט ער אויסגעשאָסן אַ ראַקעטע און נאָך אים האָבן אַלע מיליציאַנטן אויסגעשאָסן מיט אַ מאָל, אַז די שטאָט האָט זיך אַ טרייסל געטאָן. נאָכדעם האָט מען שוין געהערט ווי די זעלבע וועגענער זענען צוריקגעפאָרן אין די דערפער.

אַזוי האָבן מיר אָפּגעהיט דאָס שטעטל ביז די פּאָליאַקן זענען אַריין און מען האָט זיי געמוזט אָפּגעבן דאָס געווער. צוויי יידן זענען ערמאָרדעט געוואָרן דורך די פוילישע סאָלדאַטן ווען זיי זענען אַריין. איך אַליין בין געוואָרן אַ מיליציאַנט ביי די פּאָליאַקן, און אלי־אברהם בלילה איז אויך געווען אַ מיליציאַנט.

דאָס איז אַלעס וואָס איך געדענק און קען איבערגעבן וועגן דער יידישער זעלבסטשוץ אין ליפּנישאָק נאָך דער ערשטער וועלט־קריג און קען נאָר צוגעבן, אַז אַ דאַנק דעם זעלבסט־שוץ זענען דאַן געראַטעוועט געוואָרן די יידן פון אַ זיכערן פּאָגראָם.

קבוצת צעירים בסירה בנהר ליפנישוק על־יד האחוזה
אַ גרופּע ליפּנישקער יוגנד אין אַ שיפל נעבן ליפּנישקער הויף

אבנר לוין

השריפה הגדולה בליפנישוק בשנת 1926

היה זה לילה חם ונאה, אחד מלילות חודש אב הנעימים. החשכה השתלטה על העיירה ועל סמטאותיה הצרות. האורות בחלונות של בתי העץ הנמוכים כבו בזה אחר זה. רק פה ושם עוד הבהב אור באחדים מבתי העיירה השקועה בשינה עמוקה לאחר יום עמל קשה. דממה שררה בכל; רק שקשוק המים מרחוק, שחדרו דרך שסתומי הגשר והשתפכו בקול עמום לעברו השני של הנחל, ציוץ צפרים מעל עצים והדי צעדים בודדים על אבני הרחוב הדומם, הפריעו את השקט. צעדתי לרוחב השוק הגדול והמרוצף באבנים, והתקדמתי לעבר ביתי. השעה היתה מאוחרת. פתחתי בשקט את הדלת, נכנסתי לחדרי ואחרי רגעים ספורים כבר ישנתי במיטתי הסמוכה לחלון. פתאום העיר אותי רעש משונה בבית וצעקות עמומות מבחוץ. התרוממתי ממשכבי והסתכלתי מבעד לחלון החוצה. השמים והעננים קבלו גוון אדמדם. הבינותי מיד — שריפה בעיירה. בינתיים גברה המהומה בחוץ. אנשים עברו־חלפו בריצה ברחוב וצעקו בלי הרף: הצילו, בוער, הצילו, בוער! לפני שהספקתי לקפוץ מהמיטה, פתחה אחותי את הדלת וצעקה: אבנר, קום מהר, שריפה בעיירה, וכנראה לא רחוק מביתנו! התלבשתי מהר וקפצתי החוצה. רצתי לכוון השריפה והנה ראיתי את ביתו של הרוקח קרוכמלניק כולו אפוף להבות. אנשים התרוצצו מסביב חסרי אונים, וניסו לכבות את האש בדליי מים ששאבו מהבאר שנמצאה במרחק־מה מן הבית הבוער. הבינותי שהסכנה גדולה, שהאש עלולה להתפשט לכל הכוונים, וחזרתי מיד הביתה. אמי והילדים מסתובבים ובוכים, ואבי מתרוצץ נרגז ומתחיל לסחוב כל דבר שרק ניתן להוציא מן הבית. לאחר ההלם הראשון נרגעו כולם ובכוחות משותפים התחלנו לארוז את החפצים ולהוציאם החוצה, לאמצע השוק. חיה, אחותי הקטנה, אשר שיניה נקשו זו לזו בלי הרף מרוב פחד והתרגשות, שמרה על החפצים, ואנו רצנו הלוך וחזור וסחבנו חפצים החוצה. הוצאנו את המצעים ואת הכסאות מכל החדרים, את השולחנות הקטנים, את כלי המטבח ואת מצרכי המזון המאוחסנים בארונות המטבח. לבסוף הוציא אבא את הפרה ואת הסוס מן הרפת והתרחקנו מן הבית, כשכל הבתים סביבו כבר היו אחוזי להבות. בינתיים

הספיקו להגיע למקום השריפה יהודים ואכרים מכל קצות העיירה. האש הלכה והתפשטה והאנשים הצטופפו סביב בתיהם והתחננו שיעזרו להם להוציא חפצים מהבתים ולהתיז מים על המקומות שבהם כבר אחזה האש.

המהומה הלכה וגברה. בכי של ילדים ונשים, צעקות, פקודות וקללות, בליל של קולות. אנשים רצים סתם הלוך וחזור מתוך חוסר אונים וישע. בינתיים גברה הרוח, והעיפה גיצי אש לכל הכוונים, שהציתו גגות עץ וקש נוספים. החום מסביב היה קשה מנשוא. סוף סוף הגיעו גם מכבי האש של העיירה, שרובם היו גויים ולא מהרו כלל להכנס לפעולה בשריפה שפרצה בבית יהודי. למכבי האש בליפנישוק היתה מכונת כיבוי אחת, פרימיטיבית מאד, שאת המשאבה שלה הפעילו בידיים, ואשר שאבה את המים מחביות שהעמידו בצידה. יעילותה היתה מועטת בגלל צנור המים הדק ולחץ המים החלש. בכל זאת הגיעו המים בעזרתה למרחק רב ולגובה מסוים, אשר לא ניתן כלל לעשות בידים, בעזרת דליי מים. לאט, לאט התארגנה פעולת ההצלה והכיבוי. נוצרה שרשרת של אנשים, אשר העבירו דליי מים מיד ליד, מהבאר ועד החביות, שהועמדו קרוב למכונת הכיבוי. פעולתם העיקרית של מכבי האש היתה לאתר את האש. הם התחילו להתיז מים על גגות הבתים שהאש עוד לא אחזה בהם, אבל זרם המים החלש שפרץ מהצנור הדק לא הספיק להרטיב את הגגות ואת קירות העץ שיהיו מסוגלים לעמוד בפני החום העצום וגיצי האש שהרוח העיפה לכל עבר. האש אחזה בבית אחר בית והתברר, שרק מרחק ורווח גדול בין הבתים יוכל לעצור את השריפה.

תוך זמן קצר הגיעה האש עד לביתנו ולביתו של אייזיק שמעיה׳ס, שהיו צמודים זה לזה. כשהאש החלה ללחך את גג ביתו, עלה עליו אייזיק והתחיל לכבות את האש במו ידיו. הוא התרוצץ לכל אורכו של הגג המשופע, וכיבה בשק, שהחזיק בידיו כל מקום, שהתחיל לבעור. זו היתה תמונה מזעזעת לראותו כך מתהלך על הגג וצועק: „יידן, האָט רחמנות, גיט מיר אביסעלע וואַסער. מיט אַ ביסעלע וואַסער קען איך אָפּלעשן דעם פייער, יידן, העלפט מיר״. אולם תחנוניו היו לשוא. וכי מי באמת יכול היה לעזור במצב כזה? רוב היהודים היו טרודים בצרותיהם הם, ואלה שבאו מרחובות מרוחקים לא יכלו להגיע אליו עם דליי המים, שסחבו בידיהם. גרונו של אייזיק נחר מרוב צעקות ותחנונים. כולו נרגש ומשולהב, כלל לא הרגיש את החום הכבד סביבו. האש גברה והתפשטה והוא עדיין מתרוצץ על הגג וממשיך

להלחם באש בידיו הריקות. איזה דבוק נכנס באייזיק, צעקו האנשים מסביב. אייזיק רד! הגג עלול להתמוטט, רד! אתה עצמך עלול להשרף! אבל אייזיק לא הקשיב כלל לאזהרות הקהל, והוסיף להתרוצץ על הגג עד הרגע האחרון, עד שהאש כבר אחזה בכל קצות הגג והלהבות פרצו אל על. רק אז קפץ מהגג, רץ פנימה לתוך הבית והתחיל לסחוב חפצים החוצה.

ביתנו וביתו של אייזיק הצמוד עלו שניהם באש, שהמשיכה להתפשט בשלושה כוונים: לרחוב איביה, לרחוב לידה ולרחוב הכנסיה. היות והשריפה פרצה בחודש אב, כלומר בתקופת השיא של חום הקיץ, כאשר גגות העץ והקש התיבשו והיו דליקים ביותר, היתה מלאכתה של האש קלה, ואילו מלאכתם של מכבי האש היתה, להיפך, קשה ביותר. די היה בכמה גיצים, או אף בחום הגדול בלבד, להבעיר את הבתים הסמוכים זה לזה אחד אחרי השני מבלי שתהיה כל אפשרות להצילם. השריפה השתוללה כל שעות הלילה ושככה רק בשעות הבוקר המוקדמות, בהגיעה לקצה רחוב או לבית המרוחק ממנה מרחק ניכר. בשריפה זו נפגעו כל הבתים בצדו הצפוני של רחוב איביה עד לסימטת כר־המרעה ועד לביתו של האכר קילצ׳בסקי, בצדו המזרחי של רחוב לידה, יחד עם בית המדרש ובית־הכנסת הישן עד לביתו של זליג רדונסקי ומצד מערב עד רחוב הטחנה. זו היתה השריפה הגדולה ביותר בליפנישוק מזה שנים רבות ורכושם הדל של רוב יהודי ליפנישוק עלה אותו לילה בלהבות.

השחר הפציע, ולאורו של יום יפה ובהיר נתגלתה תמונה קודרת: השוק הגדול היה מכוסה ערמות של חבילות ורהיטים ועל ידם ישבו המשפחות, שפופות גב, מדוכאות וחרדות ליום המחר המחכה להם. אותו יום מחר היה חמישי בשבוע, יום השוק בעיירה, לו מחכים יהודי העיירה כל השבוע ואשר בו מתכנסים איכרי הסביבה למקח וממכר. גם אכרי הסביבה נדהמו מגודל האסון שפקד את העיירה. הם סדרו את עניניהם בחפזון וחזרו לכפריהם.

לאחר, שהיהודים התאוששו במקצת, התחילו לחפש מקומות מגורים עד שיבנו את בתיהם מחדש. ההיענות של שאר יהודי ליפנישוק, שבתיהם לא נשרפו, היתה גדולה. הבתים בליפנישוק לא הצטיינו בגודלם ובמספר החדרים שבהם, ובכל זאת נמצא מקום ברוב הבתים לכל „הנשרפים״, והחיים האפורים בעיירה חזרו למסלולם הרגיל.

רחל שקולניק־גרינברג

הספריה הקטנה

הד החלל הריק זעק למרחקים. גששנו באפילה, חפשנו אחרי תוכן שימלא את חיינו, יספק את נשמתנו ויגאלנו מהשעמום והריקנות, שיביא אור וקצת אושר ללבבות הצעירים, צמאי עיסוק ודעת.

כן, גם ספריה היתה, גם בית ספר וכמובן בית כנסת. אולם את כל אלה אכלה השרפה הגדולה שהיתה בעיירה.

והנה בא המלאך הגואל והמושיע, בדמות נערת חמד ומשכילה — יהודית, שבאה להתארח אצל משפחת דודתה החינגית, סידרר, ונשארה שם זמן ממושך, עד שנישאה לנחום גינזבורג, והם הגרו לארגנטינה. כאמור, היתה יהודית בעלת תרבות, מענינת ובעלת מרץ. בתקופת שהותה בעיירה לא ישבה בטל ואת זמנה לא בזבזה לריק; היא חפשה דרכים להכניס תוכן וענין בחיי העיירה, בעיקר בקרב הנוער. ובהחלטתה ליסד בעיירה ספריה היתה לנו לעזר רב. זו היתה ספרית־ילדים, ספריה שלנו, של הילדים, שנוכל לקרוא ולהעשיר את ידיעותינו. פעם פנתה אלינו: „ילדים הבה נארגן להקה, נציג הצגות ונאסוף כסף". כולנו הסכמנו פה אחד להצעתה, לבות

קבוצת ליפנישקאים בארץ־ישראל מצולמים בחדרה בשנת 1935
אַ גרופע ליפנישקער פאָטאָגראפירט אין חדרה, ארץ־ישראל, אין 1935

כולנו ועינינו מופנים אליה ומצפים לפעולתה. ערב ערב היינו מתאספים בביתנו הגדול והריק, עורכים חזרות בקור, בחושך, עובדים קשה, אבל נהנים; ואותה שעה היה אבי ז"ל משקיף מן הצד ונהנה אף הוא. התקוה והאמונה בהצלחת המבצע היו הרוח במפרשים שהשיטו ספינה כה קטנה על גלי החיים.

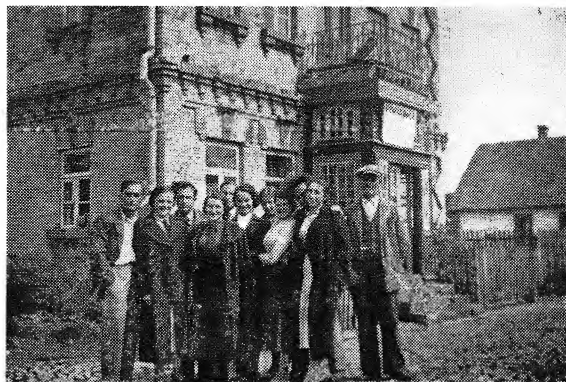
והנה הגיע יום ההצגה. התאספנו בסטודלה של דיכס, מין רפת בלי פרות, וכמובן בלי במה. אולם אנו מצאנו פתרון גם לבעיה זו. אספנו גזרי עצים וקרשים ובנינו במה כמו ידינו. ואכן ההצלחה האירה לנו פנים; ההצגות הכניסו לנו כסף, ובכסף קנינו ספרים. מעטים היו הספרים בתחילה, אך הם היו היסוד לספרית ילדים עשירה בעתיד.

בהדרכתה המסורה של יהודית המשכנו להציג ולרכוש ספרים לספריתנו, שהלכה וגדלה והתעשרה.

לפני שיצאה יהודית עם בעלה לארגנטינה ערכנו לה מסיבת פרידה נרגשת ונלהבת, ואף הגשנו לה שי צנוע, בטוי־מה להערכתנו ולהוקרתנו לה ולפעלה.

יצאתי מליפנישוק בסוף שנת 1935. הספריה שהיתה בביתנו עדיין היתה אז קיימת. כיום... אין זכר לה, ונותרו רק זכרונות נעימים וכאב עמוק וצורב על אלה שאינם ועל עמלנו שהושמד.

כל זה ישאר בזכרוננו לעד.

קבוצת צעירים מליפנישוק מצולמים על־יד בית יחיאל לוין בשנת 1938
אַ גרופּע יוגענד פאָטאָגראַפירט נעבן יחיאל לוין'ס הויז אין יאָר 1938

דמויות מעיירתנו

געשטאלטן פון אונדזער שטעטל

נפתלי קארצ'מר

ד מ ו י ו ת

באהבה ובחרדה הנני נגש לתאר מספר דמויות מעיירתנו, כפי שאני זוכר אותן; מהן בני תורה, ומהם יהודים מפשוטי העם, יהודים אשר בשעתם תהיתי על קנקנם, השתדלתי להכירם, והתפלאתי על מרצם, עוז רוחם ומאבקם על קיומם באמצעיהם המעטים והדלים. מי ביתר פקחות ומי בתמימות, מי בראש מורם ומי בענוה ותום לב. כולם כאחד חיו בתנאים ובתחומים מוגבלים ומצומצמים.

אני מקוה שלא אשגה בתיאורם ואמלא עד תום את המשימה להחיות את דמותם בזכרונם של המעטים ששרדו מן השואה.

החזן סידרר הי"ד

סידרר היה חזן ושוחט העיירה, בעל זקנקן דליל צהוב, שזור שערות שיבה, אשר בצבע מסנטרו. הוא היה איש מהיר תנועה. בשעת דיבור לא עמד במקום אחד, אלא התהלך אנה ואנה וכך ניהל את השיחה עם איש שיחו. אוהב שיחה ובדיחות, דיבר במהירות והיה חוזר על כל מלה פעמיים. לעתים קרובות היה נרגז, ולשיא התרגזותו היה מגיע במקרה של עיכוב הקריאה בבית הכנסת בענין כלשהו, כגון: העלאת מחיר השחיטה וכד'. במקרים כאלה היה רץ הלוך וחזור ומדבר בקול רם כך שקשה היה להבינו. אחרי יום סוער כזה היה נופל למשכב ליום יומיים. סידרר ניהל מאבק מתמיד עם הרב ועם הקצבים כאלו נעשה לו עוול. הוא עבד הרבה ולמרות גילו הגבוה, היה בעל מרץ, ונשא בעול פרנסת חמש נפשות. בשנים האחרונות עזר לו בנו, שלמה'לה, בשחיטה. סידרר היה קצר ראיה מאד, ופעם כשנקרא ביום חורף בסופת חורף ושלג, לאחר הקצבים, לשחיטה, כיסה כרגיל את ראשו וצוארו בשמיכת צמר לבל יצנן גרונו, ובמקל בידו יצא לרחוב איביה. אולם תעה בדרכו והגיע לרחוב הכנסיה, שקוע בשלג בשדה. אנשים שיצאו לחפש אותו מצאוהו שם והביאוהו לבית הקצב, שם התאושש והמשיך במלאכת השחיטה.

מעולם לא ראיתיו מרכיב משקפיים. בעמדו לפני העמוד היה מרכין

את ראשו, מקרב את סידור התפילות לעיניו עד שאפו נגע בדפי הסידור. הוא לא היה מהחזנים המהוללים, אולם ידע לקרוא תוים והשתמש בהם בתפילה, אם כי סלסוליו חרגו מתחום התוים. בתפילת המוסף בימים הנוראים היה שליח צבור נאמן לשולחיו ושיטח את תחנוניו ברגש רב.

החזן היה תלמיד חכם, חריף מוח ובעל זכרון מהיר. היה בקי לא רק בתלמוד, שכן היה קורא הרבה ספרים חילוניים, ספרות עברית, ואהב שירה. למרות שעסק בעבודת קודש, הרי לאמיתו של דבר היה בעל השקפה חפשית, היה מצטט פסוקים שלמים מכתבי מרכס והגל, שפינוזה וטולסטוי וידע יפה להבחין את השוני שביניהם. סידרר היה ציוני נלהב. להזכרת הרצל וליום הצהרת בלפור היה מארגן מקהלה מילדי בית־הספר. יום יום היה קורא עתון והיה מתווכח על נושאים פוליטיים. בנו הבכור, אליעזר, היה מראשוני העולים לארץ, דרך החלוץ, אולם דווקא כאן הדביקהו המות בתאונת דרכים. משפחת סידרר התגאתה באליעזר וקוותה להצטרף אליו בארץ, אולם מותו השרה עליהם דכאון והביאם להסתגר ולהתכנס בחוגם הצר. אף סופה של משפחה זאת היה מר כמו של כל יהודי העיירה. כולם נרצחו בגיטו איביה ביום 12 למאי, 1942.

ר׳ אליעזר גינזבורג, ז״ל

ר׳ אליעזר גינזבורג גר בבית קטן ברחוב לידה, בצד הכביש הראשי. עסק באומנותו, ופרנס משפחה גדולה וגידל בנים לתורה ועבודה.

ר׳ אליעזר נמוך הקומה, בעל הזקן הארוך והשחור, המטופח יפה והיורד גלים גלים עד למתניים אדיב ונעים הליכות היה וחיוך רחף על שפתיו תמיד. הוא לא הטיף מוסר לאחרים ואת אמונתו שמר לעצמו. הוא היה משרת את הקהל בבית הכנסת בכל עבודות הקודש ולאחר יום עבודה ארוך וקשה בבית, היה יושב עד שעה מאוחרת בבית הכנסת, שקוע בלמוד משניות.

למרות עמלו ודאגת הפרנסה המוטלת עליו היה מוצא לו זמן לחזור על הפתחים לאסוף כסף עבור משפחה השרויה במצוקה כלכלית או בשביל אורח עני. היה איש מצוות ומעשים טובים, וכל מה שעשה עשה בטוב לב ומתוך הכרת האחריות שבמעשה. הוא התענין וידע להקשיב לדעותיו של

ר׳ אליעזר גינזבורג ז״ל

הנוער, והבין להלך רוחם. כן ידע לכבד ולהעריך גם את מי שלא שמר מצוות וידע לקבל בני אדם בשמחה ואופטימיות.

בניו בארץ ובחוץ לארץ לא ביישו את אביהם. מהם העוסקים בתורה, ומהם שהיו לאנשי עבודה ישרים.

ר׳ לייזר נפטר בליפנישוק, כנראה בתקופת הכבוש הסובייטי. יהי זכרו ברוך.

דער ווילנער, ז״ל

קראו לו „דער ווילנער״ על שום שהיה נודד אשר הגיע לעיירה מווילנה לפני עשרות שנים ובליפנישוק התעכב ונשאר והיה לן באחת הפינות של בית הכנסת. בצעירותו היה יוצא יום יום אל מחוץ לעיירה ומגיע לישובי יהודים מבודדים שגרו בכפרים, ל„ישובניקים״. עזר להם בכל עבודה שהיא ותמורתה קיבל אוכל, אם כי תמיד סירב.

בוקר בוקר עם עלות השחר, כשהטל עוד נוצץ בשדות ובגנים, ערך „דער ווילנער" את טיולו היומי בשדות שבסביבה. האיכרים הגויים הכירוהו וכבדוהו ומרוצים היו אומרים: „בשדות, שהווילנער דורך, יהי יבול ברוך". פעם ידו בו שקצים אבנים, ואבן אחת פגעה בו. הוא זב דם, אך שתק ולא סיפר לאיש על המקרה, מלמל פסוקי תהילים ועד לתפילת שחרית עוד הספיק להביא מים אל בתיהן של נשים חולות. שתקן היה האיש ואף־על־פי־כן ידע את כל המתרחש בבתים, ולא גילה דבר לאדם. היה נוהג לבקר בבתי יתומים ואלמנות, לחטוב עצים בחורף ולהסיק את התנורים. ואם קיבל מעקרות בית בגדים ולבנים, היה לוקחם ומוסרם למשפחה חסרת־כל אי־שם בקצה סמטת כר־המרעה.

בקיץ, בשעות לילה מאוחרות, היה מופיע בין בני הנוער, ומשלחם בשקט הביתה לישון, מחשש שמא יחטאו. אורח חייו המוזר היה מעלה בת־צחוק על פני רבים מבני הנוער, אולם כולם כבדוהו, ומעולם לא פגעו בו. כשמישהו מבני העיירה חלה, פנו אליו בבקשת ברכה. מתוך ענותנות היה „דער ווילנער" משתמט, אולם למחרת ירד החום אצל החולה, והמאמין האמין ש„דער ווילנער" עזר. בבית־המדרש הצטרף לכל חברה לומדי משניות, גמרא, שלחן ערוך, חיי אדם. יושב לו בקצה השולחן כמי שאינו מוזמן ומקשיב. הוא לא התווכח, לא הציג שאלות ולא תרץ קושיות, אבל עקב אחרי דברי המרצה ושנן בשקט כבקי בנושא. ובשעות מאוחרות בלילות החורף הארוכים, שעה שכל העיירה היתה שקועה בשינה עמוקה, היה ה„ווילנער" יושב לו בפינה בבית המדרש, לפניו מבליח אורו של נר וצלו נח על ספר קבלה. יש ואמרו שהוא יודע סתרי תורה, שהוא „נסתר", אחד מל"ו הצדיקים, ועוד ועוד. אחרים ידעו לספר שהוא היה אחד מתלמידי ה„קלויז" של הגאון מווילנה, קיבל פעם מכה בראש, זמן רב היה המום, ובמצב זה נדד עד שהגיע לליפנישוק.

„דער ווילנער" עקב בערנות אחרי הפוליטיקה בעולם, חרד היה ומודאג מעליית הנאציזם בגרמניה, מן האנטישמיות המשתוללת בפולין. כמו כן היה ידען בספרות ההשכלה העברית, התמצא יפה ביצירותיהם של משוררים, ידע לפתור בעיות בגיאומטריה ואלגברה. כל זה למד בצעירותו בווילנה, ושם רכש ידיעות בכל המקצועות האלה.

זמן־מה לפני המלחמה חלה במחלה ממארת. העיירה החליטה לשלחו לרופא לווילנה. יצחק לוין, דעם זיידעלעס, נסע אתו לווילנה, אולם לא מצא

ארוכה למחלתו. הרופאה הנוצריה היתה יושבת על ידו ב„שטיבל" של בית־הכנסת ומשקה אותו כוהל להקל את יסוריו, והגויים, תושבי העיירה היו מביאים לו אוכל. כשנפטר ידעו לספר שכותנתו הלבינה כשלג. רבנים מהסביבה הספידוהו, ונוצרים כיהודים ליווהו לבית עולמו. כשנולד בן לאידעלקע הסנדלר קראו אותו על שמו של ה„ווילנער": אריה.

ר' ישראל ורחל שלוסברג הי"ד

היה זה אדם גוץ ושמן ואת פניו העגולות והאדומות עטר זקנקן קצר ומטופח יפה. בהשואה לרגליו הקצרות היו צעדיו גדולים ובטוחים והיה ממעט בדיבור. אשתו, רחל הגבוהה והשמנה, היתה ההיפך הגמור ממנו, דברנית ורעשנית. הם היו חשוכי ילדים, גרו ברחוב לידה, בבית־עץ גדול, בעל חדרים רבים וגזוזטרא בחזית הבית. כן היתה להם אורווה גדולה לסוסים ועגלות. ר' ישראל ורחל עבדו קשה כל השבוע. הוא היה סיטונאי נודד, ובמשך כל השבוע היה קונה מהאיכרים ביצים ועגלות בכמויות גדולות. שניהם, הבעל ואשתו, הכירו את איכרי הסביבה והתמצאו בבעיות המשפחות שלהם. הוא היה שואל אותם ונותן להם עצות כחלק בלתי נפרד מן המשא ומתן ביניהם. לעגלה בקיץ או לעגלת החורף היה רותם את סוסו הגדול והחזק. כשיצאה עגלתו עמוסה לוילנה, הצטרפו אליו אנשים מיהודי העיירה. עטוף בפרווה ארוכה ועגלה על הרגלים שתחמם אותו, היה נוסע ומספר סיפורים ארוכים, או אומר פרקי תהילים על פה עד שהגיע לוילנה.

בערבי החורף הארוכים היה מצטרף בבית־הכנסת לחבורת לומדי משניות, חיי אדם, או פרקי אבות. ממקורות עממיים אלה שאב תודעה יהודית ולמד יחסים הוגנים בין אדם לחברו. שם ליד התנור החם היה מספר סיפורים ארוכים על תלאותיו בדרך הארוכה לוילנה, על להקות זאבים רעבים שיצאו מהיער לקראתו והוא ניצל מהם, על שודדים שחסמו לו את הדרך, והודות לפרקי תהילים הצליח להריץ את הסוס בדהירה מסחררת והתחמק מהשודדים והזאבים.

ר' ישראל ורחל לא ידעו כל השבוע לאות מהי. בליל שבת היה איזה מגיד או דרשן או סתם יהודי עני מסב לשולחנם, ובסעודה דשנה ובזמירות שבת היו האורח והמארחים גם יחד מבלים את הערב. ביתם היה

תמיד פתוח לזולת וידם נתונה לעזרה לסובל ופתוחה למתן נדבות לעניים המקומיים וכן לעניים ממרחקים. לעת זיקנה אמצו להם בן, יליד דזשיבי־נישוק, בחור חסון, שעזר להם בקניות ונסיעות. ר׳ ישראל ואשתו רחל, שניהם נרצחו בגיטו איביה על־ידי הנאצים.

ר׳ אליעזר גולדשמידט, הי״ד

ר׳ אליעזר גולדשמידט, יליד איביה, בן המהפכה הרוסית הגדולה וכאחד מהתקופה ההיא, היה בעל שאר רוח ואידיאות נעלות של חופש ושויון. בשנים האחרונות היה לציוני פעיל. בצעירותו היה חופשי בהשקפותיו, בעל נפש רגישה, אוהב ספרות ומוסיקה. עם שוך המהפכה עסק בהוראה בישובים

ר׳ אליעזר וזלדה גולדשמידט הי״ד

יהודיים בסביבות וילנה. אחרי נשואיו עם בת עיירתנו השתקע במקום, פתח חנות לרפואות ותמרוקים (סקלאד אַפּטעטשני), והיה מכין גם תרופות לפי הוראות רופא.

ר׳ אליעזר גולדשמידט היה מטופל במשפחה מרובת ילדים ודאגת הקיום העיקה עליו והעסיקה אותו כמעט כל ימיו. אולם למרות דאגותיו וטרדותיו המרובות, מצא לו זמן לחנך את ילדיו ברוח ציונית, ומהם שאב מרץ ותקוה. הוא עזר להנועות הנוער בבמוי מחזות לחגים, ארגון מקהלות והיה ער לשאיפות הנוער לעלות לארץ.

גולדשמידט היה קצר ראי, מרכיב משקפיים, בעל הומור ומקור בלתי

נדלה של בדיחות וכן מצא לו זמן לקריאת ספרים ברוסית ויידיש. בשנים האחרונות היה עוקב בדאגה אחר המתרחש בעולם היהודי.

שנה לאחר השחיטה הראשונה הובלו לבוריסוב ושם נרצחו יחד עם שרידי גיטו איביה. חיים הצליח להגיע ליערות ולהצטרף לפרטיזנים. ילדיהם האחרים נמצאים ברוסיה ובארץ.

ר' אייזל פפה, ז"ל

ר' אייזל פפה גבה הקומה, וכפוף קמעה, בעל זקן שחרחר ששיבה זרקה בו, היה מכונס בתוך עצמו, וצועד במתינות כמהורהר. כשפנו אליו בשאלה היה מרים את ראשו במבט שקט ונותן תשובה שקולה והגיונית. היו דורשים בעצתו בעניני משפחה ועסק, והוא היה מנתח את הדברים בפקחות והגיון ברזל. הוא היה למדן עוד בצעירותו והוסמך לרבנות. היה מקפיד על קיום המצוות, אך לא היה מטיף לאחרים ולא מוכיח. בבית־הכנסת היה יושב בפינה בכותל המזרחי. מטבעו היה שתקן, ומשום כך לא ניתן לדעת את צפונות לבו. אולם בזמן בחירת רב היה מביע את דעתו ומיד היה רוכש לו חסידים שעמדו לצדו ותמכו בעמדתו ואז התחיל מאבק חריף. ר' אייזל לחם בעזרת ידיעותיו ולמדנותו והתוכח על מגרעותיו ומידת למדנותו של המועמד לרבנות. אולם אחרי תום המאבק, קיבל ר' אייזל על עצמו את דינו של הרב הנבחר.

מקור פרנסתו היה חנות מכולת, שהוא ורעיתו, חיה גיטל, ניהלו אותה. היתה לו בת רופאה ברוסיה, ובן, משה־לייב, רב באחת העיירות. שנים אחדות לפני מלחמת העולם השניה עזבו שני ילדיו — לאה ושייקה — את העיירה, עברו לרוסיה והסתדרו שם. לילדיו נתן חנוך שמרני מאד, ואף על פי שהיה אדיש לשאיפות הציונות, הרי בהו חיה עלתה לארץ כחלוצה עוד ב־1932.

כאמור ניחן ר' אייזל בהגיון ברזל ובצלילות הדעת. כשנערך משאל עם בשנת 1939, לאחר כיבוש בילורוסיה ע"י הסובייטים, אם להעניק לחבל ארץ זה עצמאות או לספחו לרוסיה הגדולה, הופיע ר' אייזל באסיפות משותפות של יהודים וגויים, והביע בגלוי את דעתו בעד סיפוחו של החבל לרוסיה הגדולה. בדעתו התחשבו אף הגויים שבסביבה.

ר' אייזל נפטר בתקופת הכיבוש הגרמני ואשתו, חיה־גיטל, נספתה בגיטו איביה.

ביילה די הינערקע ז"ל

את ביילה קראו „די הינערקע" ע"פ מוצאה מן הכפר „היניע". אלמנה היתה. היא וילדיה גרו ליד אגם טחנת הקמח. ביילע התפרנסה מקניית עופות וביצים ומכירתן וכן נעזרה גם ע"י קרוביה באמריקה. כששה שבועות לפני חג הפסח היה ביתה נהפך למאפיה של מצות והאפיה נמשכה מהבוקר עד חצות הלילה. המקום השני לאפיית מצות היה ביתו של ר' זעליג רדיונסקי. במשך ששת השבועות האלה היה הבית הומה מנשים, גברים וילדים מכל השכבות והמעמדות של העם. היו נכנסים ויוצאים כמו בתחנת רכבת, מחכים לתור לאפיית המצות. עסק זה של אפיית מצות סיפק לה פרנסה לזמן ממושך.

ביילה היתה אשה גבוהה, שמנה ומסורבלת, בעלת פנים רחבות, עיניים גדולות וחיוך רחב של הבנה וטוב לב היה נסוך על פניה. זו היתה אחת הנשים, שרוב ימיה ושנותיה עסקה בהגשת עזרה לעניים. אליה הגיעה תמיד הידיעה הראשונה מי מחוסר לחם או בגד, או עצים לחימום הבית בחורף. היא אספה תרומות והחישה את העזרה, אולם שמו של הנצרך היה שמור אתה ונשאר סוד כמוס. אם סוס של רוכל נתפגר ובכך אבד לו מקור פרנסתו, או פרה נתפגרה ולתינוק בבית לא היתה כוס חלב, באה מיד ביילע לעזרת המשפחה הנזקקת ומלאה את חסרונה.

ביילה ידעה לשבת כל הלילה על יד חולה ולטפל בו. היא ידעה להכין תרופות פשוטות, עממיות, מעשבים שונים, שגויות היו אוספות בשבילה, נגד הצטננות, כאב ראש, כאב שיניים, כאב גב וכל מיני מיחושי נשים וכן היתה מעורה בין הבריות, מייעצת למשפחות בזמן שפל כלכלי, עוסקת גם בשידוכין והכנסת כלה והכל בסודיות מוחלטת. ביילה מילאה בעיירה תפקיד אשר בזמננו המודרני ממלאת לשכת סעד על צוות עובדיה הסו־ציאליים ופקידיה. היא היתה בעלת רגש יהודי ואנושי עמוק, ואף שאפה לציון וירושלים.

בגיל גבוה הגרה לארצות־הברית. נישאה שנית לרב ושניהם עלו לארץ־ישראל והשתכנו בירושלים. שם התגוררה בבתי ורשה. גם פה בארץ התמסרה לעזרה לזולת והמשיכה באותה מסורת מתקופת ליפנישוק.

ביילה נפטרה בירושלים בשיבה טובה. בתה האלמנה ושלושת ילדיה נספו בגיטו איביה.

ר׳ ישראל איבניצקי, הי״ד

ר׳ ישראל, יליד רדין, ממשפחת לומדי תורה וחניך ישיבת רדין. התחתן בכפר ספז׳ינה עם בתו של חוכר והיה שם בעל משק ומחלבה. בכפר זה הקים משפחה ענפה. לאחר מלחמת העולם הראשונה נתערערו חיי היהודים ה„ישובניקים״, חוכרי טחנות ואחוזות של פריצים. איומים, התנפלויות והצתות אילצו את היהודים האלה לעזוב את הכפרים ולעבור לעיירה הסמוכה. כך נאלץ גם ר׳ ישראל בשנת 1925 לעזוב את ספז׳ינה ולהשתקע בליפנישוק, אבל הוא המשיך בעסוקיו באחד הכפרים. לפנות ערב היה חוזר הביתה ופניו היו מועדות לבית־הכנסת, ושם היה עוסק בתורה.

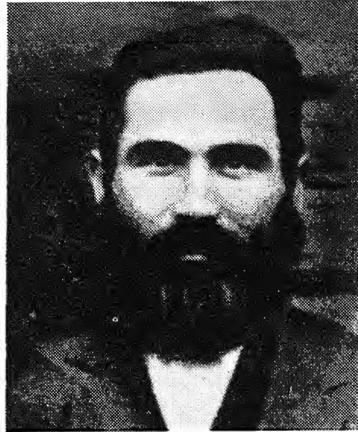
ר׳ ישראל, אשתו ושלוש בנותיהם — אידקה, רייזל, ואסתר — נרצחו בשחיטה הראשונה ב־12 במאי, 1942. אידקה רצתה להסתתר בעלית הגג, אולם אחת האחיות מנעה ממנה לעשות זאת, שמא ימצאוה הגרמנים ויהרגוה. היא ויתרה, ונספתה יחד עם כל המשפחה.

אחד מבניו, שמואל, נשא את בתו של לייזרוביץ מתחנת גבייה. הנאצים העבירום לגיטו לידה ובדרך מהגיטו לאושביץ קפץ שמואל מהקרון. יחד עם משפחת פופקו מלידה ברח ליערות והצטרף לפלוגת פרטיזנים לא יהודית. אחרי המלחמה הגיע לארגנטינה. אשתו ואחד מילדיו בקשו חסות בכפרים, אולם הכפריים סרבו לתת להם מקלט והרגום. את אליהו, בנו של ר׳ ישראל, ראה כותב השורות האלה ב־1939 בשורות הצבא הפולני ואחר כך בשבי הגרמני בפרוסיה המזרחית. כנראה, שעם פרוץ המלחמה בין גרמניה ורוסיה נשלח עם שאר השבויים היהודיים לטרבלינקה או למידאנק.

ר׳ יודל רובינוביץ, הי״ד

ר׳ יודל, בן אחת המשפחות הותיקות של עיירתנו, היה תלמיד חכם, בעל ידיעות עמוקות ורחבות בתלמוד. איש שומר מצוות, תמים וישר. בנעוריו קיבל את חינוכו בישיבה בלידה, ואחר כך למד אצל גדולי התורה בוולוז׳ין. לאחר נשואיו גר בבית אביו ר׳ יושה ועבד בטחנת הקמח בליפנישוק, שהיתה שייכת לפריץ וולסקי. אביו, ר׳ יושה, היה הסולטיס של העיירה והבן — מזכירו. תפקידם היה לייצג את היהודים בפני השלטונות

בעניינים כגון: תעודות לידה ופטירה, גיוס צעירים לצבא, מסים וכד׳. בשנת 1917 סילק הפריץ את ר׳ יושה באורח פתאומי מן הטחנה, והמשפחה נשארה ללא פרנסה.ר׳ יודל ואשתו בת־שבע פתחו חנות דלה ומהכנסותיה התפרנסה כל המשפחה. ר׳ יודל בעצמו לא עסק בעניני החנות, אלא אשתו היא אשר נהלה את החנות ועבדה בה. על כן קראו לו על שמה, — „ר׳ יודל בת־שבע׳ס״.

ר׳ יודל רובינוביץ׳ הי״ד

ר׳ יודל התמסר ללמוד התורה והתבלט בידיעותיו הרבות. כל אימת ששעתו היתה פנויה היה יושב בבית־הכנסת עד מאוחר בלילה. ר׳ יודל היה גם בעל קריאה ובעל תפילה בשבתות וחגים. אפילו לעת זקנתו, לאחר שקולו נחלש ושוב לא הצליח בסלסוליו ובנעימות שלו, החזיק מעמד והמשיך בתפקידיו. בנותיו מינקה ויוכקה היו עם הוריהן בגיטו איביה. האם, בת־שבע, נפטרה בגיטו חצי שנה לפני השחיטה.

ר׳ יודל ושתי בנותיו נרצחו ע״י הנאצים בשחיטה הראשונה ב־12 במאי, 1942.

ר׳ אבא ליבמן הקצב, ז״ל

מאז הכרתיו מזה שנים, כאילו לא השתנה. בעל זקן ארוך ופרוע וגבות עיניו שחורות ועבות; אשמורות עיניו סגורות למחצה ומסתכל היה כלפי

מטה. היה לובש קפוטה מלוכלכת, שהבריקה משומן וריח של בשר נדף ממנה. עם מקל מחוספס בידו היה הולך ברגל אל כפרים מרוחקים מן העיירה והכפריים הכירוהו היטב כקונה בהמות לשחיטה. היתה בו ערמומיות טבעית. כששאלו אותו אם יש בידו לתת הלואה, היה עושה את עצמו כלא שומע, ואם אמרו לו: ר׳ אבא, אני מחזיר לך חוב, היה עונה מיד: „טוב, אז תן״. כשהיה בא לבית איכר, והגוי דרש ממנו מחיר גבוה בעד הפרה, היה מתישב ומציע חצי המחיר הנדרש ולא הוסיף גרוש יותר. היה יושב עד שנרדם כאילו, היה עושה את עצמו ישן ובינתיים שמע שיחת בני הבית בענין המכירה וידע איך להמשיך במקוח על הקניה.

אבא היה אחד הקצבים הותיקים בעיירה וכמעט כל שבת עיכב את הקריאה בגלל דמי שחיטה גבוהים מדי, או תשלום גבוה לרב וכד׳. פעם התרתח וצעק בקול רם בפניו של הרב קויפמן וכששאלו אותו: ר׳ אבא, כיצד העזת כך להתחצף בפני הרב?״ השיב: ההבדל ביני ובין הרב הוא ב־5 קופיקות. תשאלו כיצד? ובכן, כשסיימתי את למודי בחדר אמרו הבריות שיש לי ראש של גאון ועלי לנסוע לישיבה בה אגיע לדרגה של רב, אולם לא נסעתי מכיוון שלאבי לא היו 5 קופיקות לנסיעה.

אבא הקצב נתאלמן לפני הרבה שנים, והוא נשאר עם 3 בנותיו. לאחר זמן מה מתה אחת הבנות ונשארו שתיים: זישקה וחייקה. שתיהן נשארו רוקות ועזרו לאביהן בקצבות. גם הן היו הולכות לכפרים ועשו כל עבודה גופנית הדרושה במקצוע זה. גם הן היו לבושות ברשלנות, והשומן הבריק מרחוק על בגדיהן. ואם האב, אבא, שתקן היה, הרי בנותיו היו דברניות, וביחוד זישקה בעלת הקול הגברי ובעלת חוש ההומור והבטחון העצמי המופרז. גם היא היתה רבה עם הרב וביחוד עם הרבנית, ליבה קויפמן. פעם, לאחר ויכוח ארוך, אמרה לרבנית: „הבה נתערב בסטירה מי צודקת: אני או אַת, ואת הסטירה אפקיד אצלך, רבנית, מכיון שאת ישרה״.

אפורים וקשים היו חיי המשפחה הקטנה. הרשלנות וההזנחה נראו גם בבית והורגש חוסר הדאגה לעניניהם הפרטיים, פרט לדאגת הקיום המתמדת. למרות טרדותיו מצא ר׳ אבא תכופות זמן לעיין בבית־הכנסת בפרק משניות או בגמרא, ואלו היו כנראה השעות השקטות שלו. לא כך בנותיו, שהמציאות האכזרית שללה מהן את שמחת נעוריהן. ר׳ אבא נפטר לפני האקציה, ואת שתי בנותיו רצחו הגרמנים.

ר׳ יוסף בלילה, הי״ד

בצעירותו למד בישיבות, אחר כך לימד ילדים בכפרים אצל „ישובניקים״. אחרי נשואיו פתח חנות מכולת שהיתה ידועה בעיירה ובכפרים שבסביבתה. למעשה לא עסק ר׳ יוסף בעניני החנות. הוא היה

ר׳ יוסף בלילה הי״ד

ונשאר איש התורה, וכל ימיו ישב בבית־הכנסת. הרוח החיה בחנות היו אשתו סימה ובנותיהם אשר נשאו בעול החנות והוא רק עזר להן.

ר׳ יוסף היה בעל הליכות מתונות ומחושבות, הלך לאיטו וכך גם קלח דיבורו בנחת ובשיקול דעת. הוא הצטיין בחוש הומור דק, היה למדן ושומר מצוות; בעל תקיעה מעולה ובעל תפילה נעים זמירות. בנעימותיו היה מורגש ידע וליטוש והתחבב על קהל המתפללים בבית־הכנסת. בנו מוטקה היה אחד החלוצים הראשונים שעלו לארץ, בה עסק בחקלאות ומת בגיל

צעיר יחסית. גם בתו, צפורה, שעלתה לארץ לפני מלחמת העולם השניה והקימה בה משפחה, נפטרה בגיל צעיר.

ר' יוסף, אשתו סימה, בתם ששע, בעלה יצחק ושלושת ילדיהם וכן הבת הצעירה ליובה, נספו בשחיטה הראשונה ב־12 במאי, 1942, באיביה.

ר' ברוך דער מולער (הבנאי), ז"ל

תמיד זכרתי את ברוך גבה הקומה, השמן, המסורבל וכבד התנועה. דיבורו היה צרוד והיה משתעל קמעה. הוא היה בונה תנורים ומשפץ בתים בעיירה, בכפרים ובאחוזות הפריצים בסביבה. קשה לי להזכר בגון שערותיו, אולם פניו היו בודאי חומות, וכן היו חומים גם בגדיו מהעבודה בטיט ומעולם לא הצליח לכבסם כהלכה. אפילו בשבת נשארו בקמטי פניו סימני טיט. עם עלות השחר אפשר היה לראותו עם פלס מים, פטיש וכף סיידים מתחת לבית שחיו, הולך לכפר לעבודה וחוזר בערב בחשכה. הוא היה עובד בכמה מקומות בבת אחת ועד שסיים את כל העבודות עבר זמן רב. היה מומחה לבנית תנורים. בצד התנור היה בונה במיוחד תאים שבהם נשמר תה חם לשבת בקומקומי נחושת וספסל חימום בצד. כמו כן היה מומחה לתנורים כפריים ארוכים, שעליהם השתרעה בחורף משפחת איכרים שלמה ומתחת לתנור היה לול לתרנגולות.

בזמני כבר היה ברוך איש זקן וידע לספר הרבה על תולדות העיירה. היה לו פעם בית קטן, בנוי לבנים. אולם תכניתו היתה להקים בית גדול, ואמנם הגיע לכך. כל שנה הוסיף קיר ולבסוף בנה בית גדול בעל חדרים רבים ובו גרו רבני העיירה. כאשר החליטה העיירה לבנות בית מרחץ עם חדר זיעה לערבי שבתות, היה זה ר' ברוך, שבנה את הבנין. כאשר לא היה לקהילה כסף לשלם לברוך בעד עבודתו, העביר את בית המרחץ לבעלותו הפרטית, וכך היה ברוך לא רק בנאי, אלא גם בעל בית מרחץ. הוא חימם את האבנים בתנור, שפך עליהן מים, שבעזרתם הפיק אדים והצליף בזרדים על גופותיהם של המתרחצים בחדר הזיעה.

ר' ברוך עבד קשה ובזיעת אפיו הוציא את לחמו ופרנס את אשתו איידלה. הם היו חשוכי ילדים. ישנה סברה שר' ברוך מת בתקופת הכבוש הגרמני. אשתו הגלמודה נרצחה ע"י הנאצים.

חיה לאה קיבלביץ ומשפחתה הי"ד (די שמידערקע)

בכניסה לליפנישוק, בראש רחוב איביה מצד ימין עמד בית ישן, בנוי מעץ, ארוך ונמוך. בבית זה התגוררה עשרות שנים משפחת חיה־לאה די שמידערקע. בחצר הבית היתה נפחיה שהיתה ידועה בין איכרי הסביבה בעבודתה המעולה של פרזול סוסים וליטוש חרמשים ומגלים.

בעלה של חיה־לאה, שלום־לייב, היה יהודי מזדקן, בעל זקנקן צהוב ששיבה זרקה בו. גובהו בינוני, רחב גרם ורזה. ידיו מיובלות ומנומרות מצלקות של כויות מרובות. הוא היה איש ישר, ירא שמים ואוהב הבריות, הן יהודים והן גויים. מספרים שלפני שנים רבות כשילדיהם עדיין היו קטנים, היתה אשתו חיה־לאה עוזרת לו בעבודת הנפחות, והיתה הולמת בפטיש על הסדן בכוח רב יותר מבעלה. מלבד העזרה שהגישה לבעלה, היתה מספיקה לעבוד גם במשק ביתה ובטיפול בילדיה שנולדו מדי שנתיים, והגיעו למספר של 12 ילדים. כשמלאו לבכור בניה, 13 שנה, תפס את מקום אמו על יד הסדן. אך חיה־לאה היתה הקובעת בכל עניני הנפחיה. פעמיים ביום היה שלום־לייב הולך לבית־הכנסת לאורך כל רחוב איביה,חוטף תפילה בציבור וחוזר לעבודתו. חיה־לאה, גבוהה ושמנה עטופה בחורף שמיכת־צמר של איכרות, היתה צועדת בצעדי ענק לשוק העיירה לערוך קניות ולבקר אצל ילדיה הנשואים, שדירותיהם היו פזורות בכל רחובות העיירה. ביתה של חיה־לאה היה הבית הראשון בעיירה מכוון איביה, בו מצא עני פרוסת לחם להשביע את רעבונו.

ילדיהם, הבנים והבנות, היו בריאים וחסונים. הבנים היו רובם נפחים, ועבדו יחד עם אביהם בנפחיה, במסירות ובנאמנות, למען כל המשפחה.

משגדלה המשפחה, נעשה לה המקום צר, והנפחיה שוב לא יכלה לפרנס את כולם, יצאו חלק מהילדים לדרום אמריקה. יתר הילדים הסתדרו בעיירה כבעלי נפחיות או בתי־מרזח וכדי לא לנתק את מסורת הנפחות של האב, לקחו לאחת הבנות חתן שהמשיך במקצוע זה יחד עם החותן שלום־לייב.

לא היה איכר שלא כיבד את הידים המיובלות, שהשחיזו ולטשו את המגלים אשר קצרו אחר כך בברכה את הדגן בשדהו, אבל לא נמצא אף איכר אחד שיגן עליהן מפני הרוצחים הגרמנים. ביום 12 במאי, 1942 בא הקץ על כל המשפחה הענפה הזאת, על כל ילדיה, נכדיה ונינידה; את כולם רצחו הנאצים בגיטו איביה.

ר׳ יחיאל לוין, הי״ד

ר׳ יחיאל לוין, בן למשפחה גדולה וענפה בליפנישוק מזה דורות רבים, אשר עסקה במסחר יערות ואחוזות.

את הנטיה למסחר ירש ר׳ יחיאל מאביו. עסקי אבותיו היו בקנה מידה קטן ואילו ר׳ יחיאל פתח בכשרון את עסקיו: מסחר ביערות, חכירת אדמות, מחלבות ובית־מרזח, וכל זה בכוחות עצמו בלבד. לפני שנים רבות היה בעיירה מרתף לאחסנת קרח. יחיאל קנה את המרתף מהפריץ וולסקי והקים עליו בית של קומה אחת ועליית גג. ב־1926 נשרף הבית, ואחרי השריפה בנה ר׳ יחיאל בנין של שתי קומות. בקומה הראשונה פתח מסעדה ובית־מרזח, אשר בימי השוק היה הומה מאיכרים. בקומה השניה היו בנק העיירה וביה״ס הפולני (פובשכנה).

ר׳ יחיאל ושרה לוין הי״ד

ר׳ יחיאל, גבה קומה וכפוף הראש, היה הולך לאיטו מהורהר, וקשה היה לרדת לסוף דעתו. אולם הכל ידעו שהוא איש עסקים מצליח, בעל נכסים, ובעל אדמות משובחות על יד העיירה. שנים רבות ניהל משפטים עם וולסקי ואיכרים. הוא שלט בשפה הפולנית, ידע חוק ומשפט ודיני מקרקעין של מדינת פולין. ברוב משפטיו לא היה מיוצג ע״י עורך־דין,

והיה מופיע בעצמו בפני בית־המשפט, מוכיח את זכותו וצדקתו ומנצח. יש והמשפטים נמשכו שנים, בגלל ערעורים שלו או של הצד שמנגד. הוא ניהל את הענינים בשקט ובבטחון, ואם גוי ניסה להרים יד עליו ידע להחזיר מנה אחת אפיים. את רוב זמנו בילה בעניני עסקיו מחוץ לעיירה, ורק בזמן בחירת רב לעיירה היה מתערב והיה עומד על דעתו התקיפה.

כאמור היה ר׳ יחיאל שקוע בעסקיו, אולם ילדיו לא הלכו בדרכו. הם הצטרפו לתנועות נוער חלוציות וספגו מרוח הציונות.

ר׳ יחיאל, אשתו וארבעה מילדיהם שנשארו בעיירה, ניצלו מהשחיטה הראשונה באיביה. הם הועברו לבוריסוב ושם נהרגו אשתו, שרה, והבת חיקה. ר׳ יחיאל נרצח בביאלה־בלוטו, ולאה בתו נהרגה בסמולנסק. כשהגרמנים נסוגו מרוסיה, הם העבירו את בנם יוסף לאושביץ, ושם מצא את מותו. את בנם מאיר העבירו הגרמנים למחנה ריכוז ע״י מינכן, שם עבד כחשמלאי עד לשחרורו ע״י הצבא האמריקני.

דמויות מסמטת כר־המרעה (ויגאן)

זה היה רחוב שבו גרו יהודים עניים מרודים, בעלי מלאכה, יתומים ואלמנות, נשים כובסות, מורטות עופות ותופרות. בתים קטנים מטים לנפול וגגות מקש. בסתיו היתה בבתים הרעועים הללו מטילת הרוח, בחורף היה השלג כמעט מכסה אותם ורק מבעד לחלונות הקטנים היו מציצים ילדים בעלי עינים חולמות, או איזו אשה גלמודה. ברחוב זה שרר אורח חיים שונה, ועם כל זאת פעם גם אצל יהודים אלה לב יהודי חם, טוב ורגיש לצרותיו של הזולת.

דרך רחוב זה ירדו רועים גויים עם עדרי פרות, כבשים וחזירים, למרעה. בעברם ברחוב היו החזירים אוכלים כל צמח וירק ראוי למאכל, שהיהודים העניים היו זורעים על יד בתיהם. ולא זו בלבד, אלא שנברו וקרקרו בחרטומיהם את יסודות הבתים, והיו משאירים אחריהם חורבן וגללים.

בכניסה לסימטא זו התגורר טודרוס, בעל משפחה גדולה. כבר מגיל 12 היו ילדיו רתומים לעול הפרנסה. מהבוקר עד הערב היו נודדים בכפרים, קונים ביצים, שערות חזיר ועגלות תמורת סבון, סיכות ופיסות בד. טודרוס בעל הגוף הבריא, צעד לאט ובבטחון ולא פחד מהגויים. לא ידע קְרוֹא

וכתוב ורק להתפלל ידע איכשהו. כששאלו אותו: „מתי חל יאָרצייט להוריך?" ענה: בראש השנה האזרחית. וכשהזכירו לו במועד זה, ענה: ה„יאָרצייט" חל בראש השנה הרוסית.

בחורף, ליד התנור החם בבית־הכנסת, היה מספר סיפורים על גויים, על תגרות ומכות, הצלחות וכשלונות בקניות. ר' טודרוס עמל קשה לספק פת לחם לפיות הרבים של ילדיו וחנך אותם לעמל ולאחריות משפחתית כמוהו. גם אשתו, כשיד אחת על גבה (אמרו שחשה כאבים תמידיים בעמוד השידרה, ולא שמה לב לכך), גמאה במשך היום קילומטרים רבים יחד עם ילדיה, ועסקה ברוכלות בכפרים.

רובה של המשפחה הושמד על־ידי הנאצים; שני בנים — אליהו וחיים — נפלו בקרבות בזמן המלחמה.

סימטה זו היתה ספק סימטה, ספק תעלה חפורה בין שתי גבעות, אשר דפנותיה מתנשאות לגובה של שלושה מטרים וקירותיה מתמוטטים ונופלים, ביחוד אחרי גשם עז בקיץ ובסתיו, או אחרי הפשרת השלגים באביב. מדי שנה היה הטבע חורש חריש עמוק יותר וחושף בסימטה את הקרקע וסוחף אדמה וחול מטה מטה לכר המרעה ולחופי הנחל, וכך היו הולכים ונחשפים גם יסודות הבתים הרעועים והחורבות הדלות.

ליד חורבת עץ, בגודל של ד' על ד' אמות, מכוסה בגג של קש עבה ועליו אבנים שהרוח לא יעיפנו, עמדה עגלה עם יצולים מורמים, ועל ידה סוס חלוש ששערותיו נשרו מעורו. בעליו של בית זה היה אברהמ'ל „דער זיידעלע" (סבא). כינוי זה בא לו מאשתו הצעירה ממנו בשנים רבות ואשר היתה קוראת לו תמיד בשם חיבה זה.

ר' אברהמ'ל, בעל זקנקן דליל, התפרנס מרוכלות, היה ממעט בדיבור, רואה ומבין הרבה, אבל לא משמיע דעה. היה איש יודע ספר, מציץ בספרים חילוניים, קורא עתונים, חפשי בהשקפותיו והתיחס באדיבות לבריות. אברהמ'ל היה מתהלך לאיטו, היה רותם את סוסו, יוצא בבוקר לכפרים וחוזר מאוחר בלילה וכל הדרך היה ממלמל פרקי תהילים. בימי ששי היה חוזר מאוחר, לפני גמר התפילות. היה משחרר את סוסו מריתמתו והולך לבית־הכנסת.

בנו, בחור בעל ידיעות עמוקות ורחבות ביהדות ובספרות, פיקח, שנון ויפה נפש, ועם זאת אטי במעשיו. הסתפק במה שאביו היה מרוויח וללא פרוטה בכיס חלם על עתיד יותר טוב. לבסוף התחתן בביניאקון עם בחורה

ממשפחה אמידה. ר׳ אברהמ׳ל, אשתו, בתו הנשואה ובתו הצעירה נרצחו בגיטו איביה.

בקצה הסימטה גרה משפחת לייבקה יונה׳ס, גבוה רחב גרם, בעל זקן צהוב ארוך ומטופח יפה, ולבוש קפוטה ארוכה. היה צועד בפסיעות גדולות לעבר בית־הכנסת להתפלל. קורא עברי־טייטש, חומש עם פירושים, ידע בעל פה את כל סיפורי החומש. אולם הבריות לא נתנו בו אמון, והיו מזכירים לו חטאת הנעורים שלו, עת רכב על סוס בשבת כשהבולשביקים נכנסו לליפנישוק, בימי מלחמת העולם הראשונה. על כך היה משיב: „במקום בו בעלי תשובה עומדים, אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד״. פעם עסק ברוכלות, אולם לא התמיד במקצוע זה. היה סובב בעיירות ואוסף לחם לישיבת איביה, ומזה היה נהנה גם הוא. לבסוף מכר את הסוס, נעלם מן העיירה ויהודי העיירה תמכו במשפחתו. לייבקה נדד בסביבות וילנה, נאם בבתי־כנסת ואסף כסף לקיומו. וכך התפרנס בדוחק. היתה לו אחות מפגרת בשכלה ושמה ריבה־לאה׳קע. נשים צדקניות מהעיירה החליטו לשדך את ריבה לאה׳קע עם ברה־יושה מלידה, שהיה מבקר לעתים קרובות בעיירתנו ואשר היה דומה לה בשכלו. ריבה־לאה׳קע היתה נמוכת קומה, מזת־רעת ועזובה, מדברת הרבה ולא ברור. גם ברה־יושה היה נמוך קומה, מרכיב משקפיים, צועד בנחת ברגליו העקומות ומתענג מדיבורו. הפגישות נמשכו זמן־מה אולם השדכניות הצדקניות לא הצליחו במשימתן.

בזמן הכבוש הסובייטי גילח לייבקה את זקנו הארוך ונאלץ לפרנס את משפחתו בעבודת כפיים והיה מקובל על השלטונות של העיירה. גם משפחה זו, כמו אחרות, נרצחה ע״י הנאצים.

בקצה אותה סימטה, קרוב לכר המרעה, בבית בודד, גר משה דער קוימענקערער (מנקה־הארובות), הוא ובנו גוטעלע. עוד מילדותי אני זוכר אותו צועד בכפרים עם מוט ומטאטא ארוך, מטפס על גגות הבתים ומנקה ארובות. תמורת עבודתו קיבל משה אוכל וקצת כסף. ר׳ משה דער קוימענ־קערער היה זקן, אם כי לא זרקה בו שיבה. הפיח כאילו נדבק לעורו, ורק בשבת היה מתרחץ קמעה, היה חובש כובע גבוה עגול עם פסים כחולים סביב ומכנסיים שבצדם תפרים כחולים או אדומים. בחורף היה לובש סגין צבאי עם חגורה רחבה שהיתה מהודקת למתניו בעזרת אבזם נחושת מבריק. אלה היו בגדי הצבא הצארי, שבו שרת 8 שנים בנעוריו ועבר את כל רחבי רוסיה הגדולה. אמרתו הקבועה היתה: „אין חדש תחת השמש״, וכל מעשה

במשטר הפולני ידע מיד להשוות למאות מעשים דומים במשטר הצארי הרוסי.

משה היה מקור בלתי נדלה של סיפורים, כולם מהצבא הרוסי. הוא היה מספר בנחת תוך עישון בלתי פוסק של מקטרתו. הוא לא היה דתי. את בית־הכנסת ראה כמקום מפגש חברתי, התיחס באדישות לתפילות וגם היה לועג לבעלי הבתים. משה כאילו לא חי בהווה, אלא התרפס על עברו רב־החוויות, בו ראה רק גבורים וביחוד את גבורותיו הוא. הוא היה איש עמל וישר־לב, חי את חייו המיוחדים מבלי לפגוע בזולת. ישנה סברה שהוא ואשתו גועו ברעב בגיטו איביה.

בנו גוטעלע היה גבוה ובעל שרירים חזקים, והיה מסוגל לנתק שרשרות ולכופף ברזלים בידיו. במקצועו היה סנדלר ושנים רבות עבד באותה סימטה. השתכר למחיתו ואף תמך באביו. שם בסימטה הוא היה מרכז הליצנות, הבדיחה, ההיתול והשובבנות. היה רוק לא צעיר, וצעירות קרצו אליו עין. ילדים ומבוגרים מדרי הסימטה התגאו בו כאשר בעליצותו היה מכניס קצת אורה ושמחה לבתים החשוכים המוארים בלילה למחצה במנורות נפט מפויחות.

אולם גוטעלע החליט לעזוב את העיירה ופנה לעיר הגדולה ביאליסטוק. שם מצא עבודה והיה אהוב על הסבלים והעגלונים כאחד. בביאליסטוק הושפע מהתנועה הקומוניסטית, שהיתה נפוצה מאוד בין המוני הפועלים.

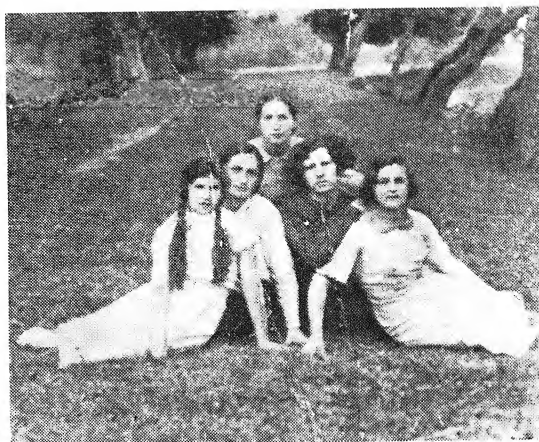
בזמן ההתפרעות של אנשי „נארה" לא טמן את ידיו בצלחת וברובע שבו גר היה מוכר כמגן על יהודים בפני המתפרעים. בערב כשטייל עם חברתו, התחילה קבוצת פורעים אנטישמיים להתגרות בו וביהודים. הוא תפס את חברתו, העמידה ליד הקיר והזהירה לבל תברח, ובעצמו התחיל להכות על ימין ועל שמאל, וללא מאמץ מיוחד הבריח את הפורעים. לחגים היה בא לאביו, ולמרות שגם הוא, כאביו, לא היה דתי, היה בא לבית־הכנסת ויושב שם בין הכיור והתנור. קבוצת מתפללים היתה מקיפה אותו והוא היה מספר על בעלי אגרוף שונים מהעיר הגדולה, וכן על מעשי גבורתו. היה בעל דמיון ומספר סיפורים ובדיחות לאין סוף. בזמן הכיבוש הנאצי לא חזר לעיירה, והמות מצאהו מחוץ לליפנישוק.

קבוצה של בני נוער בצל העצים בשדרת הטיולים (פרוסאַדעס) בליפנישוק
אַ גרופּע יוגנטלעכע אין שאָטן פון די בוימער אין די פּראָסאַדעס אין ליפּנישאָק

סימה גוטלבסקי הי"ד
ושרה שקולניק ז"ל

קבוצת צעירות בשדרת הטיולים בליפנישוק
אַ גרופּע מיידלאַך אין די פּראָסאַדעס אין ליפּנישאָק

שרה שקולניק ז"ל וליובה בלילה הי"ד

פרומה ומרים קרקלינסקי הי"ד

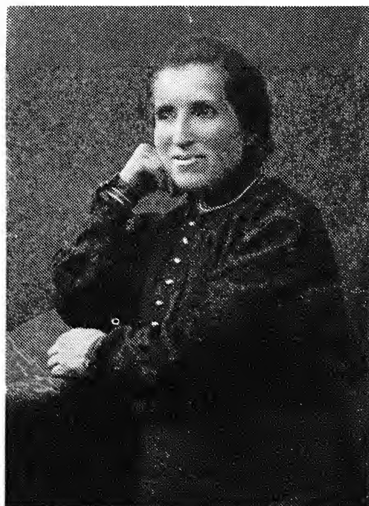
רחל לאה מירויס ז"ל,
אחותו של ר' יהודה בלוך

קבוצת צעירים על־יד הכנסיה הקתולית
אַ גרופּע יוגנדליכע נעבן דעם קלויסטער

ר' אליעזר קרקלינסקי ומשפחתו הי"ד

פשה־נחמה קרצ'מר הי"ד

הרב דב שקולניק

ר׳ אברהם אבא פיקובסקי, הי״ד

הוא היה אחת הדמויות הבולטות והמיוחדות במינן בעיירה ליפנישוק. אפשר לומר עליו בפה מלא שהוא היה אבי החנוך והתרבות בעיירתנו.

פיקובסקי נולד בעיירה איישישוק, להורים עניים. אביו היה סנדלר והתפרנס בקושי. בגיל צעיר נתקבל לישיבת לידה, אצל הרב ריינס, ז״ל. בזמן קבלתו אמר לו הרב: „תדע אברהם אבא, מעולם לא קבלתי לישיבתי אנשים בגיל צעיר כמוך, אבל אותך אני מקבל, כי אני מקוה שיצא ממך איש גדול וחשוב״. ואכן לא אכזב התלמיד את רבו. הוא הצטיין בלימודיו, הן לימודי קודש והן לימודי חול. הרב השפיע עליו גם באהבתו העזה לארץ־ישראל. עוד בגיל צעיר נסחף בזרם של פועלי ציון שמאל ואחרי הצהרת בלפור החליט לנסוע לארץ־ישראל. כדי להגשים את שאיפתו החליט לעבוד זמן מה בהוראה ולחסוך קצת כסף להוצאות הדרך.

בשנת 1920 בערך, בא לליפנישוק, וארגן בעיירה בית־ספר לתפארת. לימינו עמדה אחת המורות המוצלחות בשם חיה נגנביצקי, אשר עינייה הכחולות והמבריקות אמרו הוד והדר. היא באה לעיירה מלובץ׳, ששכנה על גדות הנימן והקוזקים שרפוה בשעת נסיגתם במלחמת העולם הראשונה. איני יכול לשכוח מקרה אחד, שאירע מיד עם בואו לליפנישוק; הפולנים חיפשוהו לאסרו, שכן התיחסו באיבה לכל תנועה סוציאליסטית. פייקובסקי התחבא בסימטת כר־המרעה (הויגאן), בביתה של המורה חיה שרה. יום אחד מצאתי סיכת כסף ועליה היה חרוט שמו של פיקובסקי, והבאתי אותה אליו למחבואו.

כאמור התחנך פיקובסקי בסביבה דתית, אבל בבית־הספר לא גילה שום יחס חיובי לדת ולהפך, הוא אמר שמטרתו היא לגרש את העם־ארציות, לפקוח את עיניהם של ילדי ישראל ולעודד את רוחם ונפשם המדוכאים של ילדי ליפנישוק מחמת מצבם הכלכלי והרוחני הירוד.

מלבד בית־הספר שיסד, ארגן חוג דרמטי של מבוגרים וצעירים אשר הציגו באידיש. היו מקרים שגם האינטליגנציה הפולנית כגון: קומנדנט המשטרה והרופאה הפולניה, היו מבקרים בהצגות אלו. הוא יסד ספריה גדולה,

גם מועדון תרבות שנקרא „לעזע־זאל" ששכן משך זמן מסוים בבית שקולניק.

פיקובסקי היה מקפיד בלימודיו. היתה אצלו משמעת למופת, שכן התלמידים פחדו ממכותיו שהיה מחלק ביד נדיבה... ולפעמים, כשהתלמיד לא הצליח לענות לפי רצונו, היה מתרגז מאוד וכבטוי להתרגזותו היה רוקע ברגלו הימנית ברצפה וממצמץ בעינו השמאלית. כשהתלמיד לא הצליח לבאר את המשפט היה מסיר מעל ראשו את כובעו הגדול שתמיד היה שמוט כלפי מטה והיה חובט בו על ראשו של הילד.

בשנת השלושים התחתן עם מלכה בינעס", בחורה משכילה ממשפחת רבנים, אחותו של ר' מרדכי רוגוב, מן הבחורים המצוינים בישיבת וולוז'ין. לזוג נולדו 3 בנים אשר הבכור ביניהם היה בנימין. בהשפעת האווירה שבבית חזר פיקובסקי לחיי מסורת ומצוות. הוא התחיל לבקר בבית־הכנסת, למד גמרא והשתדל להשפיע על הנוער בכוון הפוך, ע"י הרצאות על נושאים דתיים, אולם פעולתו לא נשאה פרי. הנוער נטה לכוונים אנטי־דתיים. ברור, בכל אופן, שאברהם אבא לא נח ולא שקט והדרכת הנוער וחינוכו היתה מטרת חייו. בתפקיד זה המשיך לפעול עד שבאו הקלגסים ההיטלריסטיים הארורים ורצחו דמות יפה ומענינת זו.

יהי זכרו ברוך.

הרב דב שקולניק

רבני ליפנישוק

אתחיל לספר על קהילתנו הקדושה מתקופת מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914. למרות שרק אז נולדתי, ידועים לי היטב קורות הימים ההם. היהודים נזדעזעו מעצם פרוץ המלחמה, וביחוד לאחר שנלקחו מכמה בתים בנים או ראשי משפחות למלחמה. עוד זכורה לי חנה גבריאל׳ס, כיצד היתה תמיד מצטערת ובוכה על אבדן בנה באותה מלחמה.

באותה תקופה היה מנהיגה הרוחני של עיירתנו „דער אַלטער רב״, ז״ל. במקל נועם הדריך את עדתו ועודד אותם בכל שעת צרה. היה מסתפק במועט ולמרות זקנתו וחולשתו היה מביא מים בדלי מהבאר הרחוקה של הירשל דער גלעזער. אחרי מחלה ממושכת, תוך יסורים על ערש דוי, נפטר הרב הנכבד הזה והקהילה מינתה לרב העיר אברך צעיר בשם ר׳ משה שצקס.

הרב שצקס היה גבוה, שחרחר וצנום. הוא היה פיקח, בעל מוח חריף ונעים הליכות עם עדתו. כשבאו אליו אנשים להתדיין, לא היה ממהר להוציא פסק־דין, אלא היה מהרהר זמן רב עד שהחליט להוציא את דינו. בשנים 1916—1918 עזב את ליפנישוק ועבר לאיביה, כאשר רבה ר׳ יחיאל מיכל קוסובסקי, עזב את העיר בגלל מאורעות המלחמה. אף על פי שליפנישוק נשארה בלי רב, היתה הקהילה הקטנה מרוצה מזה שרבה משמש עכשיו בקהילה גדולה, כמו איביה.

בשנים 1919—1920 נתמנה בליפנישוק רב, ששימש קודם לכן כדיין באיישישוק; שמו היה ר׳ טוביה רוטברג. לר׳ טוביה היו עינים כחולות, פיקחיות וזקן צהוב. העיירה היתה אז עניה מאד; משפחות רבות סבלו חרפת רעב ממש ורק בעזרת התמיכה הדלה שקיבלו פעמיים בשנה מאמריקה החזיקו איכשהו מעמד. זכורני, שחלק מאנשי העיירה היו מחכים בערב פסח בכליון עינים לתמיכה ובאי־סבלנות היו יוצאים לרחוב לקבל את פני ה„פוצ׳טליון״ (דוור), ושואלים אותו אם הגיע משהו. הרב רוטנברג פעל במרץ לארגן קאָמיטעט לעזרת תושבי העיירה, מינה את עצמו ליושב ראש, ואת מאיר איצ׳ע שמואל׳ס, בחור רוק זקן, לסגנו. בתחילה יסד את ה„קיך״, זה הוא המטבח המפורסם שממנו חלקו ארוחות צהרים חמות לכל ילדי העיירה. הארוחות, שהיו מורכבות מאורז ושעועית, היו טעימות ואלה

היו מצרכים יקרי המציאות. באותו זמן חלקו גם לחמניות מקמח לבן במחיר סמלי. רבים קבלו גם בגדים מ„יאקופו", שמרכזו היה בוילנה. למרות הכל היו תלונות נגד הרב רב המרץ, מפני שרמת חייו הגבוהה לא הלמה את המצב בתקופה של עוני ורעב. כשראה הרב רוטברג, ששוב אין לו מה לפעול בעיירה הקטנה, עבר לכהן בעיר לונע. זה היה בערך בשנת 1924.

במקום הרב רוטנברג בא הרב ר' זלמן שפירא, בעל פנים עטורי זקנקן מחודד. הרב הזה שם לו למטרה להעלות את הרמה הרוחנית והדתית של הקהילה הזעירה. הוא ארגן חברה ש"ס, אשר התכנסה ערב ערב ללמוד תורה. ארגן את החלוץ הדתי, ובעצמו עסק בפעולות ציוניות — מעשה נדיר מצד רב בזמן ההוא.

השפעתו של הרב שפירא על הנוער היתה גדולה מאוד ולדוגמא שלח את בנו לארץ־ישראל למען ילכו בדרכיו, אולם גם הוא לא האריך ימים על כס הרבנות בליפנישוק ועבר לכהן בעיירה אולשן.

את מקומו של הרב שפירא מילא הרב נחמן וסרמן מנובוגרודק. שם היתה לו חנות בדים. אחרי נשואיו, כשלא הצליח במסחר, החליט לקבל

ר' יחזקאל המגיד ז"ל

ר׳ פיבל גוטלבסקי הי״ד

על עצמו את הרבנות בליפנישוק. בבואו לעיירתנו, התארגן צד כנגד, שרצה במועמד אחר, הרב שוורץ ופרצה מחלוקת. בצד הרב וסרמן היו כל ה„בעלי בתים״ העשירים ולצדו של הרב שוורץ נטו „עמך״, כל הרוכלים ובעלי מלאכה. לבסוף נצחו בעלי הבתים, והרב וסרמן נבחר לרב העיירה. הרב וסרמן היה יהודי פיקח. זכורני מעשה מענין שהחזן סידרר סיפר לי. פעם באה אחת הנשים, רבקה אריה־משה׳ס, לרב בשאלה: היות ונפלה כף חלבית בתוך סיר של תבשיל בשר, מה הדין עם הכף? הרב הטריף את הכף. אך האשה לא הסתפקה בתשובתו של הרב, שכן היה לה חבל על הכף, והלכה

לשאול אותו דין את החזן סידרר. החזן ראה את הדין בצורה הפוכה, ולדעתו הכף כשרה. שאל החזן הלמדן את הרב הפיקח, מדוע הטריף את הכף? ענה לו הרב: צריך ללמד לקח לאשה, שאינה יודעת לשמור על נקיון ומכניסה כף חלבית בסיר של בשר, ומשום כך העניש אותה. הרב וסרמן ידע לנהל את עדתו ביד רמה. פעם התמרדו הקצבים ועיכבו את קריאת התורה, מפני שהרב לוקח יותר מדי דמי שחיטה. הרב ניגש לראש המורדים, רחמילקע מאירקע׳ס, וסטר לו על פניו. רחמילקע נכנע מיד, ואמר לרב: אם זכיתי לקבל סטירה מצדיק, הרי זה כבוד גדול בשבילי.

הרב וסרמן היה פעיל מאד. בזמנו נשרף בית הכנסת והוא ארגן ועד לאסוף כסף וספרי קודש בסביבה. אולם כקודמיו עזב גם הוא את ליפנישוק ועבר לכהן בעיר גרייבה, שעל הגבול הפרוסי.

בשנת 1930 נתמנה האברך ר׳ יצחק קויפמן לרב בליפנישוק. הוא היה תלמיד חכם גדול, ובעל מידות טובות ורצה לעזור לכל אדם. אשתו הרבנית ליבה, היתה אשת חיל אשר לחמה את מלחמתו של הרב במקרה של פגיעה בזכויות הרבנות. אולם הרב קויפמן לא האריך ימים, שכן חלה במחלה קשה. עדתו, קהילת ליפנישוק הנאמנה, עשתה הכל כדי להצילו; הזמינה את ד״ר שבד המפורסם מוילנה, אולם גם הוא לא עזר, והרב נפטר בגיל צעיר, והניח אחריו שלוש בנות צעירות ואשה אלמנה. זה היה בערך בשנת 1936. הקהילה רצתה למנות רב חדש, אולם מקודם צריך היה לשלם פצויים לרבנית האלמנה, שתסכים לעזוב ולוותר על חזקת הרבנות. בעיירה קמה ועדה שתרה אחרי רב שיסכים לשלם פיצויים, ומצאה אברך צעיר ממיכא־לישוק שהסכים לשלם לרבנית את הסכום הנדרש.

הרב הצעיר היה גבר גבוה, רחב כתפיים, ולו עיניים שחורות שהקסימו ביופין את כל הנשים והן שהשפיעו על הגברים לבחור בו. זה היה רבה האחרון של קהילתנו, והוא המשיך בכהונתו עד שבאו הנאצים הארורים והשמידו את כל יהודי העיירה יחד עם הרב.

כך נגמרה תקופת הפאר של הרבנות בקהילה קדושה זו ששמה ליפנישוק, אשר בזמנה התגאתה שהיא בבחינת סמינר לרבנים צעירים העוברים משם לכהן בערים גדולות.

שלום ברישנסקי
(ניו־יורק)

הרב הגאון רבי רפאל מרדכי ברישנסקי זצ״ל

הרב רבי רפאל מרדכי ברישנסקי נולד בליפנישוק פלך וילנה בתשעה באב שנת ה׳תרכ״ד.

ליפנישוק היתה סמוכה למרכזי התורה אשר באישישוק, וולוזין, מיר ועוד... וקול התורה נשמע יומם ולילה בעיירות הברוכות האלה והקול הזה חדר לעמקי־נפשו של הרב בהיותו עוד ילד קטן. לא רק מבית המדרש אלא גם מבית הוריו ז״ל, שהיה ספוג כולו רוח תורה ויראת שמים. אביו ר׳ יוסף ז״ל היה יהודי תלמיד חכם וירא ה׳ באמת ובתמים, מכבד ומוקיר

הרב רבי רפאל מרדכי ברישנסקי זצ״ל

רבנן ומכניס אורחים בסבר פנים יפות ואמו איידלה ז״ל אשה כשרה וצנועה שהיתה תמיד שמחה בחלקה, ראו בבנם יחידם את כל אשרם וכל שאיפותיהם התרכזו בנקודה אחת — בבנם מרדכי׳לה. משאת נפשם

היחידה היתה שבנם יהיה גדול בתורה — והבן לא הכזיב את תקוות הוריו. כל מלמדיו גמרו עליו את ההלל. שקדנותו והתמדתו הפליאו את לב כל יודעיו ומכריו והוריו המאושרים היו שומעים: „אשרי הבן שבתורה עמלו, ואשרי ההורים כמוהו גידלו״.

בעודנו צעיר נשלח לישיבת מיר ולמד אצל הרב הגאון ר׳ חיים ליב זצ״ל, ואחר כך באישישוק וכולל קובנה.

בהיותו בן עשרים ושתים נסמך להוראה בתוארים הכי נעלים על ידי הגאונים רבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, רבי שמואל מוהליבר, רבי יעקב דוד סלוצקער (רידב״ז), רבי מאיר יונה סווילאוויץ ורבי יצחק מסלובודקה וכולם כנוהו: „כאחד הגדולים״.

הוא נשא לאשה את בת הרב ר׳ שמריה איידלמן ז״ל — שפרה — מרובזעוויץ ע״י מינסק ומחלה ממארת שמה קץ לחייה בדמי ימיה.

מרבותיו הגדולים ספג את החוט המשולש: אהבת תורה, אהבת ישראל ואהבת ציון.

בשנת התרנ״ד נתמנה לרב בהומל, לעדת האשכנזים, עיר ואם בישראל, עיר של תלמידי חכמים ומשכילים. אולם תחום השפעתו לא הצטמצם רק בבית הכנסת של האשכנזים, אלא הלך והתרחב, הלך והתפשט בכל רחבי העיר. הוא היה מספק מזון רוחני לא רק ללמדנים ואנשי תורה שהיו באים מכל קצות העיר לשמוע את שעוריו בתלמוד, אלא גם ליהודים פשוטים אנשי עבודה ועמל. בלילות שבת היו מתאספים בבית הכנסת הגדול חנוונים זעירים, חייטים, סנדלרים וכיוצא בהם והוא היה מלמדם את פרשת השבוע, קטעים נבחרים „ממדרש רבה״ או פרק ממסכת אבות.

דרשותיו משכו קהל רב גם מסביבות הומל. בלי מורא ופחד היה שופך את זעמו על ממשלת הזדון והרשע של הצאַר הרוסי שגזל מאת האדם את חרותו ומאת היהודי את זכויותיו האלמנטריות. הוא לא הסתגר ב־ד׳ אמותיה של ההלכה אלא יסד וגם היה פעיל במוסדות החסד והצדקה. בהשתדלותו נתנה האפשרות לחיילים, שנזהרו מאכילות טריפות, לאכול מאכלים כשרים ובימי חג ומועד להימצא בסביבה יהודית.

בימי מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 ושנת 1915, שנת התבוסות הגדולות של הצבא הרוסי, החליטה מלכות הרשע לגרש את כל היהודים מפלך קובנה, סובלק, גרודנה וקורלנד והרב ברישנסקי לא נח ולא שקט עד שעלה בידו לעורר את הצבור היהודי בהומל לבוא לעזרת אחיהם

הנתונים בצרה ובשביה. הוא הקים וועדה מיוחדת שסיפקה להם ביד נדיבה מזון, בגדים וכל מחסורם. היה אח ורע לכל קשה־יום ואומלל עד שקראוהו „אבי העניים והאומללים״. הרב ברישנסקי ז״ל הקדיש חלק גדול מעבודתו הצבורית לרעיון הציוני. אהבתו לציון בערה בלבו מימי נעוריו, עד זקנה ושיבה ועד רגעיו האחרונים. היה בעל לב רגיש לכל המתרחש בישראל. בכיותיו, דמעותיו היוקדות והצורבות בשעה שהיה קורא בתשעה באב את הקינות על חורבן העם והארץ, או זעקותיו ואנחותיו שיצאו מעומק לבו באמרו בשעת תפילת נעילה את הפיוט: „אזכרה אלקים ואהמיה בראותי כל עיר על תלה בנויה ועיר האלקים מושפלת עד שאול תחתיה״. כנראה נולד בתשעה באב להיות המקונן על צרות האומה.

הוא היה ממיסדי „המזרחי״ העולמי. בפתיחת האסיפה המכוננת של המזרחי בכ״ב אדר התרס״ב בווילנה נבחרו שלושה אנשים להכין את תקנון הסתדרות „המזרחי״. ואלה הם: הרב ר. מ. ברישנסקי, ר׳ זאב יעבץ ורש״י גליקסברג. הוא יסד סניף ל„מזרחי״ בהומל והשתתף בשני קונגרסים ציוניים. מסירת נפשו לרעיון הציוני הגיעה לשיאה כשאסרה מלכות הזדון של הצאר להספיד את ד״ר הרצל ז״ל בבית הכנסת והרב כנס את הקהל בבית הקברות ושם הספיד את מיסד הציונות. אילו היה נתפס ע״י המשטרה היה נידון למאסר, אבל שום סכנה לא הרתיעה אותו ממעשיו. אחרי המהפכה הבולשביקית עלתה היבסקציה (המפלגה הקומוניסטית היהודית) לגדולה, שלטה ברחוב היהודים ובידים גסות, טמאות ומסואבות החלו האחים הבוגדים לעקור כל דבר, שריח של יהדות או ציונות נדף ממנו ובפרט הכריזו מלחמה על ה„חדר״ המסורתי.

הרב ברישנסקי לא יכול לשתוק ולהסתכל באדישות במעשי־הזוועה של ההורסים והמחריבים ויצא בלי מורא ופחד למלחמה גלויה בעוכרי ישראל אלה והתנגד בכל תוקף לסגירת חדרי התורה. בהתחלה לא שמו לב להתנגדותו — אולי מפני שהיו אסירי תודה בעד עזרתו שהגיש לפועלים בשנות ממשלת הצאר, אבל בשנת התרפ״ב בחג השבועות פקעה סבלנותם בהזמינם אותו לוויכוח כפוי בענין חדרי התורה. למרות שכנגדו עמדו רבים הוא ביטל בכוח פיו את כל טענותיהם המזויפות וכל הנאספים הוציאוהו מהאולם על זרועותיהם מרוב התלהבות.

מרוב כעס ורוח הנקמה שבערה בהם אסרוהו למחרת היום ולאחר חדשיים ימים הועמד למשפט. היבסקים האשימוהו בהתנגדות

לשלטון וקונטר־רבולוציה. הוא לימד סניגוריה על עצמו והוכיח שבלימוד התורה — תורת האור והחיים (תורה שיש בה אידיאלים סוציאליים נשגבים ונעלים כמו „ואהבת לרעך כמוך" „לא תעשוק שכיר — ביומו תתן שכרו", כאזרח שווה זכויות יהיה לכם הגר הגר אתכם" ועוד כאלה) לילדי ישראל אין בו משום קונטר־רבולוציה וחתירה תחת יסודות השלטון... „אתם עבדים לעבדים", הרעים בקולו. „שעתכם עבור תעבור מן העולם, ואולם היהדות תחיה ותתקיים לנצח נצחים. מעולם לא הרכנתי ראשי לפני התקיפים וגם עתה לא אבקש רחמים". כאלה היו דברי גבור האומה אציל הרוח. הוא נידון לרצות את „עוונו" בבית כלא במשך שנתיים. אולם ידידו הוותיק והנעלה יל"ג כהנוביץ ז"ל לא נח ולא שקט עד שעלה בידו (בעזרת המנהיגים הציונים ה„נסתרים" במוסקבה — ובראשם הפרופסור למוסיקה דוד שור ז"ל) לשחרר אותו ממאסרו.

הרבברישנסקי ראה שתקופת עבודתו הצבורית והתרבותית נסתיימה בעל כרחו בעטיה של ממשלת עריצים ולא ראה דרך אחרת אלא לעזוב את רוסיה.

לאָן ילך? על־פי עצת רוב מעריציו נסע לאמריקה לגור שם ולא להשתקע. אבל לא כאשר דמה — כן היה. הוא נשאר בה ולא זכה לעלות לארץ חלומותיו וגעגועיו.

בניו־יורק נתקבל בכבוד גדול, בתרועות ותשואות, אבל לא מצא מרגוע לנפשו, ותמיד הצטער שלא זכה לעלות לארץ־ישראל. הוא הוציא את נשמתו הכשרה והטהורה על אדמת נכר ולא בארץ האבות אליה ערגה נפשו כל הימים. במשך כל חייו לא פסק פומיה מגירסא; הוא היה הוגה בתורה יומם ולילה. ויש לראות סמל בעובדה זו, שגם ביומו האחרון — כ"ט מרחשון התשי"א — שעות אחדות לפני הסתלקותו עלה לתורה וסיים את פרשת חייו בברכת התורה.

י אבן־חן

„הרב האדום"

(מאמר שהודפס בעתון „הצופה" ביום 2.2.1956)

כשאדם מישראל זקוק להלוואה לאחר שכלו כל הגמ"חים — הולך הוא להרב פסחוביץ, המכונה גם „הרב האדום", באשר הוא קרוב קצת לרוסיה. ראשית — נולד בה, שנית, מופיע הוא באסיפות מק"י נגד זיון גרמניה ולמען השלום. רבים הפונים אליו, כלומר, לא אליו אלא לחברת ההלוואות „התחיה" בע"מ ברחוב בן־יהודה 23, שהוא מנהלה ומייסדה. ולמה נקרא שמה „התחיה"? אומר הרב פסחוביץ כי שם זה פירושו גם ברמז או בדרוש „לעבעדיג", היינו לשמח לב אנשים ולעזור להם במצוקתם.

אמנם מכונה הרב פסחוביץ „הרב האדום", אך זקנו לבן ויורד על פי מידותיו והירמולקה שעל ראשו היא רבנית ושחורה והוא עצמו אינו יודע מדוע נדבק לו תואר זה. אמנם קורא הוא את „קול־העם", אבל גם את „חירות" קורא הוא בכל יום ולא רק קורא אלא גם קונה אותו בכסף מלא כשם שהוא קונה את „קול־העם". ומדוע הוא קונה שני עתונים אלה דווקא „מפני שמפניהם אני מפחד". אמנם הופיע באסיפת מק"י ואף דרש שם מה שדרש בפסוקי התורה ובמאמרי חז"ל, למען השלום. כן, השלום זה ענין גדול, אומר הרב פסחוביץ, „אבל אני הולך לדרוש בכל מקום שמקשיבים לי" — מסביר הוא, בזמן האחרון אינו מופיע כבר באספות בגלל זיקנתו (הוא כבן 78).

כיצד בא יהודי כמוהו במגע עם מק"י? הדבר היה ב־1934, כאשר נאלץ היה להביא הנה את אשתו ושני בניו ממינסק. יציאתם היתה קשה כקריעת ים־סוף, כי רוסיה הקומוניסטית לא נתנה לאנשים צעירים לעזוב את המדינה, ובכל זאת הצליח להוציא אותם ואף מחלו לו על כספי הנסיעה בחלקם והם הגיעו לארץ. הוא מרגיש איפוא הכרת תודה כלפי הממשלה הסובייטית על יחסה אליו. אחת מבנותיו עוד נשארה ברוסיה, היא ובעלה מהנדסים. לפני זמן קצר ביקר בשגרירות הסובייטית ברמת־גן כדי לדבר שם אודות בתו ואפשרות העלאתה ארצה. „השגריר אברמוב כיבד אותי מאוד, העלה אותי לקומה שניה ושם נתקבלתי על ידו ועל ידי אשתו כמו „נאצ'אלניק". באשר לנשק, שרוסיה מספקת עתה למצרים, סבור הרב

פסחוביץ כי הנשק אינו מכוון נגד היהודים. רוסיה מעריכה יהודים כי הם בכל מקום גורמי התסיסה הקומוניסטית. לעומת זה רוסיה משחקת כאן; לדעתו, משחק שחמט יפה במזרח התיכון. „הם יכולים לבוא לכאן אי פעם" — הוא אומר.

סיסמתו של הרב פסחוביץ היא „רק לא להתרתח" כי בגלל קנאות וריתחה" באים כל האסונות בעולמנו. הוא דוגל ב„מזה ומזה על תנח ידך". אסור לנו להחריף את היחסים עם רוסיה, כי יהדות אמריקה יכולה תמיד לעזור לנו. ואלו יהדות רוסיה לא תוכל לעזור ואנו לא נוכל לעזור לה. התעמולה של רוסיה למען השלום, היא לדעתו כנה, כי רוסיה כבר קבלה את הכל ואינה זקוקה למלחמה. הרב פסחוביץ תורם לפעמים לועד למען השלום, אך הוא תורם גם לכל הצדקות, לישיבות ולכל המוסדות שבאים אליו.

אשר למשטר ברוסיה הובייטית, סובר הרב פסחוביץ, כי לא „הכצעקתה", כל האנשים שם יש להם עבודה, דיור ולימוד בחינם, ובאשר לפחד ממאסרים, סיביר וכו', מספר הרב פסחוביץ כי גם הוא ישב במאסר ברוסיה. ומעשה שהיה כך היה: כשהשתלטו הבולשביקים על רוסיה הלבנה, שימש אז כרב בעיר אטומסק. הם החרימו ממנו את כל כספו, תפסו את בתיו עד שיצא נקי מנכסיו, אך בשעה שהיבסקים מרשיעי ברית פיתחו תעמולה אנטי־דתית — דרש הוא לפני הקהל בבית־הכנסת בשבח האמונה והדעת ובתוך הדברים פרש את הפסוק „שפוך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו". שמעו זאת הייבסקים ואסרוהו. טען הוא בפני חוקריו: מה אתם רוצים ממני? והרי אני רק פרשתי את הפסוק, ואם הייבסקים חשבו שהדברים מכוונים להם, אין זו אשמתי". טען וטען עד שהביאו תרגום רוסי של „ההגדה" ושם נמצא כי אמנם פירש את הפסוק ככתבו וכלשונו ולא פגע בזה אף לא באחד. לאחר שנוכחו כי צדקו דבריו, שוחרר ממאסרו. „הייתי בסכנה גדולה, אומר הוא, והכל בגלל פסוק אחד מ„ההגדה". עתה מזמינים הם אותו לנסוע לועידת שלום, אך כבר זקנתי — אומר הרב פסחוביץ.

לאחר ככלות הכל, יצאנו מנושא זה ואין אנו יודעים עדיין מה צבעו של הרב פסחוביץ — אדום או לבן? פנינו איפוא לחברת ההלוואות „התחיה". חברה זו נוסדה לפי הרשום במסמכים, ב־5 לנובמבר 1931 ומנהליה הם הרב חיים פסחוביץ והרבנית נחה פסחוביץ. ומדוע חברה ולא בנק? כיוון שבנק

אינו יכול כיום להוציא הלוואות אלא בגבול של 20 אחוז מהונו, ואילו חברה יכולה להלוות כמה שבידה אבל למעשה אין זו חברה אלא בנק, כי החברה אינה עוסקת במתן הלוואות בלבד אלא גם בחסכונות ובקבלת פקדונות. רווחים גדולים אין לחברה, ומה שנכנס מספיק למשכורת בלבד, בשבילו ובשביל שני פקידים שאחד מהם הוא נכדו, יהודה פסחוביץ, חבר „בני־עקיבא" לשעבר. בשנים 39—45 בילה הרב פסחוביץ באמריקה יהביא משם 20 אלף דולאר, סכום זה השקיע בחברת „התחיה". יהודים מפוארים, סוחרים גדולים, בני ישיבה וסתם יהודים הם מלקוחותי" — אומר הרב פסחוביץ.

הרב ר' חיים פיסחוביץ ז"ל

בשבת משנים משרדי הבנק את צורתם ומקבלים תפאורה הדשה: המקום נהפך לבית־כנסת, ארון קודש עם ספרי תורה ופרוכת רקומה עומדת במרכז, זהו בית הכנסת „הסתדרות תורה ודעת" של הרב פסחוביץ, הרשומה כדת וכדין אצל מושל המחוז, כאן משמיע הרב פסחוביץ מדי שבת בשבתו דרשותיו בפני קהל שומעים. וכיצד הגיע ליסוד חברה זו? כשעלה לארץ

מרוסיה ב־1931, קנו לו מעריצים בית ברחוב הנביאים ואחר כך נוסדה גם חברת „התחיה״. קנו מניות, ובאותה תקופה הצליח למכור מניות ב־אלף ל״י. וכך עלה גם רעיון ליסוד חברה, ששם ישמיע דרשותיו בקיץ ובחורף. דרשות אלו רכזו בספר.

משוש חייו של הרב פסחוביץ הוא ספרו „דברי חפץ״, דרשות על פרשות השבוע, שהוציא זה עתה באלף טפסים ועד עתה נמכרו 400, כאן 400 דרשות ורעיונות על פרשת השבוע לכל דכפין. דברים מהויות העולם מתובלים בפסוקים ובמאמרי חז״ל. כאן מוציא הרב פסחוביץ פנקסים בלואים ובהם כתבי יד של דרשות כהנה וכהנה. יכול היה לפרסם גם אלף דרשות, אך משום מה יש, לדבריו, „בויקוט״ על הספר, אף על פי שכל מה שכתוב הוא „מתוק כדבש״ ו„כל הרבנים כאן לא יכתבו דברים אלה״. ומה היא שיטתו בספר? שיטת הדעת, אומר הוא „אני מסביר הכל על דרך השכל״. וכאן מקריא לפני בעל „דברי חפץ״ פרקים מהספר ומדפדף לפני עד שמגיעים אנו לסוף הספר, אשר שם מספר הוא את תולדות חייו.

הרב פסחוביץ נולד בעיירה ליפנישקי ליד וילנא, והוא למד בישיבות איישישוק, לידה, סלובודקה ובריסק. מספר הוא כי כבר באותם הימים לא הלך בתלם, כאשר למד בסלובודקה — תפסו אותו בישיבה עם ספרי השכלה, „דור דור ודורשיו״, „פאראדוכסים״ ל־גורדוי, „חטא נעורים״ של לילינבלום, והנהלת הישיבה מנעה ממנו את התמיכה החדשית. הלך לרבה של קובנה הרב ר׳ הירש בן הגאון ר׳ יצחק אלחנן ז״ל וסיפר לו את כל העניין. הזמין ר׳ הירש את הנהלת הישיבה ל„דין־תורה״ בפניו והוא זכה בדין, לאחר שנתברר כי לפחות 150 מתלמידי הישיבה הסכימו לדעתו, כי הקריאה בספרי השכלה אינה מזיקה להם. את אהבת הדרשות ברבים וגלוי כשרונו לכך מצא בבריסק, שם למד אצל הגאון ר׳ חיים סולובייצ׳יק, הישיבה היתה אז במצב קשה, והיה צורך לעורר את הקהל לפעול למען הישיבה, ביקש ר׳ חיים מכמה תלמידי הישיבה להציע לפניו את דרשותיהם על פרשת השבוע ולא הרפה מזה. דרשותיו מצאו חן בעיני רבים וראש הציונים דאז ר׳ בן־ציון נוימארק, ביקש ממנו לדרוש בעיר בשבח הציונות. גם כאשר נלקח לצבא ושירת בעיירה רוגאצ׳וב, היה מופיע בשבת בבית המדרש ודורש ברבים. לאחר טילטולים רבים קיבל המלצות מגדולי הרבנים באותם הימים ובראשם ר׳ לייזר הגדול ממינסק, ונתמנה לרב בעיר סטארן־דראגא. בשל מחלוקת שפרצה בעיר זו עם חסידי חב״ד שביקשו להם רב

אחר, פרש למסחר ורכש לו מנסרה גדולה בסלוצק, הצליח מאוד במסחר והיה לבעל נכסים עד שפרצה המלחמה ובאה המהפכה. אחרי זה שוב חזר לרבנות ונתקבל לרב במינסק ואף נתמנה שם לראש הקהילה. בשנת תרצ"א עלה לארץ ולאחר כמה שנים הצליח להביא אתו גם את אשתו וילדיו, שעלו מרוסיה, לאחר המהפכה.

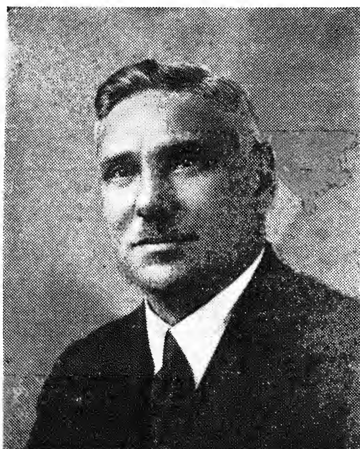
הרב פסחוביץ ז"ל נפטר ביום ראשון, כ"ג בשבט, תשט"ו — 5.2.1956, בגיל 78 והובא לקבורות בירושלים. יהי זכרו ברוך.

יהודה גינזבורג

הרוקח מאיר קרוכמלניק הי״ד

ברשימה זו אני מעלה אך זכרונות מעטים וחוויות אישיות מפגישותי עם אדם יקר שהכרתי. אין כלל בכוונתי לתאר את אישיותו של הרוקח מאיר קרוכמלניק הי״ד, חייו, פעלו ואהבתו הגדולה לבנו יחידו — אלה ראויים, בלי ספק, לעיון מעמיק ולתאור מפורט יותר.

לראשונה נפגשתי עם הרוקח מאיר קרוכמלניק הי״ד לפני מלחמת העולם הראשונה. בהיותי ילד נשלחתי לקנות תרופה בבית המרקחת שלו, שהיה בבנין של גאיגלוביץ. אותה שעה לא נמצא איש בבית־המרקחת ואני נכנסתי לדירה שהיתה צמודה לאותו בית. בהיכנסי ראיתי לפני אשה יפת תואר מחזיקה ילד יפהפה כשעל ידה גבר צעיר וסימפטי.

הרוקח מאיר קרוכמלניק הי״ד
דער אַפּטייקער מאיר קרוכמאַלניק הי״ד

תמונה זו נחרתה בזכרוני ומאז עומדים לנגד עיני דמותם של קרוכ־מלניק עם אשתו ויבלח״א בנם, בוריס.

המשך זכרונותי על האיש — לאחר הפסקה גדולה מאוד — הוא מהימים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, בגמר המלחמה בין הפולנים והבולשביקים. קרוכמלניק נשא אז לאשה את מרים ברישנסקי ז״ל והוא

התפרסם בכל הסביבה כרוקח־מומחה שבאו אליו ממקומות מרוחקים והודות לבקיאות ברפואה עזר וסייע להרבה אנשים ביעוץ.

במשך הזמן נודע לי שעם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ברח קרוכ־מלניק עם משפחתו לרוסיה ובתלאות הרבות שעברו עליהם — רעב, מחלות מגיפות — נפטרה אשת נעוריו.

קרוכמלניק נודע בעיירה כיהודי „יוצא דופן". לא הלך לתפילות בבית הכנסת, לא ביום חול גם לא בימי שבת ומועד. רק בראש השנה וביום הכיפורים הלך לבית הכנסת וסיפרו עליו שביום הקדוש היה מזיל דמעות כילד.

זכיתי להכיר את האיש מקרוב בהיותי בחוג הדרמטי, מפעל תרבותי חשוב, שהוא היה ממיסדיו, והנפש החיה בו. הודות למסירותו ויחסו החברי והלבבי למשתתפים התקיים החוג הרבה זמן וההכנסה מהצגותיו הוקדשה להקמת ספריות בעברית וביידיש וכן אולם קריאה.

כבמאי החוג דרש הרבה מהשחקנים והיה מקפיד בחזרות. דרש הכרה יסודית של התפקיד ושם לבו לכל הפרטים המרובים האחרים כגון איפור, תלבושות, תפאורה וכו'. בכל אלה סייעה בידו רעיתו מרים ז"ל.

לאחר הצגה מוצלחת קרנו פניו משמחה בידעו שבא על שכרו לאחר עמל ומאמצים מרובים שהושקעו על ידו ועל ידי משתתפי החוג. כל החזרות התקיימו תמיד בביתו והוא ורעיתו קבלו את כנינו תמיד בחמימות ובלבביות רבה.

במשך הזמן התחבב מאוד על כל בני העיירה כאדם שופע מרץ, שמחת חיים ואהבת הבריות. בפגשו אחד מחברי החוג היה משלב לעתים ידיו בזרועות חברו ואז חשת ממש את החמימות והעדנה שהתפשטו ממנו ועברו כזרם של טוב לב, ששפעו מכל ישותו.

היה לוחם אמיץ והתגלה כיהודי גאה בהיותו בא כוח היהודים במועצה האיזורית — ה„גמינה". מלחמתו היתה אמיצה וקשה הגם שקשריו עם האינטליגנציה הפולנית והרוסים הלבנים היו אמיצים והדוקים, אף ביקרו בביתו כידידיו ובכל זאת השתדלו להצר את רגלי היהודים בכל מקום ובכל עת מצוא. קרוכמלניק ידע להגן על הענין היהודי בחירוף נפש עד כדי כך, שעורר את זעמם של הגויים בעיירה שהחליטו לנקום בו וביהודים.

בערב בהיר אחד בשנת 1926 פרצה שריפה גדולה בעיירה, מחצית מבתיה נשרפו ובכלל זה בית המדרש ו„השול הישן".

לאחר מכן נודע שהשריפה התחילה מהבית ובית המרקחת של קרוכ־מלניק. היה זה מעשה הצתה של שני גויים שנחשבו כ„אינטליגנטים״. קרוכמלניק סבל מאוד מהשריפה בידעו שכל זה בא בגלל עמידתו האיתנה ומלחמתו ללא חת בעד הענין היהודי.

כשעליתי ארצה נפרדתי ממנו בחיבה ובאהבה.

בכתבי דברים אלה הוא ניצב לנגד עיני כאדם חי, תוסס, מלא מרץ כשבת־צחוק לבבית שפוכה על פניו.

תעמוד לנו דמותו כסמל למסירות והגנה על כבוד האדם היהודי.

יתקדש זכרו לעד!

ר׳ יוסף בלילה הי״ד

ר׳ יוסף בלילה הי״ד, היה ידוע בעיירתנו כאיש תורה וחכמה, בעל לשון שנונה, מתובלת בהומור דק ופקחות מלבבת. מובא בזה מכתבו בחרוזים שנשלח על ידו לבתו עשקה בארץ־ישראל עוד לפני פרוץ מלחמת עולם השניה. תוכנו, צורת כתיבתו, דקות ההומור והחן שבו מעידים על אישיותו רבת הגוונים של מחבר מכתב זה.

הנה היות

אזוי ווי ווייס
אז איך וויל ניט זיין דיר צו לאַסט
קומט צו דיר אויף פסח מיין בריוו צו גאַסט.

ברוך הבא
מיין בריוו איז דאָ
אויף וועלכן דו האָסט לאַנג לאַנג געוואַרט
און צו לעזן אים זייער געגאַרט
אָבער איך האָב אין דעם קיין שולד
און דו מוזט האָבן געדולד.

ראשית, ווייסטו דאָך, אז עס איז געווען פורים
ווען יידן עסן קרעפּלאַך, און המן דעם צורר א יסורים
ער האָט געוואָלט אַלע יידן אומברייינגען
דער פּאַר האָט מען אים מיט זיינע עשרה בנים אויף געהאַנגען,
עס האָט זיך פאַרביטן דער אבל גדול ליהודים
אויף שמחה וששון ליהודים.
געוויינליך האָבן מיר זיך דאָך געדאַרפט משמח זיין
טרינקען בראָנפן און נאָך דערצו וויין
איז דיר אַבריוו שרייבן גאָר אין געדאַנק ניט אַריין.

והשנית, צו ליב דעם אָט פסח וואָס דאַרף קומען
ווייסטו דאָך ווי ווייט יעדערער איז פאַרנומען
ווייל דאָס איז דאָך אַ יום־טוב איין מאָל אין יאָר,
וואָס מען דאַרף זיין פאַרזיכטיג און אָפּגעהיט אויף אהאָר.
די ווייבער נעבאַך וואָס זיי צוהאָרעווען און טוען שווער אַרבעטן
קראַצנדיג און שאָבנדיק די טישן מיט די בעטן,
ווענן די דייז׳עס, מולטערס, לאָקשן־ברעט
איז דאָך שיין אָפּגערעט,
ווייל אויף דעם ארבעטן זיי ביז שווייס
טראַכטענדיג דערביי גאָט ווייס
צי זייער אַרבעט וועט זיין אָנגענומען בא דעם וועלט באַשעפער
ווייל ווער קען זיין אזא קינצליכער טרעפער,
ווער רעדט שיין ווענן די פאָדלאָגעס מיט די איבעריגע כלים
דאָס איז דאָך אַ אַרבעט פאַר ערלים,
און אין די הייזער איז אָנגעגאָסן און נאַס
די גאַנצע הילצערנע מעבל וואַלגערט זיך אין גאַס,
איז דאָך צונעמען די פעדער אין האַנט
און שרייבן צו דיר אבריוו צו די אידישע לאַנד
איז דאָס אַזאַך וואָס איז אונמעגליך
און אזוי איז טעג טעגליך.

והשלישית, די סדרה מיט מצה באקן
אַנגרייטן אויף פסח, עס זאָל זיין וואָס צו קנאקן,
דאָס איז שוין אַסך ערגער
וואָס מען בעדארף פאַרדינען וועלגער.
מען גייט ארום מיט געשוואָלענע הענט
אַלעס כדי צו פאַרשפאָרן עטלעכע סענט
אָבער צו די אַרבעט דאַרף מען אויך מענער
ווייל אין עניני מצה זיינען זיי מער קענער
זיי ווייסן פיל ווינציג דעם דין
ווי ווייט די מצה דאַרף זיין דין,
זייער השגחה, עס זאָל זיין כשר
דער רב זאָל ניט זאָגן אז עס איז אָסור.

גענוג שוין צושרייבן וועגן דעם,
ווייל דאָס ווייסן אַלע פון גרויס ביז קליין
אַז אויב מען וויל עסן חריין
און נאָך דערצו מצה
מוז זיין אפולע פראַצע.
אדאנק גאָט איך בין שוין מיט דעם יום־טוב פאַרטיק
און טאַקע גאָר גרויס אַרטיק.

יוסף לוין הי״ד

יוסף לוין הי״ד, בן־הזקונים של שרה ויחיאל לוין, נולד בליפנישוק בשנת 1926. עוד מקטנותו נתגלה יוסף כילד מוכשר מאוד, בעל זכרון נפלא, בעל מוח חריף ותפיסה יוצאת מגדר הרגיל. בהיותו בן 10 כתב

יוסף לוין הי״ד, בנו של ר׳ יחיאל לוין

אלי לא״י מכתבים בעברית שוטפת ובסגנון מלא רגש פיוטי. במכתבים אלה משתקפת בבואתו של ילד יהודי בעיירה גלותית קטנה, בעל מחשבה בהירה ולב חם. הוא היה מלא צער וכאב לגורלה של יהדות פולין, הנאנקת תחת עול הגזרות של שלטונות פולין האנטישמיים ומאידך גיסא: מלא ערגה וחרדה לגורלו של הישוב היהודי בא״י, הנאבק על גורלו וקיומו עם הכנופיות הערביות והאדמיניסטרציה הבריטית העוינת בשנים 37—1936.

לדאבוני הרב נשתמרו אצלי רק מכתבים בודדים מכל מכתביו הנפלאים. מובאים בזה כמה ממכתביו של יוסף ז״ל, שכה שאף להיות בתוכנו ולא זכה.

יהיה זכרו ברוך! אחיו אבנר לוין.

ליפנישוק — 9.12.1936

אחי היקר אבנר!

את מכתבך קבלנו. ברוב פאר קבלנו ספר עברי של א״י. עתון „דבר לילדים״. כרוך בספר עבה של כל שנת תרצ״ז, שנשלח לחברתי פרידה פיסחוביץ מקרוביה.

את המכתב כותב אני לך ביום הולדתי בו מלאו לי 11 שנים, בליל הנר השני של חנכה. בחנכה נציג תיאטרון בבית ספרינו, אני הולך כל יום אל המורה שרה מגיד לעשות חזרות. אתמול בשעת החזרה, שחקנו עד שעה מאוחרת בלילה בסביבון קרן הקימת.

אני לומד כבר במחלקה החמישית ואני לומד טוב. אני בריא. ומה שלומך? מה נשמע אצלך? כתב לי את חדשותיך. אצלנו עכשיו חורף. הימים קצרים וקרים. שלג יורד. השדות, העצים, הגגים, הכל לבן משלג. כתב לי על הטבע בארץ־ישראל.

שלום וברכה אחיך יוסף

21.1.1937

אחי היקר אבנר.

את מכתבך קבלתי. בכליון עינים חכיתי למכתבך, והיום כשהגיעה השמועה אלי, כי בא מכתב ממך, שמחתי מאוד. בגיל ושמחה קראתי את מכתבך. שמעתי שבא״י עכשיו מאוד קר, ואני מצטער על כך מאוד. אצלנו עכשיו חורף ומוכרחים לסבול קור שלושה חדשים. אני חולה, אמנם לא חולה גדול, אבל יש לי חום. מה נשמע בארץ־ישראל? מובן, שהמהומות כבר שקטו ודמנו כבר לא ישפך כמים.

כתבת לי, כי כשהראית את מכתבי לילדי א״י אמרו, שאני מעתיק את המכתבים מאיזה ספר. כמדומני, שאין על מכתבי מה להתפלא. תמיד חשבתי שילדי א״י בני גילי יודעים יותר טוב ממני עברית, כי הם מדברים עברית בכל מקום, בחוץ, בבי״הס ובבית. אני מדבר עברית רק

בבי״הס ובבית יידיש, ומה יש להם להתפלא על מכתבי? לו היו למדנים גדולים לא היו מתפלאים על מכתבי. כותב אני את מכתבי אליך בשמחה, ואני מבקש ממך שבו ביום שתקבל את מכתבנו, תשלח לנו תשובה, ולא תמשיך לעכב את תשובתך כפי שעשית עם המכתב הזה.

אחיך יוסף

אחי היקר אבנר. 28.3.1937

כותב אני את מכתבי אף על פי שעל מכתבי הקודם לא ענית לי. שמעתי כי ברצונך לבא אלינו, ומבקש אני ממך שבודאי תבוא ולא תשים לב לכל מעצור, וכמה אשמח כשאוכל לדבר אתך פנים אל פנים. אצלנו עכשיו חם. הימים יותר ארוכים ויש לי פנאי לשבת ולכתוב לך מכתב. בעת המכתב מרגיש אני הרגשה חדשה, כי אתה עומד לידי ומדברים אנחנו על ארצנו היקרה, ועל הדם שנשפך בא״י. וכמה מאושר אני ברגע זה. בביתנו אין חדשות, הכל בסדר. אני לומד כבר במחלקה החמישית, ואני מקוה שבשנה הבאה אלמד כבר בעיר אחרת.

כתוב לי על החדשות שלך. גומר אני את מכתבי ומאחל לך הצלחה בכל דרכיך.

אחיך יוסף

אחי היקר אבנר. 10.6.1937

את מכתבך קבלנו. מהי הסיבה שלא כתבת לי? המצב בפולין הוא רע מאוד. מתנפלים עלינו, הורגים והורסים, הלא שמעת בודאי על דבר חורבן בריסק? והלא בריסק היתה עיר ואם בישראל והיא נחרבה. בכל אשמים היהודים בעצמם. אילו לא סחרו ולא נסעו בשבת, ואילו לא עשו עוד תועבות כאלה, לא היה בא עלינו המצב הזה. עתה מתקיים הפסוק הזה „הם הכעיסוני בהבליהם ואני אכעיסם בגוי נבל נאום ד׳.״ ה׳ מתנקם בנו בעד רעתנו. אם התקיים כבר הפסוק הזה צריכים אנו לקוות כי יתקיים גם הפסוק הזה; „לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם כי קרוב יום אידם וחש עתידות שונאו״. אך תבוא עת וד׳ ירחם על עמו ויקם דם עבדיו.

מה נשמע אצלך? יש לי עכשיו עבודה רבה כי משתדל אני לקבל תעודה טובה. גומר אני את מכתבי ומחכה לתשובתך.

אחיך יוסף לוין.

אחי היקר אבנר!

מרגיש אני את עצמי טוב מאוד. לומד
[illegible] בכתה ו' ומקוה שבשנה
הבאה אלמד כבר בגמנסיה בוילנה,
אבל לא נעים לי ללמוד בין הפולנים
השונאים אותנו תכלית שנאה ועומדים
לכלותנו. בכל מקום מכים אותנו
ומגרשים אותנו ממקום למקום. מה
רוצים הם הארורים מהעם העברי
הקטן המפוזר בכל העולם? הרוצים הם
למחוק את שם ישראל מתחת לשמים?
אך לא ולא! לא יעלה בידם להשחית
ולהכריתו. עם ישראל יחיה לעולמים.
כי העם הקטן הזה עם קשה עורף
הוא, ולא צריך להתיאש. אחי היקר

מה לאחל שלך? ומה לאחל לכלל העולם
ישראל? השלום? כבר התשובות בעולם?
או אולי? כה כמו מה שלא נקשרתי
אותך במכתבים, שאני קשורה לכל
שאולה הטוב המאכל, וזו פה לי כנפים
הייתי עף אל העולם, שלא הוות כסף
אוהב, לעזרת אחי המסכנים והנמצאים
בצרה גדולה. לא נכון בשום אופן לעזרים
להשמית את אושר חלוצינו בני הבצות
אופי. עולם ישראל מוכרחה להיות
לזכור היחיד לעם העברי. הם נוסד
מדינה עברית שתגדל לשחוד העם
המוכר מהכרה מהלגות שמחלישות
את יסודו. ואז אפשר יהיה מצבנו
גם בגולה, כי האחדות הוא העיקר בעם.

ממני אורית, יוסף לוין.

אחי היקר אבנר.

את מכתבך קבלנו אתמול. אינני יכול לתאר לך את שמחתי בקבלנו את המכתב. כשנים נמשכו אצלי הימים כשלא שמעתי אודותך שום דבר. עכשיו נשוב לעצם הנושא. כשקראתי את מכתבך עיינתי בו שני צדדים. אחד: בו אתה כותב, שיהודים מגינים על נפשם עד טיפת דמם האחרונה. סיסמתם היא „טוב המות מעבדות". הם מראים לאנגלים שגם יהודי מגן על החופש שלו. לא יזוז משדה הקרב עד נצחונם הגמור. „מאריות גברו" ורצונם לגבי רעיון הגאולה הוא כביר. ומי ראוי לגאולה? לגאולה ראוי זה מי שמקדיש את כל כוחותיו לרעיון זה ושנית: למי שיש רצון כביר לגאולה. אני בטוח, שהם ישיגו את מטרתם. מאוד מוצא חן בעיני הצד הזה של מכתבך אני שמח שיש יהודים בא"י הממלאים את לבות יהודי הגלות בתקוה; שיבוא יום וארץ־ישראל תגאל מצפרני הנשר האנגלי־ערבי.

אך נעיין בצד השני של מכתבך בו אתה מתאונן, שמצב היהודים בא"י מאוד מסוכן, על זה אשאלך: האם צריך יהודי ארצי־ישראלי להתאונן? האם התלונה תצילך מצרה? הבט! אלפי יהודים עוזבים את הגלות, ולמרות המצב המסוכן עולים ארצה. דבר עם אח של „פלוגת־הגיוס" מחדרה האם גם הוא כך יתלונן? שנית אתה כותב, שמי יודע אם הלוחמים בציון יפעלו דבר מה? על זה אענך: למרות שהיהודים עצמם רוצים לעקור את הלוחמים האלה ומוסרים אותם לידי השוטרים, הם ינצחו! כי הנלחם בשם הצדק והיושר זה תמיד ינצח. יבוא יום ועל הרי יהודה וירושלים ינשא דגל כחול־לבן, סמל שחרור הארץ.

ארץ־ישראל היתה שלנו ותהיה שלנו! מה נשמע אצלך? אצלי יש באמת חדשות. גמרתי את בי"הס באיביה. נבחנתי לכתה השניה של הגימנסיה בוילנה ונתקבלתי. אני לומד אנגלית. את המכתב השני אכתוב לך באנגלית.

אני גומר את מכתבי ומחכה בכליון עיניים לתשובתך! בברכת מלכות ישראל משני גדות הירדן!

ממני אחיך יוסף.

צבי ידידיה (בלוך) ז״ל

זכרונות מהרפתקאותי בדרכי לארץ

בשנת 1918 הגעתי לוילנה. שם התאכסנתי אצל בן עירי, תושב וילנה, ברחוב דייטשע 22. באותה חצר היה אז מועדון של „צעירי־ציון", וכך התודעתי ל„החלוץ" ונתקבלתי להכשרה בז׳ורוביצי. חברת המתכשרים היתה מורכבת מחצה על מחצה מחברי „החלוץ" ומחברת „אורט". בחורף 1919, בעונה המתה בהכשרה, עסקתי בחטיבת עצים בקהילת וילנה עבור עניי העיר. באותו זמן התגורר בוילנה סוחר יערות שהיה בצעירותו חברו של אבי המנוח. הוא פנה אלי במלים אלה: „הלא בארץ־ישראל אין יערות ואינך צריך איפוא ללמוד את מלאכת חטיבת העצים, מוטב שתבוא אלי ותהיה אצלי משגיח ביער על נסירת העצים וסידורם". הסכמתי ועבדתי אצלו כמעט שנה, וביוני 1920, בלי לדעת למה, תקפני רצון עז לנסוע לוילנה.

בהכנסי לאולם של „צעירי ציון" פגשתי בחברה גנסיה ברוידה, והיא שאלה אותי; נו, מה אתך בלוך, הרי מאיר מלמד נמצא כעת בורשה והוא מסדר את הויזות בשביל הקבוצה הראשונה של וילנה, ואם אתה רוצה להצטרף, עליך להביא את התעודות הראשונות עד יום ראשון הבא. זה היה יום רביעי בשבוע, את התאריך המדויק איני זוכר. מובן שחזרתי תיכף לשם סידור התעודות, לעיירתי הקטנה ליפנישוק הסמוכה ל„לידה". הגעתי לעיירה בשבת. עוד לפני שהגעתי הביתה הלכתי למוכתר העיירה, אכר פולני נוצרי — אגב גרתי עם אותו מוכתר בשכנות ובקשתיו שיסדר לי את התעודות הדרושות. שכן עוד במוצאי שבת היה עלי לנסוע חזרה לוילנה. הוא לא סרב ותיכף התישב, סדר ומסר לי את הנירות, בהם המליץ עלי, שאני בחור ישר ואיני מהפכן או קומוניסט וכד׳. אחרי שקבלתי את התעודות נכנסתי הביתה ומסרתי לאמי ז״ל ולשאר בני המשפחה, שעוד הלילה עלי להפרד מכולם ובעוד ימים אחדים אני עולה יחד עם חברי קבוצת וילנה הראשונה לארץ־ישראל. אמי ז״ל התנגדה ואמרה: (אבא היה אז באמריקה) כשיבוא אבא הביתה מאמריקה, אז נסע כולנו יחד לארץ־ישראל. אבל אני לא

רציתי לשמוע ואמרתי לאמי: לא, אמא יקרה, אני מוכרח לנסוע ואין אני רוצה ואיני מוכן לחכות.

עזבתי, איפוא, את העיירה ונסעתי לוילנה ובדרך הצטרף אלי חבר אחד מעיירתי אברהם חסמן הנמצא כעת בארץ. אף לחסמן היו תחילה קשיים עם משפחתו, אולם אני גם עזרתי לו לקבל את התעודות הדרושות, ושנינו יצאנו, כאמור, עוד באותו לילה לוילנה. בהגיענו לוילנה מסרנו את תעודותינו לד״ר רגנסבורג, שהיה צריך לסדר בשבילנו את הויזות ואת הניירות הדרושים לעליה לארץ־ישראל. שנינו חכינו לאותו יום

צבי ידידיה בלוך ז״ל

מאושר, לצאת לדרך על מנת להגיע לארץ־ישראל. והנה ערב אחד, זה היה 5—6 ימים לפני שהקבוצה עזבה את העיר, נפגשנו, אני, חסמן, ובא־כח „החלוץ״ בעיירתנו, עם הרב של ליפנישוק, ששהה גם הוא אז בוילנה ושוחחנו במשך כמה דקות. כשנפרדנו ואנו שלשתינו התחלנו ללכת לכוון רח׳ דייטשע, לאולם של „צעירי ציון״, באו לקראתנו שני אנשים כבני 25 בערך ואנו עברנו בין שניהם. פתאום שמענו קריאה מכוונת

אלינו ופקודה לפנות ימינה. לכתחילה לא שמנו לב לקריאה, אבל הם הדביקו אותנו וחזרו על הפקודה. כשפנינו אחורה ראינו, שהם 2 שוטרי חרש, ואקדחים בידיהם. הרגשנו שנפלנו בפח ושוב לא הועילו שום דבורים והתנצליות. הם העבירו את שלושתנו למשרד המשטרה בקרבת המקום והתחילו חוקרים אותנו, אחד החוקרים אמר: למה לכם לנסוע לפלשתינה, הלא עובדים שם עם חמורים, תשארו כאן בפולין לנו יש סוסים טובים ויותר נוח לעבוד עם סוסים מאשר עם חמורים.

באותו ערב העבירו אותנו עם עוד אנשים — יחד היינו כ־100 איש, גברים ונשים — שנאסרו באותו ערב משום שנחשדו בקומוניזם לתחנה אחרת של המשטרה. הובילו אותנו דרך רח׳ דייטשע ובהיותינו על יד בית מס׳ 22 בקשתי מאת העוברים ושבים על המדרכה, להודיע בקלוב של „צעירי־ציון", רק שתי מלים: „בלוך נאסר". כנראה אחד מהם שמע את בקשתי והודיע. אחרי יומיים של טלטולים מתחנת משטרה אחת לשניה, העבירו אותנו סו"ס לבית־הסוהר „לוקישקי" הידוע לשמצה. שם הייתי יחידי בחדר מס׳ 14, בכל יום היו מוציאים אותנו לטיול ל־10—15 דקות בין שני קירות גבוהים, מבלי לדבר ולהוציא הגה מפינו. ביום העשירי לשבתי בבית־הסוהר הרגשתי שחל שנוי במצב. אכן נפוצה שמועה שהצבא הפולני עומד לעזוב את העיר והבולשביקים מתקרבים אליה. למחרת לא היתה שמירה צבאית בבית־הסוהר ולא שמירה אזרחית. והנה נזדמן לי קצין פולני אחד, שאתו התחלתי לנהל דרך חלון קטן, שהיה בדלת חדרי, משא ומתן בדבר שיחרורי, אולם כעבור יום נוסף שוב לא ראיתיו. עבר עוד יום ואנשי השמירה האזרחית התחילו לשחרר אנשים בתשלום, שכן ראו שהם לא קומוניסטים. דרך חלון חדרי ראיתי איך ששיחררו אדם אחד, סוחר עורות. באותו זמן, שהשומר הוציא את הסוחר, בא לקראתו קצין פולני עם אקדח ביד, כוון אותו אל השומר והתחיל לצעוק: הלא אלה הם בני מות, ואיך אתה מעז לשחרר אותו ותיכף החזיר אותו לתאו. קשה מאוד לתאר מה שעבר עלינו באותו יום בבית־הסוהר. אגב עלי לציין, שיום יומיים קודם לכן ראיתי דרך החלון, שנכנס איש אחד בלבוש אזרחי ואחריו כ־12—10 שוטרים עם רובים מכודנים וכעבור רבע שעה הודיעו לנו, לכל האסירים הפוליטיים, שישבו באותו אגף, להתכונן. הגישו לנו את ארוחת הצהריים מוקדם יותר מהרגיל, ואחרי הארוחה פתחו את דלתות החדרים, והנה

נמצאנו באולם אחד גדול והאיש בלבוש האזרחי עומד עם רשימה ביד וסביבו השוטרים ואז, רק אז, נפגשתי עם חסמן. את חברנו השלישי לא ראיתי. אני, שהרגשתי את עצמי חף מכל פשע, נגשתי אל האיש עם הרשימה ואמרתי לו: שמעתי, שמעבירים אותנו לורשה, אני מבקש שיתנו לי ליווי ואני אגש לדירתי לקחת משם כמה בגדים ועוד דברים פרטיים שלי. האיש ענה לי שאין צורך, שכן מכאן לוקחים אותכם לתחנת המשטרה ומשם תשלחו לביתכם. כך חכינו עד שנאספו כל האסירים והאיש התחיל לקרוא כל אחד בשמו והעבירו אותו לצד השני של האולם. אחרי שהעבירו את כולם וביניהם את חסמן, ורק אני לבדי נשארתי במקום, נגש אלי ושאל לשמי פעמיים, וכשלא מצא את שמי ברשימה צוה להוביל אותי חזרה לתאי, אז התחלתי להרגיש את בדידותי ביתר שאת; נפלתי על מיטת הברזל הריקה ופרצתי בבכי, אך תיכף התאוששתי, נגשתי לחלון וראיתי איך שסדרו את האנשים, כ־200 איש בערך, שלושה שלושה, וכך נפרדתי מחברי חסמן, ונשארתי בתאי.

אגב עלי לציין, שדלת תאי היתה מסומנת ב־3 צלבים. אמרו שזה סימן מות לכל אלה שדלתות תאיהם מסומנות כך. מצב רוחי היה רחוק מלהיות טוב. למחרת היום, בבוקר היתה מורגשת עצבנות יוצאת מהכלל. שמענו יריות והאסירים מכל בית־הסוהר הרימו קול צעקה, דפקו בדלתות ובחלונות והיה רעש נורא בכל בית־הסוהר. המשמר נתן פקודה שכל מי שיקים רעש, יירה. ואכן, כפי ששמעתי, נורו אחדים למות. בשעה 8—9 בבוקר הודיעו, שמותר לעמוד בחלונות, אך בתנאי שלא להקים רעש. והנה נשמעו יריות קרוב מאוד לבית־הסוהר. ראיתי מבעד לחלוני את אנשי המשמר האזרחי מסתדרים כל אחד במקומו. פתאום נתך גשם חזק מאוד והכל נשתתק. 15 דקות לאחר מכן פסק הגשם והשמים התבהרו ושוב שמענו יריות על יד השער ממש. נגשתי לחלון וראיתי את השומר שעמד על יד השער בא במרוצה וניגש לשומר שעמד במרכז החצר בדיוק מול חלוני. והנה אני רואה — אני אומר רואה, שכן דבריו לא שמעתי, ורק לפי תנועות פיו הבנתי שאמר שתי מלים ברוסית: „בולשביקי טוּט" כלומר: הבולשביקים כאן. רק ראיתי כל זה, הרימותי את קולי וקראתי ברוסית: חברים, הרוסים כאן, יחי הצבא האדום. אך תיכף אחזני פחד גדול, כיוון שלא הייתי בטוח בכך. חיכיתי שאקבל בקור לגמרי לא נעים ואולי גם כדור, אבל כשעברו כמה דקות ואיש לא נגש אלי ומכל בית־

הסוהר שומעים קריאות לחיי הצבא האדום, נגשתי שוב לחלון. פתאום נפתחו השערים, וקצין מהצבא האדום נכנס ברכיבה לחצר בית־הסוהר, ירה באויר ובקש שיהיה שקט. האסירים דרשו שישחררו אותם, אך הקצין ביקש עוד הפעם שקט. כאשר נרגעו רוחות האסירים, והצעקות והרעש נפסקו, נשמע פתאום קול של אסיר: — „שלא ידוע איך יפול הדבר, שהפולנים עדיין נמצאים לא רחוק מן העיר, לכן אנו האסירים הפוליטיים דורשים שחרור תיכף ומיד״. — על דרישה זו ענה הקצין בפקודה, לפתוח את דלתות התאים של האסירים הפוליטיים ולהכין את התעודות הדרושות לכל אחד ואחד. כעבור שעה וחצי קבלנו כולנו תעודות. בתעודה היה כתוב: שהחבר בלוך גירש „צבי״, אסיר פוליטי, שוחרר מבית־הסוהר. וכך נסתיים מאסרי בכי טוב.

ר׳ יהודה ורחל בלוך ז״ל

כשיצאתי מבית־הסוהר הציע לי חיל רוסי רובה ולצאת תיכף לחזית. עניתי לו בעדינות רבה, כמובן, שעלי לראות קודם את משפחתי אחרי העינויים שסבלתי בבית־הסוהר. הוא הבין אותי, ברך אותי ואמר: להתראות אי־שם נגד הפולנים. וכך נפרדתי מכתלי בית־הסוהר.

חיה־שרה לבית קרצ׳מר
ובעלה הרשל צוקר הי״ד

ילדי חיה שרה קרצ׳מר הי״ד

תקופת השואה והחורבן

די עפאכע פון אומקום און חורבן

חיים סלודובניק

לזכר עיירתנו ליפנישוק

בימי הגשמים העזים של החורף הישראלי היתה בתי הקטנה מטרידה אותי בבכיותיה ובשאלותיה הילדותיות. הייתי מתישב אז ליד מיטתה, ומספר לה סיפורים על ליפנישוק, זו העיירה שבה נולדתי, ואשר נמחקה מעל פני האדמה בידים זדוניות, ויהודיה הושמדו. ספרתי לה על אנשיה השקטים והישרים, על בעלי המלאכה שלה: סנדלרים, חייטים, נפחים, ועל החנונים שהרויחו את לחמם בזיעת אפם, על השוק העגול במרכז העיירה, על החנויות היפות שהיו דומות לארמון אגדי, על רחובותיה הצרים, על בתי העץ עם גגות הקש, ועל החצר הגדולה שבה היינו אנחנו, הילדים, משחקים ומבלים את רוב ימינו. ספרתי לה גם על הדליקה הגדולה שפרצה באחד מלילות הקיץ, כשעדיין הייתי ילד, ואשר בה עלו כמחצית מבתי העיירה באש, ביניהם בית־הכנסת הישן שהיה בנוי מעץ. דליקה זו היתה אסון לאנשי העיירה, ואנחנו הילדים, היינו בטלים, במשך זמן רב מלימודים.

החיים בעיירה היו שקטים ורדומים, אולם עם קום תנועת העליה לארץ־ישראל התעוררו, כבמגע מטה קסם. כמעט בין לילה צצו תנועות נוער: „השומר הצעיר", „החלוץ הצעיר ו„החלוץ", והורגשה התעוררות בין הנוער והמבוגרים כאחד. כמעט כל הנוער בעיירה הצטרף לתנועות שכן כולם שאפו לעזוב את העיירה ולעלות לארץ.

בתי התלהבה ביותר מהספור על המדורה שהודלקה ביער „ויזיסקס" בהשתתפות אורח מהנהגת „השומר הצעיר", והסעודה הראשונה והמשותפת מסביב למדורה. לא דלגתי על ספור המועדון החלוצי בביתן של האחיות שקולניק, ששם התנהלו ויכוחים סוערים וערבים של תרבות וידע. ספרתי לה על קבוצי ההכשרה, שרוב הנוער נמשך אליהם, ובשנת 1936 התרוקנה העיירה מהדור הצעיר אשר שוב לא רצה לחיות חיי גלות ושאף לחיים משותפים ולחיי עבודה בארץ־ישראל. כל אנשי העיירה היו מלווים כל אחד או כל קבוצה שעלו לארץ־ישראל, עד תחנת גביה, ובמשך ימים רבים היה נושא זה לשיחת הכל.

לא פסחתי בספורי על אישים מרכזיים, כמו המורה פיקובסקי,

שבתנאים קשים הקנה את השפה העברית להרבה מחזורים של תלמידים, ועל המורה מסניק מלידה שנאלץ לעזוב את העיירה בגלל התנגדותו לתנועה הציונית, ומשום שלא מצא שפה משותפת עם תלמידיו שכולם היו חניכי תנועות נוער ציוניות. גם לא שכחתי לספר לה על המעשה שהסעיר יום אחד את העיירה השקטה: זה היה לאחר מותו של ד"ר ארלוזורוב. בבית־הכנסת נאם אז אחד מאנשי בית"ר מאיביה. הנוער החלוצי הפריע בצעקות, ונוצרו שני צדדים, מהם שעמדו לצד הנוער החלוצי, ומהם — לצד אנשי בית"ר, והדבר הגיע עד למכות ממש. מאז נאסרו נאומים פוליטיים בבית־הכנסת.

אחרי שתמו כל הספורים שאלה אותי בתי: „אבא, איפה הם כל האנשים הללו?", אז גיליתי לה את הסוד הנורא, על פריצי חיות בדמות בני אדם אשר הסמל הרצחני הנאצי חרות על מצחם, שרצחו, שחטו, עינו ילדים, נשים וגברים, והרחק מכאן, שם בחבל ארץ הקרוי רוסיה הלבנה, על יד איביה, נחות עצמותיהם של אנשים ישרים ותמימים אלה.

כששמעה בתי על האכזריות האיומה פרצה בבכי מר. אני נרדמתי לרגע קט, והנה אני רואה חלום איום, חלום בלהות, כאילו אני נמצא בעיירה ליפנישוק וחושך ואפלה מסביב. אבל במקום העיירה מופיע לנגד עיני אגם גדול ואדום מדם, ובתוך האגם טבועים כל אנשי העיירה. על ידי האגם עומדת מפלצת איומה בדמותו של היטלר, ומאכלת טבולה בדם בידיה; גם אני נמצא בתוך האגם הנורא, ועוד מעט והמאכלת מגיעה לצוארי. והנה אני רואה בשמיים כוכב קטן נוצץ ומזהיר, והכוכב אומר: „בן־אדם, באתי להצילך, אני רוצה להיות בתך, רק ספר לי מה שראית במקום האיום הזה". הושטתי את ידי לכוכב הקטן, ובצעקה התעוררתי וראיתי שבתי עדיין עומדת על ידי ואומרת: „אבא, ספר עוד ועוד, כי לעולם לא אשכח מה שהרשעים עוללו לאנשי העיירה התמה". אז הבינותי שנשארתי בחיים רק בזכות בתי, וכעת עלי לספר לדורות הבאים מצאצאי ליפנישוק אשר נולדו בארצנו, על העיירה התמה ועל המפלצת הנאצית ועל מה שעוללה לאנשים התמימים של עיירתנו ליפנישוק. יהי זכרם ברוך.

יצחק לוין

ליפנישוק בתקופת שלטון הסובייטים

ספטמבר, 1939.

שמועה רדפה שמועה, וכל אחת החרידה והחדירה רגש של פחד והרגשת אי־בטחון בלב יהודי העיירה. גם עד מלחמת העולם השניה לא התנהלו החיים בעיירתנו על מי מנוחות — הלחץ הכלכלי מצד השלטונות ושנאת האוכלוסיה הנוצרית ליהודים נבאו שחורות לעתיד. אולם ההתקדמות המהירה של הצבא הגרמני מיד עם פרוץ המלחמה ונסיגת הפולנים וכן שמועות על זוועות והתעללויות ללא רחם ביהודי פולין הקונגרסאית זעזעו אותנו עד היסוד. האם יגיעו הגרמנים גם אלינו? האמת ניתנה להאמר: עינינו היו נשואות למזרח... הנה שמענו שהצבא האדום חצה את הגבול הפולני, חודר ומתקדם לאט לפנים לארץ. ציפינו לרגע שיבוא גם אלינו וחלילה־וחס שהגרמנים יקדימו אותם.

ואכן, הצבא הסובייטי הגיע גם לליפנישוק ונכנס לעיירה דרך רחוב טחנת הקמח. היהודים פגשו את הקצינים והחיילים בלחם ומלח, שכן השמחה היתה כפולה: ראשית הגרמנים לא יבואו ושנית: נפטרנו מהשלטון הפולני הנוגש, השנוא עלינו. עם חדירת הצבא הסובייטי נשמע מיד ברחוב צלצולן של הלשונות: רוסית וביילורוסית, ואזורנו נכלל בתחום ביילורוסיה. יומם ולילה זרמו דרך עיירתנו נשק כבד וטנקים. זה היה כוח פלדה עצום, שאנשי העיירה והסביבה לא ראו כדוגמתו מימיהם. גאוותו ורברבנותו של השלטון הפולני נעלמו כבמחי יד. זוכר אני את הלילה הראשון של הצבא הרוסי בליפנישוק, ובאותו לילה לא ישן אף יהודי אחד בעיירה. בככר השוק חנתה יחידת צבא ובפעם הראשונה ראינו קצינים דוברי יידיש, וכמעט שלא האמנו למראה עינינו. קשרנו אתם קשרי ידידות, הזמנו אותם לבתינו, ובכלל תלינו תקוות בעתיד מזהיר רב־אפשרויות. אולם על שמחתנו העיבו השמועות בדבר התאכזרות ליהודי פולין וכל זאת לא רחוק מאתנו. מה קורה כאן? ומה עוד יתחולל? הצבא האדום זרם יומם ולילה והוא המשיך מליפנישוק בשני כיוונים — ללידה ולאיביה.

כחצי שנה נמשכה מעין תקופת הפקר, ללא שלטון ומינהל קבועים.

באותו זמן בא לעיירה גוי, בשם קעל, בן אחד הכפרים שבסביבה, אשר בזמן שלטון הפולנים נאשם בפעילות קומניסטית ונידון למאסר במחנה הריכוז בקרטוז־ברזה. הלה מינה את עצמו ליושב ראש מועצת העיירה. באותה תקופה המשיך לכהן כוואיט הגמינע — קובלסקי וחותנו, שאיני זוכר את שמו, היה מזכירו. באחד מימי חודש אוקטובר, 1939 הגיעה לככר השוק יחידת פרשים, שהיתה כנראה יחידת עונשין אשר באה לאסור את ה„וואיט" הפולני ומזכירו. כמו כן הלשין מישהו, שבבית המרקחת של קרוכמלניק תלוי נשר פולני, אבל קרוכמלניק הספיק להוציאו ברגע האחרון לפני שהפרשים הגיעו לביתו. החיילים נכנסו לבית המרקחת, הסתכלו סביב סביב, וכשלא מצאו שום דבר עלו על סוסיהם ופנו במהירות לגמינע, הוציאו משם את ה„וואיט" ואת חותנו המזכיר, הובילו אותם אל מחוץ לעיר דרך רחוב הטחנה, ובצדי הדרך על יד גבעות החול שבין טחנת הקמח והאחוזה, ירו בהם ללא חקירה ומשפט. מעשה זה הטיל אימה על כל האוכלוסיה. הגמינע הועברה לבית משה לוין (אבי).

ב־1940 הביאו הסובייטים איש רוסי לכהן כיושב ראש המועצה. ההנהלה האזרחית של האוכלוסיה המקומית שוב לא היתה נאמנה עליהם, היא פוזרה, ואז חלו שינויים מרחיקי לכת בשלטון המקומי.

החיים הכלכליים של יהודי העיירה בשלטון הסובייטי

עם כניסת הסובייטים התחילו החיילים לקנות מכל הבא ליד בחנויות המלאות סחורה. לא עמדו על המחיר ושלחו הכל לבתיהם לרוסיה. תוך ימים אחדים הריקו את החנויות מבלי שתהיה לבעליהן האפשרות לחדש את המלאי. מחסור בסחורה היה מורגש גם ברוסיה הסובייטית, ומשום כך לא ספקו סחורות לבעלי החנויות שנשארו ריקות, ולבסוף נסגרו. השוק השבועי המסורתי והירידים החצי־שנתיים בוטלו. הנפגעים הראשונים מהשבתת גלגלי המסחר היו היהודים, שכל פרנסתם היתה על המסחר. אולם לאט לאט התאוששו, יצאו בחשאי לכפרים, קנו ומכרו ואיכשהו התקיימו.

בדרך כלל היה שקט בעיירה. הגויים התיחסו ליהודים בדרך ארץ. השלטון התחיל לארגן את החיים. הפיקוח העליון היה בידי ה„נ.ק.וו.ד." שבסיסו היה באיביה. אם מישהו הלשין בפניהם על אדם בעיירה, היו

אנשי ה„נ.ק.וו.ד.״ מופיעים בביתו, מחפשים זהב או סחורה מוסתרת, היו חוקרים ושואלים: „איפה הסחורה שהיתה לך בחנות? ממה אתה חי ומתקיים? וכו׳. (אם היתה לאדם סחורה חייב היה להצהיר על כך). אם תשובתו של האיש לא מצאה חן בעיניהם, היו עורכים בביתו חיפושים מדוקדקים, ואוי היה לאדם אשר אצלו היו מוצאים סחורות מוסתרות. לאחר החקירות היו אנשי ה„נ.ק.וו.ד.״ חוזרים לבסיסם באיביה. המשטרה המקומית והקומסומול הסתכלו על המסחר החשאי בעינים עצומות למחצה, אף על פי שגם אליהם הגיעו הלשנות ממלשינים בודדים, גויים ויהודים כאחד.

יהודי העיירה כפקידים, עסקנים והקומסומול

יום אחד פורסמה פקודה שכל מי שיש לו פרה אחת צריך למסור ליטר אחד של חלב ליום למחלבה. התחנה הראשונה לאיסוף החלב היתה בחנות לבדים לשעבר של משה לוין. הלה היה מקבל את החלב, מודד את השומן ויוצקו לכד. בשכר עבודתו קבל מהשלטונות 100 רובל לחודש ו־2 קופיקות מכל ליטר חלב. האחראי על התחנה וההובלה היה אלתר ברנצובסקי. לאלתר היו סוס ועגלה, והוא היה מוביל את החלב למחלבה שבאחוזת וולסקי, שהולאמה ושם עבדו אותו לחמאה וגבינה ובתפקידו כמבקר קבל 250 רובל לחודש ו־3 קופיקות מכל ליטר חלב בעד ההובלה.

הנוער היהודי המבוגר, חניכי כל תנועות הנוער, עבר לערים הגדולות. הם עבדו בבתי חרושת או למדו. נוער צעיר יותר, גומרי בי״ס יסודי, קבלו תפקידים שונים במינהל המקום, ואחדים מהם מילאו את תפקידם בכשרון. זכות בכורה לעסוק בפקידות אצל השלטון המקומי ניתנה לפועלים או לבני פועלים. הם מילאו תפקידם בנאמנות ובהרגשת סיפוק שאכן הגיעה שעתם להשתתף בשלטון ולהבליט את גאוותם על האחריות שהוטלה עליהם. הם גם לא עשו כל רעה לתושבי העיירה.

יקותיאל הידוקובסקי מרחוב לידה, שבנעוריו עיבד עם אביו חלקת אדמה ואחר־כך היה זגג מקצועי, תיקן שמשות החלונות בעיירה ובכפרים ואפילו את שמשות הצבעונין של חלונות הכנסיה הגדולים והגבוהים. יקותיאל התחתן עם בובקה, בתה של שרה׳קה חנה־רחה׳ס. הוא נתמנה למנהל תחנת הטרקטורים שבבסיסה היה באחוזה והאיש, שעד אותו זמן

לא ראה טרקטור בעיניו, רכש לו במשך הזמן ידע ונסיון בתחום זה. הייתי רואה אותו פעמיים ביום עם תיק גדול וגדוש ניירות בידו, הולך

שנת 1938 — ביתו של הרוקח קרוכמלניק כשהמשפחות עדיין היו ביחד
יאָר 1938 — קרוכמאַלניקס הויז, ווען די משפחות זענען נאָך געווען צוזאַמען

ברגל מביתו לאחוזה. הוא היה גבוה, רחב גרם, שערותיו שחורות ועבותות, והלך בחשיבות, גאה בתפקידו.

חיים שאול דייכס היה שוטר, והחשיב את עצמו במדיו הרשמיים. אולם משטרת העיירה היתה קטנה, וכשהחליפו את ההנהלה המקומית

ובראשה הועמד רוסי, הועבר חיים־שאול למשטרת המחוז באיביה. באותו זמן הועבר גם קרוכמלניק עם משפחתו לוולוז׳ין, ובמקומו בא רוקח יהודי מפולין.

פייבקה גולדשמידט, צעיר לימים, היה מנהל הדואר. סניף הדואר שכן בחנות הכוהל לשעבר של יצחק ינובסקי. הפקידות היו יהודיות, בנותיה של חנקה, והסבא שלהן — ר׳ חיים דער סאלטיס — שייצג את העדה היהודית בפני השלטונות בתקופת הפולנים, המשיך בתפקידו זה גם בתקופת הסובייטים. ר׳ חיים היה איש זקן, בעל זקן לבן וידע פולנית ורוסית קרוא וכתוב. מחמת השבר היה משתרך לאט־לאט כצולע. מתחת לבית שחיו החזיק תיק מרופט וידיו היו מלאות ניירות לחלוקה. בסתיו, בחורף ובאביב לבש מעיל עור מלוכלך, ומתוך הרגל לבש אותו גם בקיץ.

לייבקה יונה׳ס, שעם כניסת הסובייטים הוריד את זקנו החום והארוך, הפסיק להטיף ולקבץ תרומות, ונעשה עסקן מטעם השלטונות, ובהמלצתו התחשבו.

תפקיד חשוב בניהול העיירה היה לקומסומול. זה היה אגוד של נוער, ללא הבדל לאום, ולשורותיו נתקבלו בני פועלים. בראש סניף הקומסומול המקומי עמדה איטקה, בתו של אלתר כסחוביץ, צעירה מוכשרת מאד. היא לקחה חלק פעיל בחיים הצבוריים של העיירה, יועצת בכל הענינים, ולעתים היו אף ענינים אישיים נחתכים על פיה.

דת ובית־ספר

בעיירה חנה צבא רב אשר תפס את רוב הבנינים הגדולים. ביתו של יחיאל לוין נהפך לקסרקטין. את המחיצות בתוך הבית הרסו והוא הפך לאולם אחד גדול, אולם לבסוף התמוטט הבית כולו, לאחר שנהרסו גם העמודים שעליהם נשען. גם בית־הכנסת נהפך לקסרקטין צבאי, והועבר לבית גוטלבסקי, בו התכנסו יהודי העיירה לתפילה בימי חול וחג.

בכנסיה המפורסמת של העיירה, על מגדליה ואולמיה הגדולים לא פגעו הסובייטים; הפעמונים צלצלו וקראו את המאמינים לתפילות, וכרגיל נהרו אליה המונים מכל הסביבה בימי א׳ ובחגים שלהם.

זוכרני את ראש השנה, כשבוע אחרי כניסת הרוסים לעיירה. היהודים פחדו ללכת לבית הכנסת, אולם קצינים יהודים שדלו את אנשי העיירה

ואמרו: „אין לכם מה לפחד ולחשוש". היהודים נרגעו איפוא, והלכו להתפלל. ביום הכפורים פשטה שמועה, שיחפשו בבתים ספרות אנטי־קומוניסטית, והמתפללים הפסיקו באמצע את התפילה, מיהרו לבתיהם, ושרפו, מתוך פחד, כל מיני ספרים שלא היתה להם שום שייכות לפוליטיקה או לקומוניזם.

בבית הספר העברי החליפה ה„יידיש" את שפת העברית. היו בו 4 כתות. המנהל היה פיקובסקי והמורה גולדה פידלר. בשעתם התחילו הפולנים לבנות ברחוב לידה מול הנפחיה של זלמן, בי"ס עממי, והרוסים סיימו את הבנין. זה היה בנין גדול, מפואר ומשוכלל בעל שלוש קומות. ארבעה חדרים הוקצבו לבית־הספר היידישאי, וכל שאר החדרים היו תפוסים ע"י בי"ס כללי, מרכזי, של 8 כתות, ששימש את כל הסביבה. מנהלו הראשון של בי"ס זה היה כמארא. כך נמשכו הלימודים עד חנוכה, 1940. אחר כך חסלו את ביה"ס היידישאי, את פיקובסקי העבירו לבי"ס אחר באיביה ואת תלמידי העיירה העבירו לכללי. באותו זמן הביאו הסובייטים מנהל אחר לביה"ס, איש רוסי בשם לאף, וכמארא היה סגנו. מנהל זה היה מורה ופדגוג מצוין, אדם טוב והגון. הוא התיחס יפה לכל התלמידים ולא הפלה לרעה בין תלמיד למשנהו מבחינת דת ולאום. כן הובאו מורות רוסיות. הרמה היתה גבוהה מאד, החנוך היה חנם, וכן ניתנו לתלמידים ספרים ומחברות ללא כל תשלום. לא הורגשה כאן אנטישמיות כמו בבית הספר הפולני העממי. יחד ישבנו על ספסל הלימודים, ושום גוי לא העז לפגוע בנו. אנחנו, היהודים, היינו התלמידים הטובים ביותר.

תנאים כלכליים חדשים ותעסוקה

החיים הכלכליים בעיירה השתנו. הם היו עכשיו מרוכזים ומאורגנים. בימי השלטון הפולני היתה מבוססת פרנסת היהודים בעיקר על המסחר הזעיר, חנויות, מסעדות ורוכלות בכפרים, וכן על המלאכה, כגון: חייטות, סנדלרות, נפחות וכד'. בתקופת הסובייטים חוסלו כל החנויות, ובמקומן נפתחה חנות קואופרטיבית אחת גדולה, בה עבדו יהודים וגויים ביחד, ומנהל הקואופרטיב היה יצחק ינובסקי. אל הקואופרטיב היו מביאים הרוסים מצרכים חיוניים, אולם גם באלה היה מחסור. בדרך כלל חסרו תמיד מצרכים. אם, למשל, נודע בעיירה שהיום ימכרו בקואופרטיב מלח,

אז כבר הסתדר עם עלות השחר תור ארוך של כ־300 איש, ואם המלח אזל ולא הספיק לכל העומדים בתור, מכרו במקום המלח מצרך אחר, כגון: מגפי גומי או וודקה. הקהל לא התפזר וקנה את הוודקה, אפילו אלה שלא טעמו את המשקה החריף ואף את ריחו לא יכלו לסבול.

גם המסעדות חוסלו, ובמקומן הוקמה מסעדה בבית פילסודסקי שברחוב הכנסיה. בגלל חוסר מקום באולם המסעדה והביקוש הגדול לארוחות, הזדנב גם פה תור ארוך. בדרך כלל לא ניתן להשיג שום דבר בלי תור.

כחצי שנה לפני פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה, התארגן קואופרטיב של חייטים, כלומר: כל החייטים שבעיירה, עם מכונות התפירה שלהם, רוכזו במקום אחד (זה היה באחד הבתים ליד חנותו של ינובסקי). שם עבדו כולם ביחד ואפשר היה לבחור בכל חייט, שהיה רצוי אבל הכסף היה מתחלק בין כולם שוה בשוה. יושב ראש ארטל זה היה אלתר חסמן.

כן היה קואופרטיב של סנדלרים שגם שם עבדו במרוכז. המזמין שילם לסנדלר, והכסף חולק בין כל חברי הקבוצה. היה גם קואופרטיב של נפחים — אשר היה שייך למעשה למשפחת חיה־לאה בלבד — אולם הם לא רוכזו במקום אחד וכל אחד מהם נשאר במקומו הקודם. היה רק גזבר שניהל את עניני הכסף וחלוקתו בהתאם לחוקת הקואופרטיב.

לחג הפסח של שנת 1941 לא היה קמח חטה כשר לאפיית המצות. כל משפחה קנתה שק שפון והביאה אותו לטחנה, ושם העבירו את החטה דרך מיתקן קילוף („שעטראק" בלועזית). אחר כך העבירו את הגרעינים חמש פעמים דרך אבני הריחיים, עד שהיה לבן כמו קמח חטה. את המצות אפו אצל ר׳ זליג ראדונסקי ואצל אברהם חיים מאירוביץ. יהודי ליפנישוק קיוו לקבל את פני החג גם בתנאים אלה בשמחה, אולם השמחה הופרה.

היו אלה החדשים האחרונים לפני פרוץ המלחמה וצבא סובייטי, טנקים ומכונות נכנסו ויצאו. יום או יומיים לפני חג הפסח יצא ר׳ זליג ראדונסקי מביתו לרחוב, ובחצותו את הרחוב הגיחה מאי־שם משאית ודרסה אותו. הוא מת במקום. העיירה כולה נרעשה ונרעדה ממקרה זה. כל אנשי העיירה ליוו אותו לבית הקברות, והוא נקבר בבגדיו, כקדוש, לפי הדין. זה היה חג הפסח והאביב האחרון של שקט יחסי ליהודי ליפני־שוק. חודש אחרי הפסח הובס הצבא הסובייטי על נשקו הרב והמשוכלל, תוך ימים ספורים ע"י הצבא הגרמני. כל התקוות של יהודי עיירתנו לחיים שקטים נמוגו, ומעתה היו צפויים לפחד, השפלה וכליון.

חיים סלדובניק

על ספ השואה

שלושה לילות, על סף השואה, בעיירתנו ליפנישוק חרותים בזכרוני: ליל ראש השנה, שהפך לליל יום כיפור ותשעה באב גם יחד; ליל יום כיפור, שהיה ליל שמחה וששון בעיירה; וליל האימים, האש, הפחד, הבריחה והגעגועים — הלילה האחרון שלי בעיירה.

לילה ראשון

בערב ראש השנה, 1939. אבל ופחד גדול ירדו על היהודים. שקט מתוח שורר בעיירה; הבתים סגורים ומסוגרים, אין יוצא ואין בא; השלטון הפולני התמוטט, המשטרה ברחה מהעיירה, הכל הפקר. מהלכות שמועות, שהגרמנים נמצאים כבר בגרודנה, והם הולכים ומתקדמים לעבר לידה. מורגש הפחד מפני המישצאנס, תושבי העיירה הנוצרים, הזוממים אונס ורצח ונושאים עיניהם אל ביזת היהודים.

עם התקדש ליל החג נתמלא בית הכנסת מפה לפה. הרב עומד על הבמה ומדבר בקול בוכים, וכל הקהל בוכה יחד עמו. העיניים זולגות ים של דמעות, בוכים נשים, גברים וטף. הרצפה רטובה מדמעות. אוירה מחושמלת שוררת בבית־הכנסת לאחר דברי הרב, שאמר בין השאר: „היום אנו עומדים כאן במקום הקדוש, ואלוהים יודע היכן נעמוד ביום הכפורים הבא, כי אסון מתקרב לעיירתנו". בתגובה לדברי הרב פרץ הקהל בצעקה איומה ומרה. בפחד ובבכי עזבנו את בית־הכנסת בלילה ההוא כשעננים כבדים מכסים את פני השמים.

לילה שני — ערב יום הכפורים — יום שמחה

רצה הגורל שדוקא בערב יום כפור יכנסו הרוסים לעיירתנו. קשה לי עתה לתאר את השמחה בעיירה, היה זה ממש כמו שנאמר בפורים -- שמחה וששון ליהודים.

ריחו של לחם טרי עולה מבתי היהודים, כי קציני הצבא הרוסי

חלקו באותו יום קמח ליהודים, שיאפו לחם בשביל הצבא. היה זה יום יפה. הפחד סר וההרגשה בלב טובה. זו הפעם הראשונה התארגנה בעיירה מיליציה אשר בחורי ישראל השתתפו בה, ותענוג היה לראות איך צבי גוטלבסקי וחיים־שאול דייכס ז״ל וכן חיים גולדשמידט שומרים, בתור שוטרים, על הסדר בעיירה.

ר׳ אייזל פאפה הזקן אמר באותו יום: „אַ דאַנק דיר גאָט וואָס די אויסלייזער זיינען שוין דאָ ביי אונז״. בחוץ רואים פנים צוחקות, ילדים משחקים עם החיילים ומלטפים את סוסיהם. החיילים מחלקים גפרורים לילדים ומתפארים כי הכל יש ברוסיה, אפילו גפרורים אינם חסרים. אברהם־חיים הסנדלר עומד בשוק עם עוד כמה אנשים וקולו העבה בוקע, וכולו קורן: „גוט יום־טוב יידן, מיר די ארבייטער וועלן יעצט זיין אין גרויסן״.

הנוער של העיירה צוהל ומסתכל בהערצה על החיילים, כה ושם שומעים שיחות בין נשים וקריאות שמחה: „גאָט צודאַנקען דער פאַר״.

מי הולך כבר הערב לבית־הכנסת ל„כל־נדרי״, ומי כבר חושב על הצום? כל העיירה יצאה הערב החוצה להסתכל על החיילים הרוקדים „קוזאצ׳וק״ ושרים את השיר „קאטיושה״. כמה מהחיילים מדברים יידיש, ואחד מהם קרא בשמחה לנאספים: „נו יידן, משיח איז געקומען אויף א רויטן טאַנק״ הערב היתה השמחה גדולה, ויום כפור זה הפך לשמחת תורה.

לילה שלישי

והנה הלילה השלישי, הלילה האחרון שלי בעיירה, ליל אימים ופחד, 23 ביוני, 1941. אני וקבוצת פליטים מלידה הולכים לליפנישוק. לידה בוערת באש. השמים אדומים. התותחים והמטוסים הגרמניים מפציצים ערים וכפרים. מכל עבר בוקעות ועולות צעקות ועמודי אש ועשן מתאבכים ומתרוממים אל על; גופות בני אדם וסוסים הרוגים מתגוללות בדרך, המות אורב בכל פינה.

הגענו לליפנישוק בשעה עשר בלילה. הבית של פייגה־טיבה ז״ל מלא וגדוש אנשים — כל השכנים מסביב נתכנסו שם. כולם רוצים לשמוע מה נעשה בלידה. הגברת בת־שבע שאלה אולי ראיתי את בתה

מינקה, והוסיפה: „וואָס טוט מען ווייטער?" עניתי: „על הגברים ועל הנוער לברוח מהעיירה, כי הגרמנים הם רוצחים. ספרו לי שרבים מבני הנוער כבר עזבו את העיירה. אמרתי שזה לא מספיק, גם על הגברים לברוח, ולו ליער, עד יעבור זעם. אחרי שסיימתי את דברי פרצו כולם בבכי, ומתוך היללות שמעתי את הקריאה: „אויף וועמען ווילט איר אונז איבערלאָזן".

האוירה היתה דחוסה ומלאת אימים. הצבא האדום בורח. שומעים יריות, הרוסים מריקים מחסני נשק. כולם בורחים, מי ברכב ומי ברגל. נגשתי להיפרד מסבתי אטל, זכרונה לברכה, ששכבה במטתה, חולה וגוססת. היא עוד הבינה את המצב ופרצה בבכי וכל הנאספים אחריה, כי עתה אין כבר תקוה. יצאתי מהבית כשעיני זולגות דמעות.

התקדמנו לכוון גביה. בדרך פגשתי את משה'קה בעל העגלה ואת אידלקה הסנדלר ואת זלמן הנפח. שאלו אותי: „לאן?" אמרתי: לגבול, וביקשתי מהם להצטרף אלי. הם ענו לי: אתה בחור צעיר, עליך לברוח, אבל אנחנו קשורים למשפחות, יש לנו ילדים. ראיתי דמעות בעיניהם, הבנתי את מצבם.

התקדמנו עד גביה, הסתכלתי לאחור ובפעם האחרונה ראיתי סימן מליפנישוק, את מגדל הכנסיה. ועיני זולגות דמעות ובלבי געגועים אל האנשים אשר נשארו והופקרו לרוצח הגרמני העומד בפתח.

עד היום הזה עוד מהדהדות באוזני היללות של אנשי העיירה, והשאלה הגורלית: „אויף וועמען לאָזט איר אונדז איבער?".

קבוצת יוצאי ליפנישוק מצולמים בתל־אביב בשנת 1966
אַ גרופּע ליפּנישקער פאָטאָגראַפירט אין תל־אביב אין יאָר 1966

יצחק לוין

זכרונות מימי השואה

ליפנישוק, העיירה בה נולדתי וגדלתי עד גיל שלוש עשרה, עד אותו יום בו פרצה המלחמה, ב־22 ליוני, 1941. זכור לי עוד אותו בוקר בו קמתי כרגיל, ואותו יום היה ראשון בשבוע, חם ונחמד כפי שזה היה רגיל אצלנו באותם ימי הקיץ היפים. מחצית אחת של ביתנו, הקדמית, היתה תפוסה על־ידי מועצת העיירה, ובמחצית השניה, האחורית, הפונה לחצר, גרה משפחתנו. לא שמתי כלל לב לעובדה שלא פתחו באותו בוקר את המשרד, כי הרי זה היה יום ראשון, בו כרגיל לא עובדים. גם בחוץ לא הרגשנו במשהו מיוחד. פתאום ראינו שכל הצבא הרוסי, שהתרכז בבית־הכנסת של העיירה, בבית דודי יחיאל לוין ובבתים הסמוכים אחרים, עולה על מכוניות ובורח בבהלה, ואתו גם תופשי המשרות, כגון: פקידים, מורים וכו׳. כל מי שהיתה לו מכונית או אפשרות אחרת, נוסע. היתה זו בריחה פתאומית ומבוהלת ועדיין לא ידענו למה ומדוע. אני זוכר, שלי נודע על המלחמה בין רוסיה וגרמניה מפי חיילים רוסיים, לא מקומיים, שעברו דרך העיירה עם שיירת סוסים אשר גררו תותחים. משיירה זו נשארה לעיירה מזכרת: תותח ענק אחד, שהתקלקל, והם לא יכלו לגרור אותו הלאה. את התותח השאירו באמצע השוק, בדרך שחצתה את השוק, מול בית אייזיק.

בשעות הצהריים המאוחרות הגיע לאזנינו זמזום מטוסים ופתאום חלפו מעל לעיירה מספר רב של מטוסים, 20 בערך, שטסו מכוון לידה לכוון הנהר שלנו. בעיירה קמה מהומה, האנשים הבחינו בסימני צלב הקרס הגרמניים על האוירונים והיו בטוחים, שהנה הולכים להפציץ את העיירה. התחילה בריחה גדולה לכוון הנהר והשדות. שם ישבנו עד רדת הלילה, מפוחדים ומדוכאים. התחילו חיפושים אחר החסרים: זה עובד בעיר אחרת, זה נסע באותו יום ועוד לא חזר. באותו לילה פתחו היהודים בניחושים מה יהיה מחר, מה לעשות, ואיך לנהוג? זכורני, שאמי הלכה ליורצ׳ישוק לחפש את אחותי הבכירה שעבדה שם יחד עם מרים קרקלינסקי. אמא כבר לא פגשה אותן וספרו לה, שהן ברחו לרוסיה. רק לאחר 3

ימים חזרו לליפנישוק. הן הגיעו עד מינסק, אבל הדרכים כבר היו מנותקות, שכן הגרמנים כבר היו במינסק עצמה.

למחרת בבוקר, התנהלו החיים בעיירה כרגיל. אין שלטון, חופש מוחלט. התותח עמד במקומו באמצע השוק. מפעם לפעם עוד עברו חיילים רוסיים את העיירה בכוונים הפוכים. איפה נמצאים הגרמנים? שאלו כולם, ואף אחד לא ידע היכן הם. מרחוק, מעל ליער, אנו רואים עשן שחור ההולך ומתנשא לשמים. אומרים שהעיר לידה בוערת. זה היה נכון. הגרמנים הפציצו ושרפו את כל העיר, והיא עלתה באש ועמדה בלהבות במשך יום שני ושלישי של אותו שבוע.

הפצצת ליפנישוק — הקרבן הראשון בעיירה

היה זה ביום השני למלחמה, בשעה שלוש אחר הצהריים. השמש כבר נטתה לצד מערב. כל אנשי העיירה הסתכלו בעשן שמעל ליער. פתאום שמענו זמזום אוירונים, ויחד עם הזמזום, התפוצצויות. זה היה פתאומי כל כך, שבקושי הספקנו לברוח לעבר הנהר. הבהלה היתה גדולה: בני המשפחות אבדו אחד את השני, נשמעו בכי ילדים המחפשים את הוריהם וצעקות של מבוגרים המחפשים אחד את השני. וכל זה בשעה שההפצצה הלכה ונמשכה. זכור לי איך ישבנו, כל בני משפחתי, על שפת הנחל, לאחר שהתלקטנו סוף סוף יחד. בין היושבים על שפת הנהר עברו שמועות, שיש הרוגים ופצועים. מי וכמה? עדיין לא ידוע. באותה הפצצה נהרג אייזיק מאירוביץ. עדי ראיה מספרים, שהגרמנים רצו לפגוע בתותח שעמד במרחק לא גדול מביתו של אייזיק, אשר יצא באותו רגע החוצה ונפגע ע״י צרור של מכונת יריה. התותח לא נפגע באותה הפצצה. בלילה חזרנו לעיירה הבוערת. עלו באש מחצית רחוב איביה וכל סמטת כר המרעה. זכורני שדוקא בשעת ההפצצה כרעה שושקה בלילה ללדת. זה היה בשדה בסביבת היער, ושם נולד לה בן.

למחרת, ביום השלישי למלחמה, ארזו כל המשפחות היהודיות את חבילותיהן, לקחו אתן את הפרות והלכו לעבר הכפרים בסביבה, להסתתר שם מפני ההפצצות או מפני הגרמנים, שלכניסתם לעיירה ציפו בכל שעה.

ביום חמישי, יום כניסתם של הגרמנים לליפנישוק, חזרו כמה משפחות יהודיות לעיירה. הגרמנים לא פגעו בהם ולא הראו שום סימנים של יחס

רע. נוכחותנו בכפרי הסביבה הפילה פחד על האיכרים, אשר ממש גרשו אותנו חזרה לעיירה. העיירה היתה כבר מלאה גרמנים. מכוניות וטנקים היו מסודרים ברחבת השוק. לפנות ערב פקדו הגרמנים על כל הגברים והבנות להתאסף ברחבת השוק, וכמובן שאף אחד לא נעדר. גרמני אחד נשא נאום נמלץ, והודיע שהכל חייבים לעבוד ולתרום למאמץ המלחמתי ולנצחון על הרוסים שיבוא תוך 6 שבועות לכל היותר. על הגברים הוטל לשאוב מים, להביאם לשוק ולרחוץ את המכוניות, ועל הבנות הוטל להתיז מים על החיילים ולשטוף מעל גופם את האבק מהדרך. ככה עבדו בלילה וגם למחרת. הגרמנים הסתדרו בינתיים בעיירה. במאפייתו של אייזיק התחילו הגרמנים לאפות לחם, בביתו של הרוקח קרוכמלניק הסתדרה המפקדה שלהם, וברוב הבתים התגוררו הקצינים. כל יהודי מגיל 18 ומעלה היה חייב לצאת לעבודה. כל בוקר התרכזו הגברים והבנות על יד המפקדה וגרמני היה מחלק אותם לקבוצות קבוצות ושלחם לעבודה. מי לעבודה בכבישים, מי לרחיצת מכוניות, מי למאפיה, ומי סתם לחפירות. תמורת עבודה זו היו הגרמנים מחלקים פרוסת לחם וקצת ריבה. ברור שהיהודים לא הסתפקו במנות אלה, אבל לרובם היו עוד פרות והם גם המשיכו בקשרי מסחר עם אכרי הסביבה, וקבלו מהם מצרכי מזון תמורת סחורות שונות.

בצורה כזאת זרמו החיים בליפנישוק, בלי מאורעות ותמורות מיוחדים, עד סוף חדש ספטמבר. במשך החודשים האלה התחלף השלטון הצבאי בשלטון אזרחי, שהיה מורכב מקצין ס.ס. ו־6 שוטרים ממוצא ליטאי. החל מחודש זה החלו הגזרות ניתכות עלינו בלי הרף. קודם כל חויבו כל היהודים בענידת הטלאי הצהוב, ולאחר מכן הוכרז על עוצר לילה. נאסרה הנסיעה מעיר לעיר. עד כמה שזכור לי בחרו גם ב„יודנרט". לכל גזירה היתה משמעות מיוחדת ומתוכננת מראש. ביום בהיר אחד נתבשרנו שכל היהודים יצטרכו לעבור לאיביה. באיביה יוקם גיטו גדול ובו ירוכזו כל היהודים. מתי ואיך תבוצע ההעברה עדיין לא ידעו. נפוצו שמועות שונות; זה אמר שירשו לקחת מה שרוצים, ואחר אמר שירשו לקחת רק 8 ק"ג לנפש. על כל צרה שלא תבוא התחילו היהודים לחפש דרכים איך להעביר קצת מרכושם לאיביה. היו שוכרים עגלה עם סוס, ובלילה היו מגניבים לאיביה כל מה שניתן וכל מה שנראה חשוב. באותה הזדמנות חפשו גם דירות באיביה והתכוננו ליום הגזירה.

הקרבן השני בעיירה

כאמור לעיל, השתדלו כולם להגניב עגלה עם חפצים לאיביה. ככה נסתה לעשות גם שרה׳קה, בתו של משה־פנחס. לפנות ערב העמיסה מה שהעמיסה על עגלה ושלחה אותה עם בנה הצעיר, בן הארבע־עשרה, חברי לכיתה. היא חשבה שדוקא לנער לא יאונה כל רע באם ייתפס. הנער הגיע עד גביה ושם תפסו אותו ששת השוטרים הליטאים. מספרים שלא הועילו כל תחנוניו של הנער. הם הרגוהו במקום, והעגלה עם החפצים הוחזרה למפקדה בליפנישוק.

הגירוש

יום הגרוש לא זכור לי בדיוק. נדמה לי שזה היה בסוף חודש ספטמבר. הרחובות כבר הלבינו מהכפור ששרר בחוץ. הגרמנים פקדו על כולנו לצאת החוצה ולקחת אתנו רק חבילה קטנה. ניתנה פקודה להסתדר ולפני שהספקנו לתפוס מה שקרה היינו כבר בדרכנו לאיביה. הלכנו ברגל, משפחות משפחות עם חבילותיהן, התינוקות, הזקנים והחולים. הצעדה היתה קשה. החלשים זרקו בדרך את החבילות ומשני הצדדים שמרו עלינו הליטאים וגרמנים עם רובים מכודנים. כולנו צעדנו כמו חיילים, אף אחד לא פיגר בדרך וכולנו הגענו לאיביה. באיביה הכניסו אותנו לרובע, שהוכן במיוחד בשביל יהודים.

החיים באיביה

בגיטו איביה השתכנו רוב המשפחות מליפנישוק בדירות שהכינו לעצמם עוד לפני הגירוש. משפחתנו מצאה מקום אצל משפחת שמואלביץ ברחוב שנקרא „פרדמרק״ (שוק הסוסים). בדירה בת חדר וחצי התחלנו להסתגל לחיים חדשים, מבלי לדעת מה יביא לנו יום המחרת ומה צפוי לנו בעתיד הקרוב. על ידינו גרה משפחת אבילביץ, ולא רחוק מאתנו גרו גם משפחת דודי יחיאל לוין, משפחת קרקלינסקי ומשפחת פייקובסקי.

כבר למחרת הוצאה הוראה מטעם „היודנרט״ (ועד היהודים), שכל משפחה, אשר בה יש יותר מגבר אחד, חייבת לשלוח אחד מהם לעבודה.

כך התחילו לעבוד: במנסרה, ביער בפריקת עצים, בתחנת הרכבת בגביה, בסבלות, או סתם, בניקוי רחובות העיר. לעבודה היו יוצאים בבוקר והיו חוזרים בערב. העובדים היו מתרכזים באמצע השוק. שם היו מקבלים את התשלום היומי: 500 גרם לחם. כל משפחה השאירה בצאתה מליפנישוק רכוש מסויים אצל הגויים. בצורה כזאת רצו להבטיח לעצמם משהו לעתיד הבלתי נודע, אולי לימים קשים יותר ואולי תחול תמורה מסויימת לטובה. הלוא גם בעת צרה לא מאבד היהודי את תקוותו, מאמין בניסים, ולכן צריך להסתיר חלק מהרכוש אפילו אצל הגויים, שאולי ירצו להחזירו בבוא העת, ואולי יביאו כל פעם משהו לגיטו תמורתו. אכן, יש לציין, שהגויים היו באים מפעם לפעם לגיטו והיו מביאים צרכי אוכל, כגון: חמאה, חלב ובשר תמורת הרכוש הרב שהשאירו היהודים אצלם. האיכרים היו גם רשאים לבקש מהגרמנים כמה יהודים לעבודה. בדרך כלל היו הגרמנים נענים לבקשת האיכרים, והיו מוציאים רשיונות עבודה לשבוע, לחודש או אפילו ליותר מזה. עם גמר תוקף הרשיון, היה חייב היהודי לחזור לגיטו, אחרת היתה סובלת כל משפחתו. היו מקרים באיביה שמשפחות שלמות הוצאו להורג בבית העלמין בגלל חטאן היחיד, שאחד ממשפחתן לא חזר בזמן. כך קרה גם עם חיים־גדליה. אם כי ממשפחתו לא נעדר אף אחד, הרי עד כמה שזכור לי נעדר מישהו באחת המשפחות, היה הכרח להקריב קרבן, ומשום מה בחרו בו כקרבן. בערב אחד הקיפו ז׳נדרמים ושוטרים את ביתם, סחבו את חיים־גדליה לבית העלמין וירו בו.

לאחר הגירוש נשארה בליפנישוק רק משפחה יהודית אחת: משפחת הרוקח קרוכמלניק. את בית המרקחת העבירו הגרמנים לבית גוטלבסקי, וקרוכמלניק המשיך לעבוד בו ולשרת את הגרמנים ואת הגויים שנשארו בעיירה. הם היו שם בודדים וגלמודים. זכורני שפעם התגנבתי לליפנישוק להביא כמה בקבוקים עם חלב. נכנסתי לבית המרקחת ונפגשתי עם קרוכמלניק ואשתו. בדרכי חזרה לאיביה נתקלתי ברחוב איביה בקומנדנט של ליפנישוק, שהיה מוכר לי יפה עוד מלפני הגירוש. הוא התחיל לחקור אותי ולשאול שאלות על היתר תנועה וכדומה. בידי לא היה אז כלום, פרט לבקבוקי החלב המלאים. הוא הוציא את אקדחו, התחיל לאיים עלי וצווה עלי לרוץ. אינני יודע איך ומנין לקחתי כוח לרוץ במהירות כזו; אבל נדמה לי שתוך דקות ספורות הגעתי לגביה, כשמאחורי עוד מהדהדות היריות שנורו עלי מאקדחו של הקומנדנט. כמובן שחזרתי הביתה בלי חלב.

חיי החברה באיביה הצטמצמו ונזונו רק מקריאה מועטת ומשמועות. הגיעו לאזנינו שמועות שונות על המצב בחזית ועל גורלנו אנו בעתיד. סכנת המוות, שרחפה מעלינו היתה ידועה לכולנו, אבל היתה סברה, שרק על ידי עבודה נקנה את חיינו ואם נהיה פרודוקטיביים, נשאר בחיים. על בתי ספר ועל לימודים בכלל לא חלמנו והס מלהזכיר דברים אלה. כל אחד השתדל לעבוד ועד כמה שניתן, במקום טוב. אני זוכר, שאבי, המורה פייקובסקי, יצחק אבילביץ ועוד יהודים עבדו בבית־חרושת לצמר. תפקידם היה לסובב את המכונות, ואת הצמר היו מוסרים יום יום לגרמנים.

נפוצו שמועות על „שחיטה" ההולכת ומתקרבת. הגיעו אלינו שמועות על גורל יהודי לובץ' ועיירות אחרות ושבמקומות אחרים רצחו רק את הזקנים. בדרך כלל האמינו רק במה שרצו להאמין ומה שהיה רצוי להם בעת צרה ורעה. וכי מה נשאר להם עוד, פרט לתקוה הקלושה שבהם לא תפגע הרעה, שבאיביה לא יקרה מה שקרה בעיירות אחרות. לכן גם לא עלה אף פעם הרעיון לברוח ליער וכך — להנצל.

החיים בגיטו, אם בכלל אפשר לקרוא למצב זה „חיים", זרמו במסלולם הרגיל עד חודש מאי. ביום ששי ה־8 במאי התעוררנו כרגיל כדי לצאת לעבודה, והנה אין הדברים בעיירה כתמול שלשום. יותר מדי שקט בחוץ. בכל קרן רחוב ובכל פינה מסתובבים שוטרים ואנשי ס.ס. מזוינים. הסתכלתי מבעד החלון, והנה הבחין בי אחד הגרמנים. הוא רץ אלי, איים עלי ברובה וצעק שאסור אפילו להסתכל מבעד לחלון. הבינונו שהנה יפקוד גם אותנו אותו אסון שפקד את יהודי העיירות האחרות שבסביבה. ברחובות לא רואים נפש חיה, פרט לשומרים עלינו. כולנו כלואים בבתים. כך חלפו יומיים, ורק ביום ראשון לפנות ערב הרשו לאיש אחד מכל בית לצאת החוצה ולשאוב דלי מים. אחותי, שיצאה החוצה להביא מים, נפגשה על יד הבאר עם יהודים נוספים מאיביה, ושם נודע לה על האסון הגדול, על השחיטה הגדולה שבוצעה על ידי הגרמנים בלידה באותו יום ששי, בו הקיפו הגרמנים את הגיטו שלנו וכלאו אותנו בבתים. הגרמנים הפיצו שמועה כוזבת ומתוכננת, שבלידה נרצחו רק 500 יהודים, זקנים ונכים. לנו היה ברור שגם באיביה יהיה כך. היהודים התחילו לחפש ולתכנן מקומות סתר ומחבוא. בבית השכן, בו היה מרתף עמוק, גרו שמחה יואל ומשפחתו. בלילה עברנו לביתם וחלקנו את המרתף לשניים ע"י קיר מאבנים ועפר. החלק השני, המוסתר היה צריך לשמש

כמקום מחבוא לכולנו. והיה אם הגרמנים יחפשו אותנו במרתף, יסתפקו אולי בחיפוש בחלק הראשון שלו. ביום שני בבוקר, כרגיל, שקט ושלוה. רק השומרים מסתובבים. לא יודעים מה עלול לקרות בעוד דקה, אבל הלב מנבא רעות. אחרי הצהריים מגיעות כמה מכוניות עם תוספת משטרה וגרמנים. המשטרה היהודית מתרוצצת וקוראת לגברים לבוא אתם. מביתנו יוצאים אני ואחי, ויחד עם עוד כמאה אנשים לוקחים אותנו לסטנוביץ לחפור בורות. בהגיענו בחזרה, עם גמר החפירות, אנו מחליטים סוף סוף לרדת למרתף ולהתחבא בו. כל משפחתנו ומשפחת אבילביץ מתכנסים בחלק המוסתר של המרתף, ושכן טוב שהחליט לא להסתתר אתנו ביחד, כסה אותנו והסוה את הכניסה. לאחר שעה בערך הגיע אלינו אותו שכן והודיע בשמחה, שהנה התאספו כל היהודים ברחוב השוק, וגרמני אחד שהגיע מלידה נאם בפניהם והודיע שליהודים באיביה לא יקרה כלום. אמנם היה בלידה משהו אבל זה נגמר. וכדי לאמת את דבריו צווה להסיר את המשמר מסביב לגיטו כך שכולם יכולים לחזור לבתיהם ולהתכונן לעבודה ביום המחרת. הגרמנים הרשו גם להסתובב בלילה בחוץ. השמחה בעיר היתה גדולה. אנשים שהיו כלואים 4 ימים בבתים פרצו החוצה. כלם יצאו מהמחבואים וגם אלה שברחו מהעיר חזרו אליה. אנשים התחבקו התנשקו, ששון ושמחה, כאילו כבר הגיעה הגאולה.

לילה. עוד לא הספקנו להרדם כראוי, והנה רעש ומהומה ברחובות. הגרמנים מתפרצים לדירות, מוציאים את האנשים מהמיטות ממש ערומים, בכותנת לילה בלבד על בשרם, מגרשים אותם החוצה. צעקות, יללות ובכי והגרמנים מבצעים את פעולתם במהירות ובאכזריות. אור ליום ג' 12 במאי, גרשו הגרמנים את כולנו במכות ודחיפות לרחבת השוק. שם כבר מצאנו אלפי יהודים. משפחות משפחות ישבו על הארץ וציפו. מרחוק אנו רואים שעדיין ממשיכים לגרש מן הבתים ומביאים יהודים נוספים, אשר לא הספיקו להגיע בזמן. אנו מוקפים בשרשרת הדוקה של אנשי ס.ס., גסטפו וליטאים. מסביב שקט מדכא ודממה מבשרת רעות. כולנו שקטים, אדישים ומחכים. מחכים למה? אולי לסוף. אנו רואים איך שמצעידים משפחות משפחות לכיוון רחוב ברנדינר. לא עובר זמן רב והנה שומעים יריות מנשק אוטומטי. עכשיו הבנו כולנו, שהנה הסוף בא, הגיע הקץ. נגוזו כל החלומות ואפסה כל תקוה. הנה מובילים אותנו, את כולנו לטבח. גם אותנו מקימים מהארץ ומצעידים לכוון אותו

רחוב. שקט מוחלט. שום קול, שום צעקה. שלובי זרוע צועדות המשפחות, אחת אחרי השניה, בנחת, לאט לאט, מבלי להפריע לסדר המופתי. אסור לבכות, אסור לצחוק, אסור לפנות ימינה או שמאלה שמא תקבל דקירה בכידון או מכה בקת של רובה. כולנו ממושמעים וצועדים בשקט לקראת המוות. הגענו עד למקום שם עמדה קבוצה של רוצחים נאציים. אחד מהם הראה באצבעו את כוון צעדתן של המשפחות. באצבע אחת חרץ את גורלם של אלפי אנשים, מי לחיים ומי למוות. „גרדה־אוס" (ישר)! „לינקס" (שמאלה)! „רכטס" (ימינה)! אז עוד לא ידענו איזה כוון מוביל לחיים ואיזה למוות. לפנינו צועדת בת דודתנו גולדה מאישישוק עם משפחתה, ולה אומרים ללכת ישר, ולמשפחתנו הוא אומר לצעוד שמאלה. הנה התעלף אבי, מפני שהבין כנראה, את משמעות „הכוונים", ואנו סוחבים אותו אתנו שמאלה, סחיבה שהיתה מלווה מכות אכזריות של רובים על הראש. אנו רובצים כולנו ברחוב אחד. אינני יודע מתי ואיך הגענו הנה. החושים מבולבלים ומטומטמים. אנו שוכבים ומרחוק נשמעות יריות וצעקות מחרידות. עד שהתאוששנו במקצת ירד הערב ולפי פקודה קמנו והתחלנו ללכת לכוון הגיטו. כשחזרנו לבתינו ראינו רק אז את גודל אסוננו. מכל יהודי ליפנישוק נשארו אחרי הטבח הזה רק משפחות מועטות. באם זכרוני אינו מטעה אותי הרי נשארו אז לפליטה המשפחות הבאות: משפחתי ומשפחת דודי יחיאל לוין, וכן המשפחות: קרקלינסקי, פייקובסקי, אברהם־חיים מאירוביץ, השיל ויינשטין, ירחמיאל פלוטניק, ריזה זיסקינד, ירחמיאל שניידר, שמואל קנטרוביץ, צמח אברמוביץ, יצחק אברמוביץ, אלתר פייסחוביץ, יוסף רבינוביץ, יקותיאל רדונסקי, שמואל קיבילביץ, ואולי עוד כמה משפחות שאיני יכול להזכר בהן כיום. אחרי שחיטה זו הפרידו אותי בכח ממשפחתי והעבירו אותי לעבודה בקרסנה, ומשם ללידה. כל אותן המשפחות נשארו בגיטו איביה שנה נוספת, ומשם הובילו אותן בשנת 1943 לרוסיה, ושם נספו כולם, מי בבוריסוב מי בסמולנסק, מי במינסק, ומי במידניק. הבודדים מהם, שנשארו בחיים ספרו על גורלם האיום והמר.

אני נשארתי בלידה. שם פגשתי את צמח אברמוביץ. זה היה האחרון מיהודי ליפנישוק שראיתי אז ואשר ידע שאני מתכונן לברוח. דבריו האחרונים של הליפנישקאי האחרון שפגשתי אז עוד מהדהדים כיום באזני: "ברח בני ברח, אולי תשאר אתה בחיים ותספר את אשר קרה לכולנו!"

רוזה זיסקינד

מיינע איבערלעבענישן

ליפנישאָק — אַ שטעטעלע אַ קליינס, אָבער אַ ריינס און אַ שיינס. אַפילו נאָך אַ רעגן איז ניט געווען קיין בלאָטע. אַ מאַרק — אַ רונדער ווי אַ טעלער, אַרום דעם מאַרק הייזלעך, ניט קיין שטאָקיקע, פון זיי האָבן אַרויסגעקוקט שיינע ווייסע פענצטער, וואָס מען האָט אַלע פרייטיק גערייניקט. נאָך מער האָט פאַרשענערט דעם מאַרק די שיינע הויכע קראָמען, וואָס אין גאַנצן געגנט איז ניט געווען אַזעלכע. פרעמד געקומענע מענטשן פלעגן זאָגן אַז נאָר די סוקיענציצעס אין קראַקאָוו זענען ענלעך. אין די קראָמען איז געווען, פאַרשטייט זיך, פאַרשיידן, ווו מער, ווו וויניקער. ווען ס׳איז געקומען דער שבת איז געווען די ריכטיקע רו; אָפּגעגעסן דעם טשאָלענט זענען אַלט און יונג געגאַנגען אין די פריסאַדעס. אַזוי האָט זיך געצויגן דאָס לעבן, ווען שווערער, ווען לייכטער, ניט ווויסנדיק וואָס עס ערוואַרט אַלעמען.

דער אויסברוך פון דער מלחמה, 1939, האָט אונדז גלייך געבראַכט מורא, אומעט און צעשטערונג פון געוויינלעכן לעבן. מיטן אַריינקום פון די סאָוועטן האָט זיך גלייך געענדערט דער האַנדלס-לעבן. ביי אונדז אין מאַנופאַקטור קראָם האָט מען אַוועקגעשטעלט צוויי דאָרפישע פויערים, זיי האָבן באַשטימט דעם פרייז פון דער סחורה, ניט אָפּטרעטנדיק פון דעם געגעבענעם פרייז. ניט יעדן טאָג איז די קראָם געווען אָפן. דאָס אַלץ איז געווען שווער אויסצוהאַלטן. ווען מיין ברודער פון מאָסקווע האָט מיר באַזוכט, האָט ער געזאָגט: „זינדיקט ניט, ס׳איז נאָך ניט אַזוי שלעכט״. אָבער באַלד האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער אומגליק. פלוצלונג האָט אויסגעבראָכן די סאָוויעטיש־דייטשישע קריג. מען האָט דערציילט, אַז באַלד קומען אָן די דייטשן. שרעקלעכעס האָט מען דערציילט. נאָר דאָס אַלץ האָט זיך ניט געלאָזט גלויבן און מען האָט געוואָלט פאַרטרייבן דעם געדאַנק וועגן מאַסן־מאָרדן, אָבער באַלד האָט מען באָמבאַרדירט דאָס שטעטל, און מיר זענען אַרויס פון די הייזער אין גאָרטן הינטער די בוימער. מיין שוועסטערס טאָכטער איז פאַרוווּנדעט געוואָרן אין האַנט פון אַ שראַפּנעל. מיר זענען אַוועק הינטערן שטעטל צו גוט באַקאַנטע גויים.

אָבער זיי האָבן פון אונדז ניט געוואָלט וויסן, און האָבן פֿאַרטריבן פון זייערע פעלדער, מיטן אויסרייד אַז צוליב אונדז יידן וועט מען פֿאַרברענען זייער ווירטשאַפט.

מיר האָבן זיך שווער געמאַטערט די פאָר טעג. די דייטשן זענען שוין געווען אין שטעטל. מיר האָבן געהערט פון אַ פאָר יידישע הרוגים: אייזיק שמעיה׳ס און אַ פרוי פון וויגאַן־געסל. די דייטשן האָבן אָנגעהויבן זוכן אין די יידישע הייזער און גענומען וואָס זיי איז געפעלן געוואָרן. אויך צו דעם האָט מען זיך צוגעוווינט. צו אונדז אין הויז האָט זיך אַריינגעקליבן אַ דייטשער דאָקטער מיט זיינע מיטהעלפער. מיר האָבן זיי גוט באַדינט און דער דאָקטער האָט געשטערט די זעלנער צו ראַבירן אונדזער הויז. אָבער נאָך 3 וואָכן זענען, דער דאָקטער מיט זיינע העלפער, אַוועקגעפאָרן ווייטער אין רוסלאַנד. פאַר זיין אָפּפאָר האָט ער געזאָגט: „צייט 14 טעג זענען מיר אין מאָסקאָוו״. און דאַן האָבן זיך אָנגעהויבן די שווערקייטן. מען האָט גענומען די מענער צו דער אַרבעט און מיט רידלען אויף די פלייצעס האָבן זיי געמוזט מאַרשירן און זינגען און אויספירן נאָך פאַר־שידענע אונמענטשלעכע סאַדיסטישע איינפאַלן. ביז מען האָט געזען די מענער צוריק אין די הייזער זענען אונדז דורכגעלאָפן פאַרשידענע גע־דאַנקען אין קאָפּ. אַזוי האָבן מיר איבערגעלעבט שווערע מאָנאַטן. ס׳איז געקומען דער הערבסט. קלאַנגען זענען געקומען אַז מיר וועלן אַריבער־פאָרן אין אַן אַנדער שטעטל, אָדער פון אַן אַנדער שטעטל וועט מען קומען צו אונדז.

אין אַ קורצער צייט שפּעטער איז געקומען אַ באַפעל מיר זאָלן זיך אַלע אַריבערציען קיין איוויע. ניט פאָרן, נאָר גיין צופוס און מיטנעמען בלויז 8 ק״ג באַגאַזש פון דעם גאַנצן פאַרמעגן. דער גאַנצער פאַרמעגן פון דורות, וואָס מען האָט אָפּגעשפּאָרט, מוז מען איבערלאָזן פאַר די גויים און דייטשן, וואָס קוקן און לאַכן פון אונדז. מען האָט גענומען איבער־שמוגלען שפּייז קיין איוויע. מען האָט געגעבן גויים זאַכן, בעטגעוואַנט און עסנוואַרג זיי זאָלן אַריבערפירן צו אַ באַקאַנטע משפחה אָדער קריסטן. נאָר איינער איז געקומען מיטן וואָגן בשלום און ביי אַן אַנדערן האָט מען צוגענומען די זאַכן אויפן וועג.

קומענדיק קיין איוויע, האָט מען אונדז אַריבערגעפירט אין אַ דזיעל־ניצע, און מען האָט זיך ביסלעכווייז צוגעוווינט צום נייעם לעבן. אַ גאַנצן

טאָג פלעגט מען אַרבעטן און אין אָוונט פלעגט מען באַזוכן איינער דעם צווייטן. די יוגנט האָט זיך פרייגעלאָזט, אָבער די עלטערע פון זיי זענען געווען ערנסטער. אין דער צייט האָבן אַ סך געבויט מעלינעס (באַהאַל־טענישן) צו פאַרזיכערן זיך אין יעדן פאַל. אַזוי איז געקומען דער ווינטער און נאָכדעם דער פסח, און מען האָט געבאַקט מצה.

מיט דער צייט איז געקומען אַ געוויסע פאַרלייכטערונג. דער יודנראַט האָט געהאַט רעכט צו שיקן אַרבעטער צו פריצים. דאָס איז שוין געווען אַ פרייד, ווייל אַ ייד וואָס האָט געאַרבעט ביי אַ פריץ, איז געווען פריי און האָט געקענט מיטנעמען די גאַנצע פאַמיליע. אויך האָט די פאַמיליע געקענט שטיצן אַ קרוב אָדער אַ באַקאַנטן אין איוויע; מען האָט געשיקט מיטן פריץ קאַרטאָפל, מילך, א. א. וו.

איך, מיין מאַן נחום, און מערעלע (מיין שוועסטער גאָלדעס טאָכטער) האָבן געאַרבעט אין אַ ווירטשאַפט וואָס האָט געהערט צו אַ לעסניטשע (וואַלד־אויפזעער). מיר האָבן געמאַכט אַלע אַרבעטן און זענען געווען צופרידן. ביי נאַכט פלעגן מיר קומען שלאָפן אין דזיעלניצע. אויף וויפל איך געדענק, זענען אויך פידלער, זיין פרוי מיט זייערע צוויי טעכטער, חייקע און גאָלדע (אַלטערן געדענק איך ניט פון געטאָ), געווען איינגע־אָרדנט אין בערדאָווטשינער הויף ביים פריץ. זיי האָבן געמאַכט אַלע אַרבעטן וואָס עס פאָדערט זיך אין אַ ווירטשאַפט, און דאָרטן געשלאָפן, אָבער דאָס האָט אָנגעהאַלטן נאָר 9 חדשים. ס׳האָט זיך דערנענטערט דער 12־טער מאַי 1942, מיט אַ פּאָר טעג פריער האָט מען אָנגעזאָגט אַלע אַרויסגעפאָרענע זיי זאָלן זיך גלייך אומקערן אין איוויע, און אַלע זענען צוריקגעקומען.

מיט אַ פּאָר טעג פריער האָט מען געשיקט מענער גראָבן גריבער. די מענער, וואָס זענען פאַרבייגעגאַנגען די יידישע הייזער האָבן אויסגע־רופן: „ברידער, עס איז ניט גוט, זאָגט תהילים״. עס איז געווען יום־כפור ביי די יידן. אין דעם זעלבן טאָג, 6 אַזייגער נאָך מיטאָג, האָט דער יודנראַט באַקומען גוטע נייעס, אַז קיין שלעכטס וועט מען ניט טאָן. מען וועט נאָר דורכקוקן די דאָקומענטן, און יעדערער וועט גיין אַהיים. איינער פון יודנראַט, אַ קלוגער און אַ שיינער ייד, יודל קבק, איז געגאַנגען פון שטוב צו שטוב אָנזאָגן די פרייד. ער האָט יעדן איינעם געזאָגט „מזל־טוב״ און געקושט יעדן. אין אַנדערע הייזער האָט מען געטרונקען „לחיים״ פאַר

פרייד. אויף מאָרגן, 7 אַזייגער אין דער פרי, האָט יעדער געמוזט זיין רייז געוואַשן און אָנטאָן די בעסטע קליידער, מיטנעמען דאָקומענטן, און אַרויס אויפן פּלאַץ. אַלע האָבן געמוזט זיצן און זיך נישט אַרומקוקן אויף הינטן. אין געגנפאַל — וועט ער דערשאָסן ווערן. אַלע האָבן אויסגעפילט דעם באַפעל. באַלד האָבן זיי איינעם אַרויסגענומען און אויפן פּלאַץ דער־שאָסן, און באַלד האָבן זיי דערשאָסן נאָך אַ פּאָר וועלכע האָבן געפּרוווט אַנטלויפן.

ענדלעך איז געקומען אַ באַפעל אויפשטיין און יעדער זאָל זיך האַלטן מיט זיין פאַמיליע און דאָקומענטן און מען איז געגאַנגען מיט אָרדענונג. 3 וועגן זענען געווען: רעכטס, לינקס, און גראַדע אויס. קיינער האָט ניט פאַרשטאַנען וואָס דאָס באַדייט. מיר האָבן אויך געוואָלט גיין גראַדע אויס, נאָר נאָענט פון אונדז איז געגאַנגען אַ דייטש וואָס האָט געהיט די אָרדע־נונג, האָט ער געגעבן מיין מאַן אַ שטויס זאָגנדיק: „דומער קערל, ווּו גייסט דו?”. דאַן האָבן מיר זיך געגעבן אַ דרע אויף לינקס, און אַדאַנק דעם האָבן מיר געפונען דעם לעבן.

אין דער שחיטה איז אומגעקומען פידלערס משפחה, אויף וויפל איך געדענק, דער חזן מיט די קינדער, רבי יודל רובינוביץ האָט אויסגעזען שלעכט. מינקע און יאַכקע האָבן אים געפירט. מינקע האָט אים געטרייסט. אויך די פאַמיליע איז אומגעקומען דעם 12־טן מאַי. בת־שבע איז געשטאָרבן אין געטאָ אַ האַלב יאָר פאַר דער שחיטה. אויך יוסף בלילה׳ס גאַנצע פאַמיליע. אין געטאָ האָט יוסף בלילה געמוזט אָפּראַזירן די באָרד; ער האָט זיך געשעמט, און האָט אַ לאַנגע צייט געהאַלטן דעם פּנים פאַר־בונדן מיט אַ טיכל. ער איז געווען נידערשלאָגן. זעענדיק מיר האָט ער געזאָגט: „זע צו וואָס מיר זענען דערגאַנגען”.

נאָך דעם האָט מען די לעבנגעבליבענע באַפוילן גיין אויף אַן אַנדער פּלאַץ און אַ דייטש האָט געהאַלטן אַ רעדע. ער האָט געזאָגט, אַז ער האָט זיך נאָך באַצויגן גוט וואָס ער האָט איבערגעלאָזט אַ טייל פון די יידן ביים לעבן. אויב די מלחמה וועט גוט גיין איז גוט, אויב ניט, וועט אויך די איבערגעבליבענע ערוואַרטן דעם זעלבער גורל. די שולד אין קריג האָבן די יידן; יידן האָבן געבראַכט די רעוואָלוציע, געמאַכט דעם קריג, דאָס גאַנצע שלעכטס קומט נאָר פון יידן, און גלייך באַפוילן מען זאָל אַלע ווערטפולע זאַכן אַוועקלייגן אויף אַ גרויסע טוך. ווער ס׳האָט געהאַט גאָלד,

בריליאַנטן, האָט אַוועקגעגעבן, און נאָכדעם האָט מען אונדז געשיקט אין נייע וווינונגען אין געטאָ. אין די פריערדיקע וווינונגען האָט מען זיך ניט געטאָרט אומקערן.

נאָך 3 טעג האָט דער יודנראַט געהייסן צוריק גיין אין די אַלטע היימען, און דאָרט האָט יעדער געפונען װער אַ קינד, אַ קראַנקן אָדער אַ דערשאָסענע מאַמע אין אַ קאַלוזשע בלוט אין די אויסגעפוצטע קליידער. אַ שווערער טרויער האָט באַהערשט יעדן איינעם. די לעבעדיקע האָבן ניט פיל בעסער אויסגעזען פון די טויטע.

מען האָט ווידער אָנגעהויבן אַרבעטן און שמוגלען. די גויים פלעגן ברענגען אַלץ פאַר געלט. ווען די דייטשן האָבן זיי געכאַפּט פלעגן זיי שיסן. דער זומער איז אַריבער, און עס האָט זיך דערנענטערט דער 31־טער דעצעמבער 1942. דער געטאָ איז ווידער אַרומגערינגלט געוואָרן. אַלע האָבן גענומען לויפן ווו מען האָט נאָר געקענט. איך האָב אַנגעטאָן מיין קראַנק קינד אין אַ וואַלענע טוך, און געגאַנגען צו די ווירטן אין דער נאַכט, זי זאָל אונדז לאָזן איבערשלאָפן. איך האָב אַריינגעשיקט דאָס קינד, טראַכטנדיק אפשר וועט זי בלייבן ביים לעבן. דאָס קינד מיט גרויסע היץ איז צוריק געקומען. זיי לאָזן איר ניט נעכטיקן. מיין קינד איז געקומען אַ צופרידענע זאָגנדיק: „מאַמע, איך וויל בעסער זיין מיט דיר”. מיר זענען צוריקגעגאַנגען און אַראָפּ אין גרוב וואָס איז געווען צוגעגרייט שוין פון עטלעכע טעג. אויף די גרוב איז געשטאַנען אַן אַלמער וועלכן מען האָט אָפּגערוקט און צוריק פאַרשטעלט די גרוב.

אויף צו מאָרגן האָבן זיך צוריקגעקערט מענטשן אין געטאָ ניט האָבנדיק ווו זיך אַהינצוטאָן, אין שניי און קעלט. איינער פון די דייטשן האָט צוגעזאָגט אַז ס׳וועט שוין מער קיין שלעכטס ניט פּאַסירן און מען דאַרף פאָרן צו דער אַרבעט. איינער, אַ דאָקטער וואָלפאָוויטש, האָט געהאַט צוטרוי צו די דייטשן, האָט געטרייסט און פאַרזיכערט אַז מען דאַרף נאָר גיין צו דער אַרבעט. מען האָט די גאַנצע גרופּע מענטשן אַוועקגעפירט, און אויפן וועג דערשאָסן.

אַ פּאָר טעג פאַר דעם האָב איך באַשלאָסן צו אַנטלויפן פון געטאָ. איך מיט מיין קינד זענען געגאַנגען צו מיינע גוטע באַקאַנטע גויים אין איוויע, און קיינער האָט אונדז ניט געוואָלט אויפנעמען פאַר קיין פרייז. צום ענדע זענען זיי איינשטימונג געוואָרן, און האָבן אַוועקגעפירט מיר מיט מיין

טעכטערל צו אַ באַקאַנטע גויה אין אַ קליינעם וועלדל, אין אַ איינזאַמער קליינערווירטשאַפט נעבן דאָרף, דוורצאַני. דאָס איז געווען דעם 1.1.43. איך האָב געבעטן די קריסטין און זיי האָבן געבראַכט מיין מאַן, און דאָ זענען מיר געווען 18 חדשים, באַהאַלטן אין אַ שטאַל, אין קעלט, שמוץ און הונגער. די קריסטן האָט באַזוכט דעם געטאָ דעם 8.1.43; קיין ייד איז שוין מער ניט געווען אין געטאָ. ווען די קריסטין פלעגט קומען פון קלויס־טער, ווו זי האָט געהערט וואָס מען האָט געמאַכט מיט די יידן, און וואָס פאַר אַ שטראָף עס ערוואַרט די, וועלכע באַהאַלטן יידן, פלעגט זי ווערן שלעכט צו אונדז. דאַן האָט מען געבראַכט עוואַקויִרטע רוסישע פרויען. די ווירטין האָט ניט געהאַט קיין פלאַץ אויסצוהאַלטן 9 פערזאָן און מיר זענען געווען די איבעריקע. די ווירטין האָט געדראָט אַז זי וועט אונדז איבערגעבן צום סאָלטיס און דאָס איז געווען אַ ווונק אַז מיר זאָלן אַנט־לויפן. זי האָט געהייסן דאָס קינד פאַשן שעפסן און מיר זאָלן אַרבעטן אין דרויסן, כדי מען זאָל אונדז זען און כאַפּן. איך האָב געפּאַשעט 3 בהמות, און געבעטן גאָט עס זאָל זיך אַזוי ווייטער ציהען. אָבער אין אַ זונטיק טאָג האָט זי אונדז אָנגעזאָגט מיר זאָלן פאַרלאָזן איר שטוב, ווייל דער גאַנצער דאָרף רעדט וועגן אונדז.

פאַרטאָג האָב איך זיך אָנגעטאָן ווי אַ פויערטע און געגאַנגען זוכן אין אַנדערע דערפער. איך בין געווען אין אַ דאָרף, אָבער די קריסטין האָט שוין ניט געלעבט, נאָר איר שנור. איך בין באַלד אַרויס און אַזוי האָב איך געוואַנדערט צווישן באַקאַנטע און קיינער האָט מיר ניט געוואָלט אויפנעמען. דאַן בין איך אַוועק אין ליפּנישקער הויף, צו אַ אַלטע גויע, אונדזערע אַ גוטע באַקאַנטע. זי האָט מיר אַרומגענומען און געקושט און איז איינשטימונג געווען אונדז צו האַלטן ביי איר אויפן בוידעם. איך בין ווידער געגאַנגען צו אַ אַנדער באַקאַנטע, וועלכע האָבן ניט געגלויבט אַז מיר לעבן. לויט זייערע רייד האָט מען אַלע יידן ערמאָרדעט. ביי איר איז געווען מיין און מיין שוועסטערס פאַרמעגן. זי האָט מיר געגעבן אַ ברויט, אייער און גרויפּן. איך בין געגאַנגען צוריק צו דער אַלטער גויע מיטן געדאַנק זיך דאָרט לייגן שלאָפן, און פאַרטאָג גיין צו מיין מאַן און קינד און אַריבערברענגען זיי אַהער, אויפן נייעם פלאַץ.

גייענדיק פאַרביי דעם דאָרף קלאדניק, הער איך „האַלט”. עס איז צו מיר צוגעגאַנגען אַ באַקאַנטער גוי און האָט מיר פרייגעלאָזן. דאַן הער איך

ווידער „האַלט״. אַ פּאָר טריט פאַר מיר האָט ער מיר געהייסן אויפהייבן די הענט און קאָנטראָלירט אויב איך האָב געווער, שרייענדיק אַז ער וועט מיר איבערגעבן צו די דייטשן, ווייל די רוסן האָבן זיינעם אַ ברודער פאַרשיקט קיין סיביר. דאַן זענען צוגעגאַנגען נאָך פון די זעלבע לייט.

אין יענע צייטן האָבן אין אונדזערע געגנטן אין די וועלדער געלעבט פאַרטיזאַנער, יידן און רוסן, וועלכע פלעגן פאָדערן פון די דערפער קליידונג און שפּייז, און זיך צוריק ציען אין וואַלד. די לייט וואָס האָבן מיר געכאַפּט זענען געווען באַוואָפנט מיט געווער און אָנגעהויבן מיר צו פאַרשן ווו באַהאַלטן מיר זיך און אויב איך וועל זיי ניט זאָגן וועלן זיי מיר שיסן, אָדער זיי וועלן מיר איבערגעבן אין אַנדערע הענט. מיין ענטפער איז געווען, אַז איך גיי איבער פעלדער און וועלדער און בעט ביי מענטשן עסן. עס איז אָנגעקומען די נאַכט. מען האָט מיר איבערגעגעבן צו איינעם מיט אַ רעוואָלווער אין האַנט און 2 מענער מיט ביקסן האָבן מיר געהיט, איינער אינעווייניק און איינער אין דרויסן. דער וואָס איז געווען אינעווייניק האָט געפאָדערט פון מיר גאָלד. נאָר באַלד איז ער איינגעשלאָפן אויף אַ זאַק קאַרטאָפל וואָס איז געלעגן ביי דער טיר. דאַן האָב איך באַשלאָסן צו אַנטלויפן. איך האָב איבערגעטראָטן איבער אים, די טיר האָט געסקריפּעט (נאָך היינט הער איך דעם קלאַנג), איך בין אַרויס אין דער פינצטערער נאַכט און געלאָפן צוריק אין ליפּנישקער הויף צו דער אַלטער קריסטין. די גויע האָט מיר געזען, האָט זי זיך איבערגעציילמט. איך בין געווען צעשלאָגן דורך די גויים ביים פאַרשן, קיין איין טייל אין מיין קערפּער איז ניט געווען גאַנץ. זיי האָבן מיר צעקיילט און צעביילט. איך בין אומגעפאַלן אויף אַ ביסל שטרוי אויפן אָרט ווו אַ חזירל איז געלעגן. דאָס איז געווען אין חודש מאַי, ווען די קריסטן גייען אַלע טאָג אין קלויסטער און מיין אַלטע גויע האָט זיך געטראָפן מיט די פריערדיקע גויע אין קלויסטער און איר איבערגעגעבן פון מיר אַ בריוועלע צו מיין מאַן, אַז נאָך דעם אַלעם וואָס עס האָט מיט מיר פּאַסירט, בין איך ניט אומשטאַנד צו גיין מער, און ער זאָל זיך ניט רירן פון אָרט, דאָס קינד זאָל מען אָנטאָן ווי אַ שיקסעלע און ברענגען צו מיר. פון דעם בריוו ביז צום ברענגען דאָס קינד האָט געדויערט 3 טעג, און דאָס איז ניט ווייט. נאָך יענער נאַכט אין וועלכער איך האָב דורכגעמאַכט 40 קילאָמעטער, איז ביי די גויים אַרויס אַ קלאַנג אַז מען האָט מיר דערהאַרגעט. ווען מען האָט דאָס קינד געבראַכט, האָבן

מירביידע געוויינט. דאָס קינד האָט געמיינט, אַז איך לעב שוין מער ניט. אַזוי האָבן מיר זיך איינגעאָרדנט צוזאַמען אויפן בוידעם. די קריסטין האָט געקראָגן אַ ביסל קאַרטאָפל, ברויט, מילך און מען האָט געלעבט.

עס זענען אַריבער אַ פּאָר וואָכן, און אונדזער קריסטין איז שווער קראַנק געוואָרן. מען האָט געבראַכט דעם גלח און נאָך פרומע קריסטן. נאָך דעם ווי אַלע זענען זיך צעגאַנגען, האָט מיר די קריסטין צוגערופן און געזאָגט: דאָס זענען אירע לעצטע שעהן, און ווען זי וועט שטאַרבן וועט מען זיכער קומען אויפן בוידעם זוכן ברעטער אויף אַ טרומנע, און מען קען אונדז נאָך כאַפּן, מען זאָל זיך ראַטעווען. איך האָב איר געקושט און געוויינט, אויך זי האָט געוויינט, און זי האָט קוים אויסגערעדט: ניין, גייט נאָך ניט, אפשר וועל איך נאָך ניט שטאַרבן, און איר וועט קענען איבערקומען די שלעכטע צייט. איך האָב געבעטן גאָט זי זאָל געזונט ווערן. און אַזוי איז געווען. מיר זענען ביי איר געווען 6 וואָכן, און אין אַ שיינעם ערב שבת איז געוואָרן אַ טומל און אַלע פון הויף זענען זיך צעלאָפן אין די פעלדער. נאָר איך, מיין קינד און די אַלטע קריסטין, זענען געבליבן אין הויף. מיר זענען אַראָפּ פון בוידעם זייענדיק זיכער, אַז פון די אַרטילע־רישע שיסערייען וועט איינפאַלן דאָס שטיבל. אַ דייטש איז צוגעגאַנגען צום פענצטער, אָבער ער איז גלייך אַוועק. פון די שיסערייען האָט זיך אָנגעצונדן די שטרוי פון די קריסטין׳ס בעט, נאָר מיר האָט זיך איינגעגעבן מיט אַ עמער וואַסער אָפּצולעשן דאָס פייער.

נאָכדעם איז שטיל געוואָרן און די ערשטע רוסישע זעלנער זענען אַריין. מיר זענען אַרויס אויף דער פריי. איך האָב געשיקט אָנזאָגן מיין מאַן די גוטע נייעס, און נעמען אים אַהיים קיין ליפּנישאָק. נאָר ווייזט אויס, אַז דאָס שטעטל איז פאַרברענט געוואָרן אין די לעצטע טעג פון שלאַכט. קיין היים האָבן מיר ניט געפונען, נאָר אַש און רויך אויפן פּלאַץ פון אונדזערע געוועזענע הייזער. פון די יידישע הייזער איז געבליבן נאָר אברהמ׳ל דעם שמיד׳ס הויז, און די פּוילישע פּאָווּשעכנע שול און אויך די שיינע ראַד קראָמען. אין אונדזער קראָם האָט געוווינט אַ רוסישע פאַמיליע. מיט אונדזער אָנקומען איז אויסגעליידיקט געוואָרן די דירה פאַר אונדז. מיר זענען דאָרט געווען אַ וואָך צייט. סימה, יואל משה׳ס צוריק קומענדיק פון די פאַרטיזאַנער, האָט פאַרגעלייגט מיר זאָלן פאַרלאָזן דאָס שטעטל, און צוזאַמען זענען מיר אַריבער קיין לידע.

צפורה ברגפרינד

מיינע קינדער יאָרן

איך בין די טאָכטער פון רייזע די אַלטע חזנ׳טע; געבוירן אין ליפּ־ניִשאָק אין 1935.

אין 1940, ווען איך בין געווען 5 יאָר אַלט, האָב איך פאַרלאָזן ליפּ־נישאָק צוזאַמען מיט אַלע יידן פון שטעטל. כאָטש איך בין דאַן געווען אַ קליין קינד, דאַך איז דאָס שטעטל מיר איינגעבאַקן אין האַרצן. אָט זע איך, ווי דורך אַ חלום, דעם מאַרק מיט די ריי געמויערטע קראָמען און אין מיטן אונדזער קראָם, אין וועלכער איך האָב פאַרבראַכט גאַנצע טעג.

מיינע חברים און חברטעס זענען געווען אין יענער צייט: דויד׳ל אידעלקע דעם שוסטערס אַ יינגל, זיין קראָם איז געווען נעבן אונדזערע און יוכבד, די טאָכטער פון סאָניע און צמח. ליידער איז קיינער פון זיי ניט לעבן געבליבן.

אין מיל גאַס, געדענק איך, איז געווען אונדזער הילצערנע הייזל, וועלכע איז איבערגעגאַנגען פון דור צו דור. ביים שטוב איז געווען אַ גרויסער גאָרטן מיט קאַרשן־בוימער און פאַרשידענע גרינסן; איך געדענק נאָך איצט דעם טעם פון די קאַרשן. אין די זומערדיקע פאַרנאַכטן פלעג איך היטן און באַגיסן דעם גאָרטן צוזאַמען מיט מיין באָבען. די באָבע האָט געוווינט אויפן זעלבן הויף, ביי מיין מומע גאָלדע און דאָרטן איז געווען מיין צווייטע היים. איך בין געווען די אינגסטע אין דער גאַנצער משפחה, און די איינציקע ביי מיינע עלטערן. ס׳האָט מיר גאָרניט געפעלט. כ׳האָב געהאַט אַ גאַנצן אַלמער מיט שפילצייג. די קינדער פון גאַס פלעגן קומען צו מיר זיך שפילן, איבערהויפּט געדענק איך כאַשקעס קינדער: הינדע און בריינעלע. איך זאָל גערנער עסן, פלעגט מיין מאַמע אויך געבן אַנדערע קינדער. יעדן מאָל ווען מיין מאַמע פלעגט פאָרן קיין ווילנע פלעגט זי מיט ברענגען באַנאַנעס און אַנדערע גוטע זאַכן. גאַנצע נעכט פלעגט מיין מאַמע אָפּזיצן ביי מיין וויג און זינגען, אָדער דער טאַטע פלעגט זיצן לאַנג און מיר דערציילן מעשה׳לעך. אַזוי בין איך געווען פאַרפּיעשטשעט. שבת פלעגן די עלטערן גיין מיט מיר אין די פּריסאַדעס, און זיך אָפּשטעלן ביי יעדן שטעלכל, וווּ ס איז נאָר געווען אַ קעלבל. אָדער מיר

פלעגן גיין אין הויף, דאָרט זענען געווען די פּאַרמעגנס פון די פּריצים. גייענדיק פאַרביי דעם טייך פלעגן מיר זיך אָוועקשטעלן אויפן בריק און צוקוקן זיך צו די קלאָרע וואַסער פון טייך. אין דער צייט פלעגט די מיל מאַכן אַ שרעקלעכן רעש. פון אַנדער זייט טייך אויפן באַרג האָבן זיך געפונען זאַגאַרינס פעלדער אויף וועלכע עס האָבן געוואַקסן אַרבעס און דאָרט פלעגן די קריסטלעכע קינדער אונדז אָפּוואַרטן און פאַר אַ שטיקל חלה אונדז אָנרייסן גרינע אַרבעס.

איך געדענק דעם אויסערגעוויינלעכן הויכן קלויסטער און דעם געטש אין זייט פון מאַרק וואָס האָט אויף מיר אָנגעוואָרפן אַ שרעק. דאָס אַלץ איז איינגעקריצט אין מיין זכרון. אויך פון דער צייט ווען די באָלשעוויקעס זענען געווען ביי אונדז אין שטעטל זענען ביי מיר פאַרבליבן אָנגענעמע זכרונות; פאַר די עלטערן אפשר ניט אַזוי. איך האָב מיר אָבער געפילט זייער גליקלעך. צו מיין מומע גאָלדע קאַרלינסקי האָבן זיך אַריינגעצויגן רוסישע זעלנער. זיי זענען געווען זייער גוטע און פריילעכע מענטשן. זיי פלעגן טאַנצן זינגען און שפּילן. אין זייער פרייער צייט פלעגן זיי מיר נעמען אויפן שויס און געבן עסן. זיי פלעגן מיר מכבד זיין מיט רויטע סיבירסקע עפּעלעך און אויך מיט געזאַלצענע קליינע הערענגלעך. איך האָב געפילט אַ פריינדשאַפט צו זיי.

לאַנג האָט די גליקלעכע צייט ניט אָנגעהאַלטן. און שוין זייענדיק 6 יאָר האַלט, האָבן זיך אָנגעהייבן פאַר מיר הונגער, שמוץ, קעלט און שרעק. אין אַ העלן זומער־טאָג בין איך געגאַנגען מיט דער מאַמען אין גאַס און מיר האָבן געטראָפן איינעם פון די רוסישע זעלנער, וועלכע האָבן געוווינט ביי דער מומען. ער איז געלאָפן זייער שנעל און האָט אויפגע־שריען צו אונדז: „וווינאַ" (קריג). אין דער מינוט בין איך עלטער געוואָרן מיט אַ פּאָר יאָר. אין מיין האַרצן איז אַריין אַ אומפאַרשטענדלעכער שרעק. באַלד האָב איך געהערט דעם גערויש פון עראָפּלאַנען. מיר זענען אַנטלאָפן אונטערן שטעטל אין די בערג מיטנעמענדיק מיט אונדז אונדזער קו, די שפּייזערקע.

אין אַ קורצער צייט אַרום זענען אַריין אין שטעטל די דייטשן. די ערשטע צייט זענען זיי געווען רויק צו אונדז. מיינע עלטערן האָבן מיר ניט אַרויסגעלאָזט פון שטוב. איך האָב צו זיי ניט געהאַט דעם זעלבן גוטן געפיל, וואָס צו די רוסישע זעלנער.

זייער טראַגיש האָב איך אָנגענומען דאָס פאַרלאָזן ליפּנישאָק און איי־בערגיין אין איוויער געטאָ. איך האָב געדאַרפט איבערלאָזן דעם גאָרטן, די קאַרשן בוימער, בלומען און דעם פולן אַלמער מיט שפּילצייג. די מאַמע האָט אויך איבערגעלאָזט פיל ווערטפולע זאַכן. נאָר איין לאַלקע מיטן וועגעלע האָט זי מיטגענומען פאַר מיר. דאָס האָט מיר נאָך געטרייסט.

איך האָב מיר גיך צוגעוווינט צום לעבן אין געטאָ. מיר האָבן דאָ געוווינט צוזאַמען מיט יחיאל לוינ׳ס פאַמיליע און מיט די פאַמיליעס פון גאָלדע און לייזער קאַרלינסקי. איך האָב זיך באַקאַנט מיט נייע חברים, און האָב זיך באַנוגנט מיט די אײנציקע לאַלקע וואָס האָט מיר געטרייסט אין די אומעטיקע, שרעקלעכע טעג. איין מאָל זענען מיר אַלע געווען צונויפגעזאַמלט אויפן מאַרק־פּלאַץ אין איוויע. מיין מאַמע האָט פאַר מיר גענומען אַ שטיקל ברויט. דאַן האָב איך געזען ווי די דייטשן האָבן אַרויס־גענומען אַ יונגן מאַן, אַ קאַליקע און האָבן אים דערשאָסן. איך האָב געזען דאָס בלוט רינען. איך האָב שרעקלעך מורא געקראָגן און האָב איינגעגראָבן דאָס פּנים אין דער מאַמעס קלייד. כ׳האָב ניט געשריען און ניט געוויינט; איך האָב געוווסט אַז איך טאָר ניט וויינען.

איך קען ניט פאַרגעסן, ווי שרעקלעך, אומעטיק עס האָט אויסגעזען דער געטאָ נאָך דער ליקווידאַציע. די נאָענטסטע און מיינע חברים־קינדער האָב איך שוין ניט געטראָפן; ליידיק און פינצטער איז געווען אין די הייזער.

און איינמאָל איז געווען אין אַ ווינטער טאָג, אַ שניי און אַ פראָסט. די מאַמע האָט באַשלאָסן צו פאַרלאָזן מיט מיר דעם געטאָ. די מאַמע איז געווען אָנגעטאָן ווי אַ פויערטע פון דאָרף און איך ווי אַפּויערישע מיידעלע. די מאַמע מיט אַ בעזים אין האַנט, כלוימערשט מיר גייען אַרויס צו דער אַרבעט. מיר זענען געגאַנגען אין דאָרף דוואָרטשאַן, און נאָך אַ לאַנגע שווערע וועג זענען מיר אָנגעקומען אין אַ קליין שטיבל צו אַ קריסטן. זי האָט אונדז אויפגענומען זייער שיין; זי האָט געמיינט אַז מיר וועלן ביי איר וווינען אַ קורצע צייט. די ערשטע נאַכט בין איך געשלאָפן רויִק ווייל איך בין געווען זייער מיד. פאַרטאָג, ווען ס׳איז נאָך פינצטער געווען, האָבן מיר זיך אויפגעכאַפּט און זענען געשטאַנען ביי אַ גרויסן אויוון און זיך געוואַרעמט.

ס׳איז מיר געווען פרעמד אין שטוב, צום ערשטן מאָל אין לעבן אָן

שפּילצייג און אָן קינדער, און איך האָב אויסגעבראָכן אין אַ געוויין. די מאַמע האָט מיר געטרייסט. אַ סאַך מאָל בין איך געווען הונגעריק. כ'האָב געמוזט וואַרטן ביז אַלע פון דער קריסטלעכער פאַמיליע האָבן געענדיקט עסן, דאַן האָב איך מיט די מאַמען וואָס באַקומען. מיר האָט מען מער ניט באַדאַרפט פּיעשטשען און איינרעדן צום עסן. מיט דער צייט איז געקומען צו אונדז מיין פאָטער, און איך האָב זיך אַביסל צוגעוווינט צום נייעם לעבן.

דאָס שטיבל איז געווען אַ איינצלנע אין עק פון דאָרף. אין פאַל ווען ווער פון די פּויערים פון דאָרף, אָדער דייטשע זעלנער האָבן זיך דער־נענטערט צום שטוב, פלעגן מיר גיך אַרויסגיין דורך אַ הינטער טיר גלייך אין שטאַל פון שעפּסן. אין ווינקל פון שטאַל איז געווען אויסגעגראָבן אַ טיפע גרוב. ווינטער איז די גרוב געווען פול מיט מיסט אָפּלויף. מיין פאָטער און מוטער זענען געשטאַנען ביז די לענדן אין מיסטיקע וואַסער, מיר פלעגט דער פאָטער האַלטן אויף די הענט איך זאָל זיך ניט איין נעצן. מיר האָבן ניט געטאָרט אָטעמען. איך האָב זיך אויפגעפירט ווי אַ גרויסער מענטש, און האָב ניט געוויינט. אַזוי פלעגן מיר דאָרט שטיין אַ שעה און אָפטמאָל אַ האַלבן טאָג.

איך געדענק, איינמאָל זענען געקומען צו דער קריסטין אין שטוב רוסישע פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן זיך ניט באַהאַלטן. זיי האָבן געגעסן ביי דער קריסטין און האָבן גערעדט מיט מיינע עלטערן. זיי זענען געווען ווילע מענטשן, און האָבן אונדז ניט געטאָן קיין שלעכטס. אָפטמאָל האָבן מיר געהערט שיסערייען אין דער נאַכט; צומאָרגנס האָבן מיר געזען ניט ווייט פון שטוב דערהאַרגעטע.

די פּויערטע איז געווען אַן אלמנה. איר עקאָנאָמישע לאַגע איז געווען אַ שווערע, און זייער אָפט האָט זי אַליין ניט געהאַט קיין ברויט צום עסן. איך האָב מערסטן טייל געגעסן אַ שטיקל ברויט אָדער קאַרטאָפל און אָפטמאָל אַ מין זופּ פון בוריקלעך און דאָס אַלץ אין אַ קליינער פּאָרציע. די קריסטין איז געווען זייער אַ פרומע. זי פלעגט זיך אַ סאך מאָדליען (תפילה טאָן), און איך בין געווירקט געוואָרן פון איר. איך האָב זיך אויסגעלערנט אויף אויסווייניק אַלע קריסטלעכע תפילות, און איך האָב געגלויבט אין זיי. די איקאָנעס אויפן וואַנט האָבן אויף מיר געמאַכט אַ רושם פון הייליגקייט. כ'האָב פאַרשטאַנען אַז אַזוי ווי ס'איז דאָ אין

שטוב אַ טיש, אַ בענקל, אַזוי דאַרף אין שטוב זיין דאָס בילד פון געקרויר־ציקטן. איך האָב געקוקט אויף דעם מיט יראת הכבוד.

די קריסטין האָט געהאַט 3 קינדער. דער יינגסטער איז געווען עלטער פון מיר, אָבער ער האָט זיך מיט מיר פאַרנומען. פיל מאָל ווען ער פלעגט זיין ברוגז מיט זיין מוטער, פלעגט ער אויסלאָזן דעם כעס צו מיר, ער פלעגט מיר שלאָגן און אָפּלאַכן, וואָס איך בין אָפּגעגאָלט ווי אַ יינגל. עס פלעגט מיר שטאַרק וויי טאָן, אָבער איך האָב ניט געטאָרט וויינען. ער פלעגט אונדז שרעקן אַז ער וועט אויסזאָגן די דייטשן וועגן אונדז. מיינע עלטערן פלעגן אים אין אַזוינע פאַלן געבן געלט ער זאָל זיך עפּעס קויפן, נאָר ער זאָל אונדז ניט טאָן קיין שלעכטס.

איך פלעג זיך צוקוקן ווי אַזוי די קריסטלעכע משפחה פלעגט זיך ציילעמען פאַרן עסן און פאַרן שלאָפן, און איך האָב זיך דאָס אויך אויס־געלערנט. איך האָב געוווּסט, אַז יידן טאָרן ניט טאָן די אַלע זאַכן. מיינע עלטערן האָבן מיר געלערנט אין דער שטיל יידישע תפילות, און זיי האָבן אָפּגעהיט ווי ווייט מעגלעך אַלע יידישע דינים. איך, אָבער, האָב מקנא געווען די קריסטן וואָס זיי גייען אַלע זונטיק אין קלויסטער און זענען אויף דער פריי, און מיין קינדערישע פאַנטאַזיע איז געווען ווי אַזוי צו ווערן אַ קריסטליך קינד.

שטילערהייט, ווען קיינער האָט ניט געהערט פלעג איך זיך מאָדלען און אין געדאַנק זיך אויך איבערציילעמען. אַלס קינד האָב איך פאַרשטאַנען, אַז די איינציקע סיבה פון אונדזער ליידן איז וואָס מיר זענען יידן. איך האָב געזען, אַז די אַלע וואָס זענען קריסטן האָבן אַ בעסערן לעבן און איך האָב געקראָגן אַ שנאה צו יידן. איך האָב געחלומט צו זיין גלייך מיט אַלע קינדער אין מיין עלטער. ביי דער קריסטין האָב איך זיך געלערנט שטריקן, אויסנייען און לייענען פויליש.

18 מאָנאַטן האָבן מיר אָפּגעלעבט אין שרעקלעכן שמוץ און אָפּטן הונגער. עס איז געווען פאַרשיידנס, בעסערע טעג און ערגערע.

6 וואָכן פאַר דער באַפרייאונג האָבן מיר געמוזט ענדערן דעם פלאַץ און מיין מוטער האָט געפונען אַ באַהעלטעניש ביי איין אַנדער קריסט אין ליפּנישקער הויף. דאַן האָט די מוטער אָנגעזאָגט צו דער פריערדיקער קריסטין ביי ווען איך בין נאָך פאַרבליבן, זי זאָל מיר ברענגען צו איר. די קריסטין האָט מיר אָנגעטאָן אַזוי, אַז מען זאָל מיר ניט דערקענען. זי

איז געגאַנגען פאַראויס און איך בין נאָך איר נאָכגעלאָפן גאַנצע 7 קילאָ־מעטער. נאָר פלוצלינג האָט אונדז באַגעגנט דער סאָלטיס פון דאָרף, און האָט איר געפרעגט: „ועמענס איז די מיידל?" (מיר האָט מען געלערנט איך זאָל זאָגן אַז איך בין פון די רוסישע פּליטים). די קריסטין האָט געענטפערט אַז זי ווייסט ניט ווער זי איז, סתם איינע פון די פאַרלאָזענע קינדער". און איך האָב זייער מורא געהאַט מען זאָל מיר ניט נעמען צו די דייטשן.

נאָך דער באַפרייאונג זענען מיר געקומען אין ליפּנישאָק. קיין שטוב ניט געטראָפן. אַ ביסל צייט האָבן מיר געוווינט אין אונדזער קראָם, שפּעטער זענען מיר געפאָרן קיין לידע. און אין יאָר 1945 זענען מיר אַרויסגעפאָרן קיין פּוילן אין דער שטאָט לאָדז. אין לאָדז׳ער אוניווער־סיטעט האָב איך זיך געטראָפן מיט קריסטלעכע סטודנטן; איך בין געווען מיט זיי זייער באַפריינדעט. איך האָב פאַרגעסן און זיך באַפרייט פון די קריסטלעכע רעליגיע, האָב ניט באַהאַלטן מער מיין יידישקייט און האָב באַשלאָסן פאַר אַלע פרייזן צו פאָרן אין אונדזער לאַנד.

י. ח. ג.

ליפנישוק בתקופת מלחמת העולם השניה

היתה זו עיירה קטנה ושקטה; כל אחד ואחד היה טרוד במלאכתו או בעיסוקו כדי להוציא לחמו למשפחתו. כך חלפו שנים רבות עד שהעיירה נדונה לחיסול ולשכחה, אבל אי אפשר לשכוח, ולעולם לא נשכח.

השקט שרר בה כרגיל גם בקיץ 1939 עד שפרצה המלחמה. הגרמנים פלשו לפולין והשתלטו על רוב שטחי הארץ, ואנו שמענו מפי הפליטים היהודים ממחוזות המערב וידענו מה שהגרמנים הנאצים עושים ליהודי פולין. כמובן ששמחנו לקבל את פני הצבא האדום. הם נכנסו לעיירה מרחוב הטחנה (מיל־גאַס). אני זוכר איך כל הנוער יצא לפגשם על יד הנהר היפה. אותו נהר שכה אהבנו להתרחץ במימיו, או לראות איך שיודל בת־שבע׳ס וחנא־אבא, עליהם השלום, היו קופצים לנהר ובקלות צולחים אותו. על יד אותו נהר פגשנו את הצבא האדום ויחד אתו צעדנו עד למרכז (ביזן מארק). היתה באמת שמחה גדולה. אולם עם בואם באו גם זעזועים ושנויים בחיי יום יום: כולם היו נתונים בקלחת של פחד, מבוכה וסבל, אך נאלצנו להשלים עם המצב. העם הרוסי הגדול צריך להיות ידידנו ומיד נוצרה אחוה בין הנוער היהודי והנוצרי המקומי ובין הצבא האדום; היינו מסדרים נשפים — אלתר פידלר וצבי גוטלבסקי ז״ל, מאיר לוין ואני, נסענו לכפר ז׳יזמה, שם היתה תזמורת. היינו משלמים להם כמה רובלים והם היו באים לליפנישוק לנגן באולם הגמינה. שם רקדנו יחד, הצגנו הצגות והיה שמח.

בשנת 1940 היה חורף קשה והקור הגיע עד ל־40° מתחת לאפס. עצים רגילים ועצי פרי בגנים קפאו. באביב עבר הקור ואתו חלפה עברה גם שמחת הנוער. הרוסים התחילו לחקור את כולם: מה אתה עושה? מה עושה אביך? סוחר — לא טוב, פועל — טוב. חפשנו עבודה ולא מצאנו אותה בליפנישוק. אחדים מאתנו, הצעירים שבינינו, הסתדרו במקום בעבודות פקידות ולשאר לא היתה תעסוקה. מאיר לוין, יוסף שמוקלר ואני נסענו ללידה לעבוד בביח״ר „ערדל״. שם עבדנו עד חודש יוני, 1941. אני זוכר יום אחד של עבודה בביהח״ר: שמענו וראינו הפצצות ומבעד החלון של ביהח״ר ראינו בית סמוך נפגע ובוער, והאש מגיעה קרוב

לבית החרושת שבו עבדנו. היריות והפצצות לא פסקו. כולנו פרצנו לכוון השער, אך השער היה סגור. מיד הבינונו שהגרמנים באו. פרצנו בכח את השער — והנה נתגלתה לפנינו העיר אחוזה רעידות ורעש של פצצות ואפופה להבות אש ועשן. החלטנו לברוח הביתה, לליפנישוק. דרך מרכז העיר אי־אפשר היה לעבור. עקפנו את העיר, רצנו דרך שדות וכשהגענו לעיירה התאספנו כל הנוער בככר השוק: אחותי רבקה, אחי פייבקה ואני, צבי גוטלבסקי ז״ל, הבנות של אלתר חסמן, רייזקה שניידר, מוטקה טודרס, אברהם ויהודית איבניצקי, חיים סלדובניק ועוד הרבה בני־נוער. לא היה הרבה מה לחשוב והחלטנו לברוח לרוסיה שכן ידענו היטב מה צפוי לנו מהנאצים.

זה היה לפנות ערב. עמדנו יחד עם ההורים הקשישים והזקנים. הצטרכנו להפרד מהם ולהשאירם מאחורינו. כולנו בכינו יחד. עמדתי וחשבתי: למה מתאכזר בנו כה הגורל? תקופות ילדות ונעורים ארוכות עברו עלינו בעיירה זו, בסביבה זו. שמחה וגם עצב עברו עלינו פה ועכשיו עלינו לעזוב. הסתכלתי על העצים העוטים ירק, שמעתי את הצפרים המצייצות לתומן כאילו כלום לא קרה. דמעות זלגו מעיני; מי יודע מה מחכה להורינו. היו אמנם אנשים בליפנישוק שהאמינו שעוד יתרחשו נסים. הם עברו את מלחמת העולם הראשונה ויעברו גם מלחמה זו. אולם לשוא היו התקוות. הפעם לא קרו נסים. נפרדנו מהורינו היקרים והלכנו.

בשלב הראשון הגענו לעיירה איביניץ שעל יד הגבול, שם נחנו קצת והמשכנו עד למינסק. אולם בקבוצה גדולה היה קשה ללכת וגם מסוכן, שכן הגרמנים שהסתערו במאות טנקים ומטוסי קרב פרצו שוב את החזית והתקרבו אלינו. קמה בהלה בינינו ונאלצנו להתפצל לקבוצות קטנות, שהלכו בדרכים שונות. התקדמותו של הצבא הנאצי היתה מהירה, וכוחותינו אפסו מרוב הליכה. קשה לתאר אותם הימים והלילות, כאשר שדות ויערות שמשו קורת־גג לאלפי אנשים שברחו מפני הרוצחים. קשה לתאר את הטבח, שערכו מטוסי הנאצים בין הנמלטים ואת אלפי האנשים שנפלו בדרך מאפיסת כוחות. התפזרנו לארבע רוחות השמים: דרומה, מזרחה, וצפונה. אני נשארתי עם צבי גוטלבסקי. שנינו הלכנו רעבים ועייפים, עד שהגענו לעיירה אורשה שברוסיה, בסביבת מוהילב. נחנו קצת ושוב התחילו המטוסים להפציץ. התחלנו לחפש מקום להסתתר מפניהם. אחרי שעה קמתי, קראתי לצבי כדי ללכת הלאה, אולם לא

מצאתיו במקום. נשארתי לבדי לא היה לי כוח ולא היה לי חבר עם מי להתיעץ; נותרתי שבור ורצוץ וחסר אונים. הגרמנים נמצאו כבר במרחק של מאות קילומטרים לפנינו. החלטתי לחזור, אולי אפגוש בהורי, קרובי. בדרך פגשתי חברה מאיביה ולידה. גם הם חוזרים. הלכנו יחד אף על פי שידענו היטב מה מחכה לנו בגיטו.

באנו לאיביה. הורי עדיין היו בליפנישוק, וכבר שמעתי מה שהגרמנים עושים ליהודים. נכנסתי לאיביה, ופתאום התנפל עלי גרמני. הרגשתי את המכות הראשונות על בשרי. הוא הכה אותי מכות רצח ועזב אותי שוכב על הארץ. קמתי בלי כוח והלכתי לדודי אהרון לייזר מגיד, ז״ל

באיביה היו כל היהודים מרוכזים בכמה רחובות. על המדרכה אסור היה ללכת. כל בוקר צריכים היו להתאסף במרכז העיר ומשם שלחום לכל מיני עבודות ביער וניקוי רחובות.

בוקר אחד באו מלידה אנשי ס.ס., ריכזו כמאה יהודים וסגרו אותם בחנויות, וכל פעם היו מעלים על מכונית משא כ־20—30 איש והובילו אותם למרחק של קילומטרים אחדים מחוץ לעיר, בדרך לבקשט, ושם הרגו אותם. ביניהם היה גם דודי אהרון־לייזר מגיד, מנהל בי״ס נובופרוצקי ובעל בית המרקחת שאיני זוכר את שמו ועוד. פחד גדול אחז את כולנו. כל יום משהו חדש. אחד נהרג על שהלך לקנות בשוק איזה מצרך, אחר — על שהלך על המדרכה וכו׳.

בראשית חורף שנת 1942, ריכזו בעיירה איביה את כל היהודים מהעיירות הקרובות: טראבי, סובוטניק וליפנישוק. באותו זמן הגיעו גם הורי ושוב היינו יחד. גרנו אצל דודה מאשה בקשט. היינו 3 משפחות בחדר וחצי. ושוב עבודה ופחד. ככה חיינו עד 12.5.1942. באותו יום בבוקר גרשו את כולנו מהבתים, הושיבו אותנו במרכז העיר על האדמה, משפחות, משפחות, סביבנו נאצים חמושים עם כלבים, שמרו שאף אחד לא יזוז ממקומו. בשעה 11.00 ניתנה פקודה לקום וללכת לרחוב ברנדינר. ברחוב עמדו אנשי ס.ס. ומיינו את האנשים לפי ראות עיניהם: לצד ימין ולצד שמאל. לא ידענו מה פרוש הדבר עד שחייל גרמני רמז שימין ושמאל זה לחיים, וישר — למות, רק אז הוברר לנו מה שיתרחש כאן. תמכתי באבי ואמי החלשים הנוטים ליפול, רכוני ראש, מתיפחים, אולי מלמלו תפילה. הלכנו כנידונים למות. מאותו זמן זוכר אני את פסח יואל־משה׳ס ומשפחתו שהיו על ידינו והובלו לשחיטה. כשאני והורי

הגענו למקום המיון, צוו עלינו לפנות ימינה. שוב ישבנו על האדמה עד הערב ובמשך כל הזמן הדהדו מכונות היריה של הגרמנים שהרגו את האנשים. ספרו לנו אחר כך יהודים שלקחו אותם לסתום את הבורות, שלפנות ערב קמה מהבור אחותו של פסח לידסקי דעם שטעפער׳ס מטראבי. כנראה שלא נפגעה ובקשה שירחמו עליה ויצילוה. אולם גרמני בא וירה בה. לפנות ערב ריכזו אותנו, הנשארים בחיים, ברחוב אחד בגיטו.

כך נסתיים השלב הראשון של חיסול הגיטו עם מאות קרבנות שנרצחו ללא כל סיבה, והאדמה בלעה אותם. כמו במחי יד נמחק העבר של מאות שנים של קהילת עיירתנו, שבה נרקמו חיים, שמחה ותקוות.

בגיטו לידה

ימים אחדים אחרי השחיטה הגדולה הגיעה פקודה מהגביט׳ס־קומיסאַר בלידה, לשלוח מיד 50 איש לעבודה לגיטו לידה. בין החמישים הייתי גם אני. העבירו אותנו ללידה, ושם היה אתנו גם צבי גוטלבסקי ז״ל. בלידה מתחיל פרק חדש, אולם אותם חיי גיטו, אותה השפלה ורצח יום יום. אני עבדתי בתחנת הרכבת. העמסנו עצים על קרונות, אולם אלה לא היו חיים של ממש, ואי אפשר היה להמשיך כך בתהום השפל של הגיטו. התחלנו להתכונן לבריחה. באותו זמן הגיעו אלינו שמועות, שביער בסביבת לידה משוטטים 4 האחים בילסקי. הם הראשונים שברחו ליער ומוכנים היו לצרף אליהם כל מי שרוצה לברוח מהגיטו. כמובן שצריך נשק, ולהשיג נשק אינו דבר פשוט. צבי גוטלבסקי ואני הכרנו היטב את האחים בילסקי. אחד מהם, טוביה, חי לפני המלחמה בסובוטניק, והיה קרוב של משפחת פידלר. בינתיים נשלחו מהיער לגיטו יהודים אחדים, כדי לעזור ליהודים המוכנים לברוח ליער, ולהצילם. צבי גוטלבסקי ואני שלחנו מכתב לטוביה בילסקי, על־ידי אותם האנשים שחזרו ליער, בו הודענו, שאנחנו מוכנים לברוח ושיקבל אותנו ליער. כעבור יומיים קיבלנו תשובה לבוא ליער.

באחד הלילות של חודש מאי, 1943, נפגשנו, אני, אשתי טובה, אחותה יוכבד וצבי, עם קבוצת בורחים אחרת, בפינה נידחת בגיטו. כמובן שזה היה מתוכנן מראש, שכן המות ארב מכל פינה וכל צעד לא נכון עלול היה להסגירנו לידי המרצחים. הלב דאב על שלא יכולתי להיפרד מהורי, שהיו בגיטו איביה. במתח נפשי עצום ובזהירות מקסימלית

הצלחנו לצאת מהגיטו לפי המתוכנן ולהשאיר אותו עם חוטי התיל המחושמלים מאחורינו. אולם הקושי העיקרי היה עדיין לפנינו: בדרך ליער היה עלינו לעבור על פני שדה התעופה של הגרמנים, אשר פרו־ז׳קטורים חזקים האירו את השטח סביבו אולם כך קבענו ושוב לא יכולנו לחזור ולדחות את משימת הבריחה לתאריך אחר. אנחנו מוכרחים לעבור ולהגיע ליער. כברת דרך ארוכה זחלנו על ארבע ועל הבטן כדי לעבור את השטח המסוכן בשלום. אחר כך קמנו, נחנו קצת והמשכנו לזחול. הלילה היה בהיר. ירח גדול הבהיק מבין ענפי העצים וכבר הרגשנו את עצמנו חופשים. קשה לתאר את הרגשת החופש שאפפה אותנו, ששוב לא יעוררו אותי בבהלה בלילה: „הגיטו מוקף, שוב טבח״. אמנם מצבנו היה עוד רציני למדי, שכן ידענו את הקשיים גם במצבנו החדש והסכנות הכרוכות בו. המשכנו בהליכה כל הלילה ולפנות בוקר הגענו ליער. שם נפגשנו עם האח הגדול טוביה בילסקי. הוא היה המפקד. ספרנו לו על חיי הגיטו והוא סיפר לנו — בקיצור — על חיי הפרטיזנים.

ביער, בין הפרטיזנים

הוטל עלינו להשיג נשק, ומאוד קשה היה להשיגו. האיכרים בכפרים אספו נשק שעזבו הצבא הפולני והרוסים בנסיגתם. הם החביאו אותו וסרבו באמתלאות שונות, למסרו לנו ואף הכחישו את המצאותו בידם. רק בלחץ ובאיומים הצלחנו להוציאו מידיהם את הנשק ואף זה לא תמיד. לאחר שרכשנו נשק, גברה בנו הרגשת האומץ והבטחון. היינו עורכים התקפות על תחנות משטרה של הגרמנים, הורגים אותם ולוקחים את נשקם. לאט־לאט הסתדרנו ואלינו הצטרפו עוד יהודים מגיטו לידה וכן מגיטו איביה. אלה ספרו לנו שאת כל הנשארים מהשחיטה הראשונה הוציאו למחנות עבודה לבוריסוב, ושם הרגו אותם.

ביער זה היו גם פרטיזנים רוסיים, חיילים סובייטים שבזמן הנסיגה הסתתרו ביערות, ואחר כך התארגנו כלוחמים פרטיזנים. גם מהם סבלנו במקרים רבים ולא נעימים, אולם זהו פרק לחוד.

היינו בסביבת זאבלאווה. היו אלה ימים קשים בשבילנו. הגרמנים צרו עלינו סביב סביב. המצב הלך והחמיר, ויום־יום הגיעו עוד יהודים שהצטרפו לפלוגת הפרטיזנים. לא יכולנו להשאר במקום, שכן הגיעו שמועות שהגרמנים מתחילים בפעולות טיהור נגד הפרטיזנים. נאלצנו

לעזוב את המקום ועברנו ליער אחר בשם זוראווילניק. באותו יער היינו ימים אחדים. בוקר אחד, כאשר כולנו ישנו, הגיעו למקום, בדהרה השומר הפרטיזן רכוב על סוס ושאר אנשי המשמר והודיעו לנו שראו מרחוק גרמנים חמושים מתקרבים ליער. במחננו השתררה בהלה שאין לתארה. עוד לא הספקנו לקום, וכבר היו הגרמנים עם עוזריהם, שוטרים פולנים ובילורוסים במדים שחורים, בקרבתנו. לא הספקנו לקחת מאומה מרכושנו, והודות לאחדים מאתנו, שהכירו את המקום עוד מלפני המלחמה, נסוגונו לעומק היער. אלה שהיה להם נשק פתחו באש על הגרמנים במטרה לעצור אותם או להאיט את התקדמותם ליער, כדי שאנו נוכל לסגת הלאה.

התפצלנו לקבוצות קטנות ואחרי כמה ימים נפגשנו ליד הניימן. המפקד דיבר בקיצור על המצב החמור, והודיע שנעזוב בכלל את הסביבה, כי פה לא נוכל להחזיק מעמד. אנו נלך לכיוון נאליבוקי, במקום שהיערות עבותים, ושם נוכל להסתתר יותר טוב. במצבנו זה לא היה מה לחשוב הרבה. כולנו זזנו, וכל הדרכים הובילו אל יערות נאליבוקי.

כשהגענו לשם היה מצבנו רע למדי. באנו בלי מזון ובלא כלום. הצטרכנו לרכוש ולבנות הכל מחדש, להכין ביקתה לחורף, או, לפחות, סוכות, וכן להכין מזון לכולנו — ל־1200 איש. הימים ימי גשמים בלתי פוסקים. הדרכים מכוסות בוץ, השמים קודרים, ורוחות נושבות. וקור שורר בכל מקום. לילה ראשון ביער נאליבוקי: קור ואפילה, מדורות בוערות על יד כמה סוכות שקבוצות זריזות כבר הצליחו להקים, כדי לחמם קצת את הגוף והנשמה. מאוחר יותר עובר התורן במחנה ומודיע על זמן שינה. הוא מכבה את המדורות. לאלה שהיו סוכות מוכנות שכבו לישון בתוכן, ומי שלא היתה לו סוכה, ביניהם אני ואשתי ועוד כמה חברים, נרדם על האדמה הרטובה. במחנה השתרר שקט מוחלט.

לפנות בוקר קמנו והתחלנו לבנות סוכה. מאוחר יותר יצאנו לכפר לראות מה המצב. השגנו מזון וחזרנו למחנה. המצב השתפר והיינו יוצאים להתקיף גרמנים שישבו בכפרים שמסביבנו. כשנכנסנו לכפרים להשיג אוכל היו האיכרים יורים עלינו. היו גם איכרים ששיתפו פעולה אתנו. פעם קראו איכרים לגרמנים לבוא לעזרתם, שכן באו, כביכול, הפרטיזנים לשדוד את כפרם. הגרמנים הופיעו במהירות רבה, ועלו על מארב שהכנו להם, ואז הפלנו מהם חללים ולקחנו שלל. היינו מניחים חומר נפץ על פסי

הרכבת, שהובילה את חיילי הוורמכט לחזית. פחות או יותר הסתדרנו. עוד לא הספקנו להקים בקתות לחורף בשביל כל אנשינו, וכבר עברו שמועות מפה לאוזן על מצוד גדול שהגרמנים מתכוננים לערוך עלינו. ביולי 1943 מסרו לנו האיכרים, שיום יום באים מן המזרח גרמנים עם טנקים, ונערכים להתקפה על היער. אחרי ימים אחדים כבר שמענו יריות שהלכו ונעשו יותר ויותר חזקות ותכופות. הופיעו גם מפציצים, ושוב בהלה: לברוח, לסגת פנימה, שכן כוחותינו לא יעמדו מול אשם. למזלנו פחדו הגרמנים להכנס פנימה. אנו התפצלנו לקבוצות קטנות ופנינו לעומק היער. גם הפעם היו בינינו יהודים שהכירו את היער עוד מלפני המלחמה, עת היו נוסעים מכפר לכפר, מוכרים וקונים אצל האיכרים. אלה הלכו הראשונים, ואנחנו אחריהם. התקדמנו לאט ובזהירות. היה זה ליל עלטה. שרכנו את רגלינו בכוחותינו האחרונים והנה הבחנו על גבעה, לא רחוק מאתנו, בתנועה של גרמנים. היינו במיצר ומוקפים. על ידינו היה נהר קטן או מי־ביצה עומדים. נכנסנו לתוך המים עד לצואר שלא יראו אותנו. נשים נשאו ילדים בני 4—5, זקנים שרכו רגליהם בקוצר נשימה. על כולנו הומטרה אש חזקה. הילדים למדו לשתוק, הבינו מה גדולה הסכנה. כל העדה עָמדה ללא תזוזה. חכינו עד שתפסקנה היריות מעל לראשינו, ואכן פסקו היריות. אז יצאנו מהביצה לנוח קצת. זה היה היום השלישי למצוד הגדול. המפקד ארגן קבוצות נפרדות ושוב הלכנו חזרה לנהר הניימן. אולם רבים מאתנו התיאשו, אבדו את בטחונם, חזרו לגיטו, ולבסוף נהרגו שם. כ־70% מן האנשים הלכו עם המפקד בילסקי ועזבו את יער נאליבוקי, שוטטו באיזורי לידה, איביה, גאביה, ואחרי חדשים של נדודים חזרו ליערות.

ישראל קסלר

במחנה נאליבוקי היה אחד בשם ישראל קסלר, אדם פשוט, אך בעל כשרונות וחושים מפותחים. הוא הכיר את היער על כל שביליו ודרכיו, והיה מפקד טוב, ידיד ורע לכולנו. קודם היה ממארגני המחתרת במחנה דבורץ, ועתה ארגן קבוצה של 60 איש, רובם יוצאי נאליבוקי ופובזביץ, שהחליטו לא לצאת את היער ויהי מה, שכן אין לאן ללכת. בין אלה הייתי גם אני, אשתי ואחותה.

אחרי ימים אחדים הפסיקו הגרמנים לירות ונעשה שקט. חזרנו לאותו

מקום בו היינו לפני המצור. את המחנה כמעט שאי אפשר היה להכיר: הכל היה הרוס, גם בתי האיכרים סביב היער נשרפו. האיכרים ברחו. יצאנו בקבוצה להשיג מזון בכפרים, ולא מצאנו שם אף אדם. להקות של תרנגולות שוטטו סביב בתים שרופים, ותפוחי אדמה טרם הוצאו מהאדמה. תפסנו תרנגולות, אספנו תפוחי־אדמה והבאנו הכל למחנה. המצב הוטב. יש אוכל, אולם מלח אין להשיג כלל. התחלנו לאגור מזון במחסן ביער. קסלר ארגן בתי מלאכה שונים, וכך היה לנו הכל. בינתיים הגיעו שמועות שכל האנשים אשר התפזרו לפני המצוד חוזרים ליער עם המפקד בילסקי, ושוב נתאחדה הפלוגה, ובתוכה מחנה המשפחות. השמחה היתה גדולה: נשים נפגשו שוב עם בעליהן, אחים עם אחיות, המשפחות התאחדו שוב. הכל היה טוב ויפה. עכשיו צריך שוב להתכונן לחורף. הזמן — עונת הסתיו, 1943. העלים נושרים ומשאירים את העצים קרחים. הרוחות נושאות עננים ומבשרות בואם של גשמים, שלגים, ושוב יהיה בוץ וכפור. התחלנו לעבוד במרץ. חפרנו בורות, כרתנו עצים, חברנו אותם יחד וכסינו בהם את הבורות ופיזרנו עליהם ירק כדי שהאויב לא יכיר את מקומנו. אחרי זמן מה הוקמו הרבה בקתות. בכל בקתה גרו כ־30 איש, מהם אחד מפקד שהיה חייב לשמור על הנקיון ועל הסדר. הוקמה טחנת קמח וגריסים, וכן מאפיה מצויינת, מחסן מלא מזון, והיו לנו מומחים לעשיית נקניק אולם את כל הרכוש הזה לא השגנו בקלות. על כל דבר היינו צריכים להילחם, להיכנס בקרב עם הגרמנים או פולנים לבנים, ולכעמים עלה הדבר במחיר חיי חברים.

החיים נכנסו למסלולם; מדי פעם יצאנו לפעולות וקוינו וחיכינו למפלת הגרמנים.

תבוסת הגרמנים

אביב 1944. השלג הפשיר, השמש מחממת קצת את הנשמה, צפרים מצייצות וקופצות מענף לענף, והיער מתעטף בעלים. מרכז הפרטיזנים באיזור ברנוביץ' עמד בקשר עם מוסקבה ועם הצבא הסובייטי הסדיר. פעולות הפרטיזנים גברו והתרחבו. מספרים, שהגרמנים בורחים בבהלה מהחזית. והנה הודיע הרדיו שהסובייטים הבקיעו את חזית ויטבסק ומתקדמים לעבר מינסק, והגרמנים נסוגים בדרכים צדדיות. שוב חכינו

בקוצר רוח בחפירות לקרב עם הגרמנים. אנשינו יצאו לסיורים כדי להשיג ידיעות. פעם הודיעו שקבוצת גרמנים מתקרבת אלינו. נתנו להם להתקרב עד למרחק של 50 מטר מאתנו, ואז המטרנו עליהם ברד של אש. הם התחילו לברוח ואנחנו רדפנו אחריהם. הרגנו אחדים מהם, ואחדים תפשנו חיים והבאנום למחנה. אין לתאר את המחזה: כולנו רצינו לנקום את נקמת דם הורים, נשים וילדים. כל אחד מאתנו זרק על הגרמנים כל הבא ליד; העיקר לפגוע במרצחים.

כך עברו ימים ברדיפה אחרי הגרמנים הבורחים, העייפים והרצוצים. אותו זמן כבר היינו בטוחים שאין מה לפחד מפניהם. והנה דוקא באותם ימים אחרונים התארגנה קבוצה של אנשי סס. שרצו לפרוץ להם דרך בתוך המחנה שלנו. כנראה לא היתה להם כל דרך אחרת. הפעם השתטחנו על יד הבקתות שלנו והקרב התחיל. הייתי אז יחד עם צבי גוטלבסקי בקבוצה אחת. הגרמנים פרצו לתוך המחנה. כשפסקו היריות הבחנתי בצבי ששכב ללא תזוזה והרובה שלו מוטל הצדה. נגשתי אליו וראיתי שדם זב ממנו. אני ועוד חבר לקחנו אותו והבאנו אותו למרפאה. הוא קבל עזרה ראשונה. נעשה כל מה שאפשר היה לעשות לפצוע בתנאים בלתי נורמליים אלה. היה זה לפנות בוקר, לפני עזיבתנו את היער. הכאב והצער היה גדול, שאחרי שנות סבל של קור ורעב, זכינו לראות סוף סוף במפלתו של האויב, ודוקא באותו יום שחרור מיוחל, נפגע צבי גוטלבסקי. באותו קרב נהרג גם הקומיסאר גורדון מהעיירה וסילישיקי. לאחר הקרב הוצאה פקודה לפרטיזנים להסתדר על יד המפקדה. המפקד דיבר קצרות, תיאר את הקשיים והחיים שעברו עלינו במשך כל הזמן של קיום הפלוגה.

העמסנו את מטענינו על עגלות. השכבתי את צבי על עגלה, ישבתי על ידו ושמרתי עליו. ניתן לו הטיפול הדרוש, אולם הוא הרגיש ברע. אילו היו לנו התרופות המתאימות יתכן שהיינו מצילים את חייו. הוא אבד הרבה דם. הכאב היה גדול. צעדנו כולנו לכיוון נובוגרודק. היה זה יום נעים, של גשם ושמש לסרוגין, בחודש יוני. עברנו שדות ביצה, ודרך הגשרים ההרוסים שהתקנו בזמן המצוד הגדול ביער. צעדנו דרך התעלה של הניימאן. נפרדנו מהנהר שזרם בין העצים. כל מקום, כל חורשה היתה מוכרת לנו. נפרדנו מחיי היער. בהגיענו לנובוגרודק סדרנו את צבי בבית חולים.

אשתי ואני ועוד חברים הגענו בערב ללידה. למחרת הלכנו לליפנישוק.

הדרך באותו זמן היתה מסוכנת. הפולנים הלבנים שוטטו שם והתנכלו ליהודים. הלכנו לעיירתנו כדי להשיג מזון לצבי ולנו. בלידה שרר רעב. הגענו לליפנישוק ומצאנו בה תוהו ובוהו. אין להכיר את העיירה. הכל הרוס, הבתים שרופים, החנויות הרוסות למחצה. ראיתי כמה נוצרים מכרים, ששאלו אותי: „אתה חי?" הם לא יכלו לתאר לעצמם שיהודי ישאר בחיים. את החנות והבית שלנו לא יכולתי להכיר. פתאום אני רואה דמות בין החנויות ההרוסות. התקרבתי אליה. ובטרם אמרתי מלה פרצנו שנינו בצעקות: „רייזה! חיים!" רייזה, בעלה ובתם ניצלו ובינתיים ישבו בחנותם ההרוסה. אחרי זה הלכתי לרמוק ברחוב הטחנה (מיל גאַס) להשיג קצת מזון. הייתי אצל כמה נוצרים מכרים. קבלתי מזון, נפרדתי מרייזה וחזרתי עם אשתי ללידה. שם שמענו שצבי נפטר.

אחרי כמה ימים נסענו לאיבניץ. שם היו חברים שלנו מהפרטיזנים שהסתדרו במקום. בינתיים הסתדרנו גם אנו בעבודה. אגב, בדרך לאיבניץ בתחנת הרכבת של וולוז'ין פגשתי את זיידל סטרודובסקי, בעלה של יורה, אחותו של בנימין פוחוביצקי. הצעתי לו שיסע אתנו יחד לאיבניץ, נסתדר ושם נראה מה לעשות. הוא לא רצה, ונפרדנו. נסענו לאיבניץ. אחרי זמן מה נסענו עם חברינו מהפרטיזנים לפולין ומשם לישראל.

שימקע בשיסט

זכרונות פון מיין געבורטס שטעטל

איך, שימקע יואל משה׳ס, געבוירן אין 1899, געהייראַט אין לידע אין יאָר 1921. ליפּנישאָק איז פאַר מיר געווען ליב און טייער; דאָרטן האָבן רויִק געלעבט מיינע עלטערן, מיינע שוועסטער און מיין ברודער. איך געדענק נאָך אַלע עלטערע מענטשן, חברים פון מיין זיידע אברהם, וועלכע האָבן רויִק אויסגעלעבט זייערע יאָרן. ווען עס פלעגט קומען שמחת־תורה און אַלע זיינע חברים פלעגן ביי אונדז אין שטוב צוזאַמען קומען: פייבל מגיד, איסר דער סטאָלער, ווי מען פלעגט אים רופן, אהרן ציעסנעס און יוסף דער הראַדניקער, הירשל יחיאל׳ס — שפּעטער קראַכמאַלניקס שווער מיטן רב שאַצקעס בראש. איך גלויב, אַז פון די אַלע וואָס איך האָב דאָ אויסגערעכנט געפינען זיך דאָ אין לאַנד זייערע אייניקלעך. די מענטשן זענען מיר געבליבן שטענדיק אין מיין זכרון, און איך געדענק, ווי איין מאָל אין שמחת־תורה האָט יוסף דער הראָדניקער זיך אויפגעשטעלט און געזאָגט: „ס׳וועט קומען אַ צייט ביי אונדז ווען עס וועט פאַרבלייבן איינער פון אַ משפּחה און 2 פון אַ שטאָט”. נאָכדעם האָבן די ווערטער מיר פאַר־פאָלגט אַלע מיינע יאָרן. ליידער איז דאָס געווען נאָך ערגער: עס זענען אָפּגעמעקט געוואָרן גאַנצע פאַמיליעס.

אין 1941, ווען עס איז אויסגעבראָכן די דייטשע־רוסישע מלחמה, גלייך אין ערשטן טאָג, איז מיין שטאָט לידע חורב געוואָרן. איך מיט מיין מאַן און 2 קינדער זענען געגאַנגען צופוס קיין ליפּנישאָק. אָנקומנדיק האָבן מיר געפונען ליפּנישאָק טיילווייז פאַרברענט. וועגן מיינע טייערע און נאָענטע איז גאָר ניט קיין פראַגע, אַז זיי האָבן מיר וואַרעם אויפגענומען. מיר זענען דאָ געווען 6 וואָכן. מען האָט אָנגעהויבן רעדן וועגן אַ געטאָ אין איוויע, און אַז די ליפּנישקער וועט מען שיקן קיין איוויע. פאַר־שטענדלעך, אַז יעדער איינער האָט געוואָלט בלייבן אויפן פּלאַץ. די ליפּ־נישקער האָבן אויסגעקליבן ציטווייליק אַ יודן־ראַט, און איך, הערשל וויינשטיין, משה לוין או קראַכמאַלניק, זענען מיר געפאָרן אין לידע צום געביטס־קאָמיסאַר, בעטן מען זאָל שאַפן אין ליפּנישאָק אַ געטאָ. ליידער איז אונדזער בקשה געווען אַן ערפאָלג.

מיר מיט מיין פאַמיליע האָט מען צוריק געשיקט אין לידער געטאָ, מיט גרויסע שוועריקייטן האָט מען געפועלט, אַז מיין שוואָגער נפתלי מיט זיין פאַמיליע זאָלן קענען זיין אין לידער געטאָ. מיין שוואָגער איז געווען זייער פאַרצווייפלט און הילפלאָז; ער איז געווען אין אַ צווייטן געטאָ. — אין לידע זענען געווען 3 געטאָס. דעם 8־טן מאַי, 1942, איז נפתלי אויפ־געשטאַנען 12 ביינאַכט, און זיך געשטעלט זאָגן וידוי. די אַלע וועלכע זענען געווען מיט אים האָבן אים געפרעגט פאַר וואָס ער טוט דאָס, האָט ער זיי געענטפערט, אַז אין ליפנישאָק האָט געלעבט אַ ייד, מען האָט אים גערופן „דער ווילנער", און ער איז אים געקומען אין דער נאַכט אין חלום און אים געהייסן זאָגן וידוי, „ווייל היינט גייט איר אַלע אויף קידוש השם". ער האָט גענומען זיינע 2 מיידעלעך, שרה'לע 11 יאָר אַלט און רייכעלע 8 יאָר, האָט זיי אַריינגעזעצט אין קעלער און האָט זיי געבעטן זיי זאָלן ניט וויינען, און ווען ס'וועט ווערן רויִק זאָלן זיי גיין צו מיר אין געטאָ. די קינדער האָבן אָנגעהויבן צו וויינען. פאָטער, האָבן זיי זיך געבעטן, וואָס עס וועט זיין מיט אייך אַלעמען וועט זיין מיט אונדז, מיר ווילן מיט אייך גיין. ליידער איז דאָס אַזוי געווען. אַ ווילנער ייד, וואָס איז צוזאַמען מיט זיי געווען אין געטאָ און איז געבליבן ביים לעבן, האָט עס מיר אַלץ דערציילט. מיינע אַלע טייערע, מיינע עלטערן, מיין ברודער און זיין פאַמיליע, זענען אומגעקומען אין איוויער געטאָ. מיין שוועסטער גאָלדע, איר מאַן און 3 קינדער זענען אומגעקומען אין איינע פון די אַקציעס ניט ווייסנדיק ווו און ווען.

און איבערבלייבנדיג נאָך דער גרויסער שחיטה האָב איך באַשלאָסן: נאָך אַ מאָל וועט מען מיר ניט פירן צו די גריבער! איך בין געווען גרייט צו פאַלן אפילו ביים טויער פון געטאָ, ווייל פאַר מיינע אויגן האָב איך געזען ווי מען האָט קינדער ביז 11 יאָר געוואָרפן לעבעדיקע אין די גריבער, און דער געוויין פון די אומשולדיקע קינדער האָט בעדאַרפט דערגיין ביזן הימל. מיין גאַנצן לעבן וועל איך ניט פאַרגעסן ווי אַ דייטש האָט געשלעפט אַ קינד פאַר אַ פיסל און אַריינגעוואָרפן אין גרוב, און שפעטער האָבן זיי פאַרשאָטן די קינדער־גריבער מיט וואַפנע.

איך האָב געזען, אַז מיר האָבן אַלע פאַרשפילט דעם לעבן, און דאַן האָב איך באַשלאָסן צו אַנטלויפן פון געטאָ צו די פאַרטיזאַנער און גאָט צו

דאַנקען עס האָט מיר מיט מיין מאַן און קינדער אָפּגעגליקט און מיר זענען געבליבן לעבן.

דעם 17־טן אויגוסט, 1944, האָבן מיר זיך באַפרייט און אַרויס מיט די פּאַרטיזאַנער פון וואַלד. איך בין גלייך צומאַרגנס אַוועק קיין ליפּנישאָק, ליידער האָבן מיר קיינעם ניט געפונען, נאָר אַש. איך בין אַוועק אויף די פּלעצער פון מיינע נאָענטע און האָב געוויינט. דאַן איז אָנגעקומען אַ גוי און האָט מיר געזאָגט אַז ס'איז געבליבן לעבן, רייזע — די אַלטע חזנט'ס, זי געפינט זיך אין די קראָמען. איך בין אַוועק אַהין, און האָב אָנגעפאַנגען צו רופן: „רייזע, עס רופט דיר שימקע יואל משה'ס, גיי אַרויס". איך האָב געהערט אַ ספּאַזמאַטיש געוויין, און עס האָבן אָנגעפאַנגען צו פאַלן ברעטער מיט טישן, מיט וואָס זיי האָבן זיך פאַרבאַריקאַדירט געגן די ווייסע פּאָליאַקן. זי איז אַרויס און מיר געפאַלן אויפן האַלדז און געזאָגט: „דו האָסט ניט קיינעם פון דיין משפחה, מיר וועלן זיין שוועסטער!".

דאָס איז אַלץ אַ קליינער פּראָצענט פון מיינע איבערלעבענישן, פון אונדזערע ליידן אין געטאָ, צוקוקנדיק ווו מען שעכט אומשולדיקע קינדער מיט עלטערן, ווי מען מאָרדעט אַלטע און שוואַכע און פון אונדזערע ליידן און איבערלעבענישן אין וואַלד מיט די פּאַרטיזאַנער. אייביק וועלן מיר ניט פאַרגעסן אונדזער טרויער און אונדזערע קינדער און קינד'ס קינדער זאָלן קעמפן און געדענקען אַז דאָס אַלץ איז אונדז געקומען, ווייל מיר האָבן ניט געהאַט קיין אייגן לאַנד.

חיים בשיסט

ליפנישוק ותקופת הפרטיזנים

כשהסובייטים התבססו באיזור הכיבוש בפולין המזרחית, החלו אנשי המשטר לטהר את האזור מאלמנטים בלתי רצויים, כגון קאפיטאליסטים לשעבר, ומן היהודים — גם ציונים — והגלום לסיביר. אבי ז״ל, שהיה ציוני מנעוריו ופעיל בתנועת המזרחי, חשש בצדק, שהטיהור עלול לפגוע בו ובמשפחתו, ולכן שלח אותי ב־15.6.41 לסבא יואל משה בליפנישוק, ואני אז בן 13.

בליפנישוק הרגשתי טוב; היתה זו עיירה מסודרת, שוכנת בהצטלבות הדרכים לידה—איביה וקרובה לתחנת הרכבת, שדרכה אצו־רצו בלי הרף רכבות מערבה בכוון לאיזור הכיבוש הגרמני, ומזרחה — לרוסיה הגדולה. אולי לא הבינותי דיי, אבל לא הרגשתי את השינויים, שחלו בחיי הכלכלה של יהודי העיירה וערערו את יציבותה ואורח חייה. אולם לצעירים כמוני היתה הרגשת אהדה מצד השלטונות וחיבה מהחיילים הסובייטיים, שעמדו יומם ולילה עם נשקם הכבד כרחבת השוק. היינו נכנסים אתם בשיחות כשווים אל שווים, הסתובבנו ביניהם, והיתה לנו הרגשה של חופש מלא.

נוסף לכך אהבתי את הנוף הנהדר, במיוחד את הסטאַוו (הבריכה) הרחב, המלא מים, מכוסה עשבים גבוהים ופרחים. מתוך הבריכה בקע ועלה קרקור צפרדעים וגעגוע אווזי בר. כמעט בכל יום הייתי יוצא עם חכה לדוג דגים.

כרגיל יצאתי גם ב־22.6.41 בבוקר עם בנו של לייבקה יונה׳ס לדוג בפריסאדעס (שדרות) שעל יד הגשר הצר, במעבר לאחוזת הפריץ. פה היו המים עמוקים, ובהם התרכזו דגים רבים. זה היה היום האחרון הנעים והמאושר שנחרת בזכרוני מילדותי בליפנישוק. באותו בוקר, בין השעות 9—10, כשחזרנו מהדייג, הופתעתי לראות שהסובייטים סגרו את הרחוב ולא נתנו לעבור. החיילים שקודם לכן היו טובי לב, הפכו פתאום לנוקשים וחסרי סבלנות. צעקות וקללות מילאו את האויר.

בהגיעי לדודתי צירל, נודע לי שפרצה מלחמה בין רוסיה וגרמניה. היהודים היו אחוזי פחד; חבורות התקהלו ברחובות, הסתודדו וספרו כל

מיני שמועות. זה היה היום הראשון של המלחמה. למחרת ראינו את לידה בוערת. פליטים בעגלות, באופניים וברגל זרמו דרך העיירה מזרחה. באותו ערב הגיעו גם הורי ואחותי. הגרמנים התחילו להפציץ את העיירה, נשרף כל רחוב איביה, פצצה פגעה באייזיק האופה והרגה אותו. התושבים, ביחוד היהודים עזבו את בתיהם וברחו לשדות או לכפרים, לאיכרים מכרים.

אחרי ימים אחדים חזרו היהודים לבתיהם. שריפת הבתים גרמה לצפיפות, וכמה משפחות נאלצו לגור יחד בבית אחד. בימים הראשונים של הכיבוש לא נגעו הגרמנים לרעה ביהודי המקום, ורק הגויים אשר בעיירה ובכפרים התנהגו בגסות כלפי היהודים.

כעבור שבוע ארגנו הגרמנים את ה„פוליצייי" — משטרה פולנית־ביילורוסית, משרתי הנאצים. מיד התחילו להתאנות ליהודי העיירה. דרשו לספק להם עורות, מגפיים, נעליים וציוו לגלח את הזקנים. מיום ליום נעשו הגרמנים יותר אכזריים. באותם ימים הובילו הגרמנים אלפי שבויים רוסים, לבושי קרעים, רעבים וצמאים. יהודים יצאו לחלק להם לחם, אולם הגרמנים גרשום במכות. ביניהם היה סבי שהוכה בקת רובה על שחלק לחם לשבויים. מאחורי העיירה ירו הגרמנים בשבויים.

בדרך כלל לא היתה בהתחלה השמדה ממשית של יהודי העיירה, כמו שאירע בעיירות אחרות. יש לציין שהיהודים היו מאוחדים, והיתה דאגה משותפת לבוא לעזרת הזולת. כך, למשל, קרה, שזוג יהודים ברח מוילנה ללידה, ובעוברם את העיירה נתפסו ע"י המשטרה. בהגיע השמועה שעומדים להוציאם להורג, ניסתה קהילת ליפנישוק לפדותם בכסף ותכשיטים. המשטרה אמנם קבלה את הפדיונות הבטיחה להשאירם בחיים, אך למחרת רצחו אותם על יד הכפר שצ'יגאן.

ביום הכפורים התפללו מנינים בודדים בסתר. זכורני מנין אחד בבית ויינשטין, אם אינני טועה, באחד החדרים האחוריים. זאת לא היתה תפילה מתוך המחזור, אלא בכי ויבבה חרישית מתיפחת. יצאתי החוצה. השוק היה ריק מבני אדם. פתאום אני רואה גרמני רץ לקראתי בצעקות. ברחתי מאחורי הבתים, קפצתי מעל גדרות וגינות והוא אחרי. חציתי את הסימטה, ומאחורי הבתים של גול ופוחוביצקי התחבאתי בין הערוגות. שם שכבתי עד שהגרמני נעלם. שמחתי שלא נתגלה המנין בתפילתו.

אחרי החגים באה פקודה לצאת לגיטו איביה. היות ואנו לידאים, קבלנו רשות לחזור ללידה. אלינו הצטרפה משפחת דודתי צירל וינשטין.

בגיטו לידה עבדנו בבית מלאכה. השחיטה בלידה היתה ב־8 במאי, וימים אחדים אחרי השחיטה בלידה השמידו הגרמנים את יהודי גיטו איביה. לפני השחיטה ידענו על המתרחש בגיטו איביה. אחד מאנשי ה„יודנראט" של איביה היה מוסר לנו על הנעשה שם. כך נודע לנו ממקורות מהימנים שבשעת השמדת גיטו איביה, כשהובילו אותם לבורות, נצטוו היהודים לזחול על האדמה. דודי פסח החזיק על גבו ילד אחד, וילד שני היה על גבו של סבי יואל־משה. על שפת הבור נורו והושלכו לתוכו.

מהשחיטה הראשונה של גיטו איביה, שהיתה ב־12 במאי, 1942, נשארה בחיים משפחת דודתי גולדה. בנה אלתר עם קבוצת צעירים ברחו ליערות מורכן, ע"י הניימאן ורצו להתקשר עם פארטיזנים אולם לא הצליחו. היה זה חורף עז וקשה. חודשיים הסתובבו ביערות ברעב ובקור וחזרו לגיטו מאוכזבים. אלתר חזר ברגליים קפואות. אחרי זמן קצר שוב תכננו לברוח, אולם הקדים אותם ב־1943 הגרוש האחרון והסופי לבוריסוב שם מצאה את מותה דודתי גולדה ומשפחתה וביניהם בנה הצעיר, אלתר.

חדשיים אחרי השחיטה הראשונה בגיטו איביה הובאו משם ללידה כמה עשרות צעירים לעבודה, ביניהם צבי גוטלבסקי, יצחק לוין, חיים גולדשמידט ומולה, בנה בן ה־15 של דודתי גולדה. שמחתי לראות ניצולים אלה בגיטו. בביתנו, ברחוב כלודנה 15, הם מצאו בית.

למרות היחס העויין מצד רוב גויי הסביבה ליהודים, עלי להזכיר לטובה את דאליטקו יאש, ביילורוסי מהכפר שצ׳יגאן ליד ליפנישוק. הוא, בנו ובתו, סכנו את חייהם, חדרו לגיטו והגישו עזרה למשפחתנו, מזון ואפילו 2 רובים וכדורים הביאו לנו. הנשק עזר לנו להגיע ליערות ולהצטרף לפרטיזנים. יזכרו לטובה ולברכה.

בלילה הראשון של פסח, בשנת 1943, ברחנו מן הגיטו והגענו לפלוגת ביילסקי שחנתה אז בקרבת הויטה־שקלננה ע"י הניימאן, ביער סטאראיה־הוטה. כאן נדהמנו לראות את חיי החופש של הפרטיזנים. יהודים מאורגנים, מזוינים ומבצעים פעולות נגד הגרמנים ועוזריהם, נגד מרגלים ומלשינים מן הכפרים, שהתנכלו ליהודים, גם לנשים וילדים, לתפוס אותם ולהרגם או לגלות לגרמנים את מקום מחבואם. כאן ביער נשמנו לרווחה, ולראשונה ראינו, שגם אנו יכולים להיות בני אדם גאים, יהודים זקופי קומה. כחודשיים לאחר בואנו הגיעו ליער והצטרפו לאותה

פלוגת ביילסקי חיים גולדשמידט וצבי גוטלבסקי, או כפי שקראנו לו — „הירשקע". אחר כך היה הירשקע מפקד כיתה והיה חבר המפקדה.

הפלוגה שלנו היתה יהודית; אלה היו יהודי לידה והסביבה, זקנים, נשים וטף, וגברים צעירים שואפי חיים ונקם, חמושים ברובים ותת־מקלעים, ובראשם מפקדם, ביילסקי, שהגנו על הנשים, הזקנים והילדים, וספקו להם אוכל ובגדים ומקום מחסה. כך נדדנו במשך שנתיים ממקום למקום, בגשם, ברוח, בבוץ, בשלג ובכפור. ביניהם היינו אני ומשפחתי והיהודים מאנשי ליפנישוק הנזכרים לעיל.

בגלל לחץ הגרמנים והמשטרה הביילורוסית, ובפקודת המטה הכללי של הפרטיזנים, עברנו ליערות מיר. שם ישבנו חדשים. גם שם התחילו הגרמנים לסרוק את היערות. הלחץ עלינו היה קשה. זקנים, אמהות שבזרועותיהן נשאו פעוטות, היו נאלצים לנדוד בעבי היער, בתוך ביצות — מקומות שהגרמנים פחדו לחדור אליהם. נדדנו תחת מטר יריות, ובהתאם לטקטיקה הפרטיזנית היינו מתפזרים ומתפצלים לקבוצות קבוצות למרחק קילומטרים, ושוב נפגשנו יחד, כל פלוגת ביילסקי, בסביבות נובוגרודק.

לקראת החורף עברנו לסביבת מיר, ליערות נליבוקי, וכך היינו מטעים את הגרמנים תוך התקפות או פגיעות „פגע וברח" עד שהתחמקנו מהמצוד הגדול שערכו עלינו.

שוב בא הסתיו, והתקרב החורף. התחלנו לדאוג לאגירת מזון ואז נשלחתי להשיג תפוחי אדמה, ירקות ובשר. יצאנו בשיירה של עגלות וסוסים לכוון נליבוקי. בסביבה זו שרפו הגרמנים כפרים והרגו את תושביהם והצעירים והנשים נשלחו לגרמניה לעבודת כפייה, כעונש על שיתוף פעולה עם הפרטיזנים. כך נשארו השדות והגנות מלאים תפוחי אדמה וירקות. אנו פנינו גם לכפרים הפרו־גרמניים והוצאנו משם פרות, כבשים וחזירים. בחזרה היתה הדרך קשה. העגלות שהיו עמוסות תוצרת חקלאית היו שקועות בבוץ. גשם חזק ירד ללא הרף, וכשהתקרבנו למחננו הקדימה אותנו קריאה של משמר מזוין: „עמוד, מי הולך?". הכרתי את קולו של הירשקע. בקטע זה היה הוא אז מפקד השמירה. נחנו, והוא דאג לכך שנחזור יחד למחנה. אני זוכר שישבנו יחד זמן ממושך. דברנו על העבר שלנו, על העיירה ועל אלה שלא נשארו בחיים, ושוב נפרדנו כל אחד לאהלו. פעם בעת קרב, לקח הירשקע כשלל מקלע, שנפגע מכדור. ואני,

שעבדתי אז בתיקון הנשק, תיקנתי את המקלע, ששימש מאז להירשקע כנשק אישי.

בחודש יוני 1944 התקרבה החזית מערבה, אלינו. הגרמנים נסוגו בדרכים ובשדות. זה כבר לא היה אותו צבא מסודר, מצוחצח וממושמע; מלוכלכים ורצוצים נסוגו. אולם בשבילנו, הפרטיזנים, היו ימים אלה מסוכנים ביותר. יום אחד קבלנו ידיעה שיחידה גרמנית בגודל של בטליון עורכת מצוד עלינו וכדי להבטיח את דרך נסיגתם מנסים חיילי היחידה לפרוץ לתוך המחנה שלנו. הגברנו את השמירה, שמנו מארבים והיינו בכוננות מלאה.

הירשקע היה עם כתתו במארב קדמי מול הגרמנים. ביניהם התפתח קרב קשה. היחידה הגרמנית היתה חזקה יותר. הם כרצו לתוך מחננו וגרמו לנו כ־15 אבידות. אחרי מאמץ רב ותגבורת של פרטיזנים, הצלחנו להתגבר עליהם ולחסל אותם ולידינו נפל שלל רב. אז שמענו שהירשקע נפצע. פצעו לא היה אנוש, טיפלנו בו במידת האפשר בתנאים של הימים ההם. את הפצועים, ביניהם הירשקע, הובלנו על עגלות. שבוע הלכנו ברגל, וכל פעם שאלתי אותו מה שלומו. שבוע שלם ניתך גשם עד שהגענו לנובוגרודק. שם השארנו אותו בבית החולים המקומי.

אחרי השחרור, כשחזרנו ללידה, שמעתי שהירשקע מת מפצעיו.

הירשקע גוטלבסקי הי"ד, היה בחור רחב גרם בריא בנפשו ובגופו ובעל בטחון, חברותי, עליז ומוכן תמיד לעזרת הפרטיזן. הוא עוד הספיק לנקום בחייו את דמם של יהודי ליפנישוק.

מאיר לעווין, אַמעריקע

דער טראַגישער סוף

מיר פאַרלאָזן ליפּנישאָק

דעם 19־טן סעפּטעמבער, 1941 האָבן אַלע יידן פון ליפּנישאָק געמוזט פאַרלאָזן דאָס שטעטל און גיין צופוס קיין איוויע. נאָר קראָכמאַלניק, דער אַפּטייקער און זיין פרוי חיה־מערקע זענען געבליבן אין ליפּנישאָק און פאַרגעזעצט אַרבעטן אין אַפּטייק.

אין איוויע האָבן די דייטשן נאָמינירט אַ יידן־ראַט און אַ יידישן קאָ־מענדאַנט וועלכע זענען געווען די פאָרשטייער פון דער יידישער באַפעל־קערונג, און וועלכע האָבן איינגעטיילט וווין־פלעצער אַלע פאַמיליעס וועלכע זענען אָנגעקומען קיין איוויע.

אונדזער פאַמיליע האָט באַקומען אַ וווינונג אין פערד־מאַרק־גאַס צוזאַמען מיט נאָך אַ פאַמיליע פון אונדזער שטעטל. די דייטשן האָבן קאָנ־צענטרירט אין איוויע אַלע יידן פון דער אַרומיקער געגנט, וועלכע זענען געגאַנגען אַרבעטן יעדן טאָג אין פאַרשידענע פלעצער. איך און מיין טאַטע האָבן געאַרבעט אין איוויער טאַרטאַק.

מיר גראָבן גריבער

דעם 11־טן מאַי אין אָוונט, האָט דער יידישער קאָמענדאַנט געמאָלדן, אַז די דייטשן פאָדערן אַ גרופּע פון יונגע מענער צו דער אַרבעט... זיי האָבן אויך געהייסן מיטברענגען רידלען. איך בין געווען איינער פון דער גרופּע. מיר זענען געגאַנגען דורך בערנאַרדינער גאַס, פאַרביי דעם מיל און ווייטער מיט דער הויפּט וועג ביז 3 אָדער 4 ק״מ פון איוויע. אַ גרויסע גרופּע דייטשישע סאָלדאַטן האָבן אונדז בעגלייט ביז דעם באַשטימטן פּלאַץ. דאָ האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז אונדזער אויפגאַבע איז צו גראָבן גריבער, ויעלכע זענען שוין געווען פּלאַנירט און אויסגעמאָסטן ווי לאַנג און ווי ברייט זיי דאַרפן זיין. מיר האָבן אָנגעהויבן צו גראָבן ניט וויסנדיק אַז דאָס דאַרפן זיין קברים פאַר אַ סאַך פון אונדזערע ליבסטע און טייערסטע אין לעבן. אַ גרויסער טייל פון די גרעבערס זענען צומאָרגנס דערשאָסן און באַגראָבן געוואָרן אין די זעלבע גריבער, וואָס זיי האָבן אַליין אויסגעגראָבן.

װען מיר זענען צוריקגעקומען אַהיים, זענען מיר געװען זייער אומ־רויק. די לאַגע אין שטעטל איז געװען זייער אָנגעשטרענגט, װייל מ׳האָט געװוּסט אַז עפּעס דאַרף פּאַסירן. מען איז געלאָפן צום יידן־ראַט און צום קאָמענדאַנט, װעלכע האָבן פאַרזיכערט אַז ס׳װעט גאָרניט פּאַסירן. דאָך איז מען פאַרבליבן אומרויק װייל מ׳האָט געזען װי ס׳דרייען זיך אַרום גרויסע דייטשע פּאַטראָלן אַ גאַנצע נאַכט אין די גאַסן פון שטעטל. עטלעכע פאַמי־ליעס האָבן זיך באַהאַלטן אויסער דער שטאָט און טראָץ דעם װאָס ביי אַלעמען האָט געהערטש דאָס געפיל, אַז עפּעס װעט פּאַסירן, האָט מען זיך ניט געקענט פאָרשטעלן אַז עס ערװאַרט אונדז אַזאַ שוידערלעכע אַקציע און אַזאַ שרעקלעכער מאַסן־מאָרד.

די ערשטע אַקציע

דעם 12־טן מאַי זייער פרי האָבן דייטשע סאָלדאַטן און ז׳אַנדאַרמעריע באַפוילן אַלע יידן, פון קליין ביז גרויס, אַרויסגיין אויפן מאַרק זיך רעגיס־טרירן. קראַנקע מענטשן און אינװאַלידן, װעלכע האָבן ניט געקענט מיטגיין, זענען דערשאָסן געװאָרן אויפן פּלאַץ אין די הייזער.

אויפן מאַרק זענען אַלע אויסגעזעצט געװאָרן אויף די קני. דער גרויסער פּלאַץ איז געװען אַרומגערינגלט מיט טאַנקן, מאַשין־געװער און אַ זייער גרויסער צאָל סאָלדאַטן. משפחות, משפחות, איז מען געװען אויסגעזעצט אויף די קני און מ׳האָט געװאַרט. אויף װאָס מען האָט געװאַרט? קיינער האָט ניט געװוּסט. נאָר אַ שרעקלעכער געפיל האָט געפייניקט די גרויסע מאַסע פון טויזנטער יידן, װעלכע זענען געזעסן װי פאַרגליװערט. אַ טויטע שטיל־קייט האָט געהערשט אַרום און אַרום. די לופט איז געװען אָנגעזאַפּט מיט אַ מאַסיװער און שטיקנדער פיינלעכקייט. מען האָט ניט געהערט קיין זיפץ און אפילו ניט קיין געװיין פון קליינע קינדער. די הערצער פון קליין און גרויס זענען געװען פאַרשטיינערט. פון װייטן האָבן מיר געזען װי מען שטעלט אויס די מענטשן אין שורות, און גרופּנװייז, באַװאַכט און אַרומגע־רינגלט מיט סאָלדאַטן, האָט מען זיי געפירט אין דער ריכטונג פון בערנאַר־דינער גאַס. אַזוי זענען אַלע יידן געגאַנגען ביז ס׳איז אויך דערגאַנגען צו אונדז. אין דער צװישן־צייט האָבן מיר שוין געהערט שיסערייען און שרעק־לעכע געשרייען. דאַן האָבן מיר שוין פאַרשטאַנען װאָס עס קומט פאַר און װאָס פאַר אַ גורל עס ערװאַרט אונדז. מען פירט אונדז צום טויט!

מיר זענען געגאַנגען רויק, משפחות־ווייז, האַנט ביי האַנט. אָן געוויין און אָן געשרייען. מען טאָר ניט וויינען, מען טאָר ניט לאַכן, מען טאָר ניט קוקן לינקס אָדער רעכטס. מען טאָר ניט שטערן די ווונדערבאַרע דייטשע אָרדנונג, אין געגן־פּאַל ווערסטו כאַפּן אַ שטאָך פון אַ באַגנעט, אָדער אַ זעץ מיטן ביקס. און אַזוי זענען מיר דערגאַנגען ביז דעם פּלאַץ ווו עס איז געשטאַנען אַ גרופּע פון דייטשע אָפיצירן. איינער פון זיי האָט געוויזן מיט זיין שטעקעלע אויף יעדן איינעם פון אונדז, אין וועלכער ריכטונג ער דאַרף גיין. „רעכטס", „לינקס" און „גראַדע־אויס". מיט זיין שטעקעלע האָט דער נאַצישער מערדער באַשטימט דעם גורל פון טויזנטער מענטשן.

מיר האָבן נאָך דאַן ניט געוווּסט די באַדייטונג פון די דריי ריכטונגען, וועלכע פון זיי איז צום טויט און וועלכע צום לעבן. אָבער אין אַ פּאָר מינוטן שפּעטער האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז „גראַדע־אויס" איז צום טויט. ווען די יידן, וועלכע זענען געשיקט געוואָרן גראַדע־אויס אין בערנאַרדינער גאַס האָבן נאָר געמאַכט עטלעכע טריט, האָט מען זיי באַלד אָנגעפאַנגען שלאָגן און שטופּן. זייערע גוואַלדן האָבן זיך אויסגעמישט מיט די שיסע־רייען, וועלכע מיר האָבן געהערט פון ווייטן. די געשרייען און די גוואַלדן זענען געוואָרן אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער, וועלכע זענען, ווייזט אויס, געווען פון דער ערשטער גרופּע, וועלכע איז אָנגעקומען צו די גריבער און מ׳האָט זיי דאָרטן דערשאָסן. נאָכדעם האָבן זיך פאַרשטאַרקט די שי־סערייען און די גוואַלדן זענען אַלץ שוואַכער און שוואַכער געוואָרן, ביז זיי זענען אין גאַנצן איינגעשטילט געוואָרן. אַזוי האָבן זיך די שיסערייען נאָך געצויגן שטונדן לאַנג ביז די דייטשן האָבן געענדיקט זייער גרויזאַמע און בלוטיקע אַקציע.

די לעבן פאַרבליבענע משפחות האָבן פאַרלאָרן אַ טייל פון זייערע נאָענסטע און ווען ניט ווען האָט אויסגעבראָכן אַ האַרצרייסנדער שטילער געוויין. אַלע זענען געשטאַנען פאַרגליווערט, און מיר דאַכט זיך אַז ווען מ׳וואָלט געשניטן אונדזער פלייש וואָלט קיין בלוט ניט גערונען. מיר האָבן נאָך ניט געוווּסט וואָס עס ערוואַרט אונדז, און וואָס וועט זיין אונדזער גורל. דאַן איז געקומען דער קאָמענדאַנט פון יידן־ראַט און אונדז געהייסן צוריק גיין אין אונדזערע וווינונגען.

אונדזער משפחה איז דאָס מאָל דורכגעגאַנגען בשלום און קיינער האָט ניט געפעלט. גייענדיק צוריק אַהיים האָבן מיר געזען אין די גאַסן אַ סאַך

בלוט פלעקן, פערשיידענע זאַכן, שיך און קליידער האָבן זיך געוואַלגערט אין אַלע זייטן. דער צעמענט איז געווען רויט און פאַרגאָסן מיט בלוט. ווו ניט ווו זענען נאָך געלעגן טויטע קערפּער, וועלכע מ׳האָט נאָך ניט באַוויזן אַוועקצונעמען. מיר זענען געקומען צוריק אין אונדזער אַלטע וווינונג. די משפּחה וועלכע האָט געוווינט מיט אונדז איז ניט צוריק־געקומען. זיצנדיק צוריק אין די הייזער האָבן זיך די איבערגעבליבענע משפּחות אַ ביסל אויפגעמונטערט, דאָס פאַרגליווערטע בלוט האָט לאַנגזאַם ווידער אָנגעהויבן פליסן, די געפילן וועלכע זענען אינגאַנצן פאַרשטיינערט געוואָרן, האָבן זיך ווידער אויפגעוועקט, און דער מוח, וועלכער איז ווי פאַרטעמט געוואָרן, האָט ווידער אָנגעהויבן צו טראַכטן. די מענטשן האָבן גענומען באַטראַכטן וואָס עס האָט מיט זיי פּאַסירט. ערשט דאַן האָבן זיי גענומען פאַרשטיין דעם גרויסן אומגליק וואָס האָט פּאַסירט. ערשט דאַן האָבן זיי אָנגעהויבן צו באַגרייפן די שרעקלעכע שחיטה. מ׳האָט גענומען זוכן זייערע טייערסטע און נאָענטע; דער די קינדער, דער די עלטערן, און דער זיינע שוועסטער און ברידער. מ׳האָט נאָך אַלץ ניט געקענט גלויבן אַז דאָס אַלץ האָט באמת פּאַסירט, און אַז זייערע נאָענטסטע וועלן שוין קיין מאָל ניט צוריק קומען, ווייל זיי זענען שוין אַלע טויט.

נאָך אין דעם זעלבן אָוונט האָבן די דייטשן ווידער אויסגעקליבן אַ גרופּע מענער צו דער אַרבעט, און זיי ווידער געהייסן מיטברענגען רידלען. איך בין אויך דאָס מאָל געווען איינער פון דער גרופּע. מיר האָבן שוין געוווּסט וווּהין מיר גייען. די גאַנצע וועג איז געווען פול מיט צייכנס פון דער גרויזאַמער טראַגעדיע, וועלכע האָט זיך אָפּגעשפּילט. קליידער, שיך און פאַרשיידענע זאַכן זענען געלעגן צושפּרייט, און אַ ליניע פון זאַמד־איינגעזאַפּטן בלוט, לענג אויס דעם גאַנצן וועג, האָט אונדז געפירט ביז צו די גריבער. ווען מיר האָבן זיך דערנענטערט צו די גריבער, האָבן מיר געהערט געוויין און הילף־רופן פון פאַרוווּנדעטע און האַלב טויטע מענטשן, די לאַנגע גריבער זענען געווען אָנגעפילט מיט טויזנטער טויטע מענטשן, און ווו ניט ווו האָט זיך אויפגעהויבן אַ האַנט, אַ קאָפּ, אָדער אַ האַלבער קערפּער און געבעטן הילף. די אָנגעקומענע אַרבעטער האָבן גענומען לויפן צו די גריבער און זוכן זייער פאַרלאָרענע קרובים. אַ טייל האָבן דערקענט זייערע עלטערן, שוועסטער און ברידער. און זיי האָבן אָנגעהויבן וויינען און שרייען. די פּאַניק איז געווען גרויס. די דייטשע סאָלדאַטן האָבן גענומען

שטופן און טרייבן די אַרבעטער, וועלכע זענען געשטאַנען און באַוויינט זייערע נאָענטע. אַלע קרבנות זענען געווען נאַקעט, און אַ טייל פון זיי זענען געלעגן ביי די ברעגן פון די גריבער. מיר זענען געווען געצווונגען צו טרעטן מיט אונדזערע שמוציקע שיך אויף די נאַקעטע קערפער פון אונדזערע קרובים און בעסטע פריינט. מיר האָבן ניט געהאַט קיין אַנדער אויסוועג, ווייל די האַלב־פאַרשיכורטע סאָלדאַטן האָבן אונדז געטריבן און געיאָגט, און ווער ס׳האָט זיך צוריקגעהאַלטן האָבן זיי אויפן פלאַץ דערשאָסן. מיר האָבן אָנגעהויבן אויסלייגן די קערפער אין די גריבער, אַזוי ווי די דייטשן האָבן געהייסן: אַ קערפער אויף אַ קערפער. אין מיטן גרוב העכער און ביי די זייטן נידעריקער, עס זאָל האָבן דעם אויסזען ווי אַ ריזיק גרויסער קבר. מיר האָבן געמאַכט אונדזער אַרבעט מעכאַניש, ווייל אונדזער בלוט איז געווען פאַרגליווערט און אונדזערע געפילן אינגאַנצן אָפגעטויט. די דייטשן האָבן אונדז געשטופט מיר זאָלן אַרבעטן שנעלער און מיר האָבן געמאַכט אַלץ וואָס זיי האָבן געהייסן ווי אָטאָמאַטן. נאָכן אויסלייגן די קערפער, האָבן די דייטשן געבראַכט פעסער מיט כלאָר, מיט וועלכע מיר האָבן באַשאָטן די נאַקעטע קערפערס און נאָכדעם האָבן מיר אָנגעהויבן צו פאַרשיטן מיט באָדן די גריבער. דאָס איז געווען דאָס לעצטע מאָל וואָס מיר האָבן געזען אַ סאַך פון אונדזערע נאָענטסטע און בעסטע פריינד אין לעבן.

ווען מיר האָבן געענדיקט די אַרבעט און מיר האָבן אויפגעהויבן אונדזערע קעפ זיך אַרומקוקן, האָבן מיר ערשטענס באַמערקט די גרויסע קופעס אויסגעסאָרטירטע זאַכן. פרויען־זאַכן באַזונדער, מענער־זאַכן באַזונדער, שיך, זייגערס, גאָלד און גאָלדענע ציינער, אַלץ אין באַזונדערע קופעס. די דייטשן האָבן דאָס ניט געמאַכט, זיי האָבן געצווונגען די אומגליקלעכע קרבנות זיך אויסטאָן נאַקעט, נאָכדעם אַלץ אַוועקלייגן יעדע זאַך אויף זיין פלאַץ, און נאָכדעם גיין צו די גריבער ווו מ׳האָט זיי דערשאָסן. אַזאַ סאַדיסטישן אָרגאַניזירטן מאַסן־מאָרד, וועלכן דער שטן אַליין וואָלט ניט געקענט בעסער אויספלאַנירן און אָרגאַניזירן, האָבן נאָר די דייטשע באַרבאַרישע מערדער געקענט אויספירן! זיי האָבן פלאַן־מעסיק צובראָכן ביי זייערע קרבנות יעדן ווילן פון ווידערשטאַנד און האָבן נאָכדעם געטאָן מיט זיי וואָס זיי האָבן נאָר געוואָלט. מיר זענען געווען די איינציקע, וואָס האָבן דאָס אַלץ געזען, און ביז היינט קען איך ניט פאַר־

שטיין, פאַר וואָס די דייטשן האָבן אונדז דאַן איבערגעלאָזן ביים לעבן. איך גלויב, אַז דאָס איז געווען נאָר דערפאַר, ווייל זיי זענען שוין געווען פאַר־שיכורט און מיד פון אַזאַ שרעקלעכן מאַסן־מאָרד. לויט דער מעלדונג פון יידן־ראַט האָבן די דייטשן אין דעם טאָג דערשאָסן ביי 7000 מענטשן. שפעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז אין די אַנדערע שטעט האָט מען דערשאָסן אַלע מענטשן וועלכע האָבן פאַרשאָטן די גריבער. מיט אונדז האָט פאַסירט אַ נס, וואָס מ׳האָט אונדז צוריק געבראַכט אין שטעטל און געשיקט אַ היים.

די מאַמע האָט מיר שוין אָפּגעוויינט, און ווען זי האָט מיר דערזען צוריק אין שטוב, איז ביי איר געווען ווי זי וואָלט מיר געזען צוריק קומען פון יענער וועלט. נאָך היינט, ווען איך טראַכט וועגן יענע שווידערלעכע איבערלעבענישן, ווי אַזוי איך האָב געדאַרפט פאַרשיטן נאָך האַלב לעבע־דיקע מענטשן, ווען מיינע הענט, מיינע זאַכן, און מיינע שיך זענען געווען פאַרפלעקט אין בלוט פון קרובים, פריינט און באַקאַנטע, קען איך ניט פאַרשטיין ווי אַזוי איך בין געבליבן ביים קלאָרן געדאַנק און האָב געהאַט די גייסטיקע און פיזישע קרעפטן אויסצוהאַלטן אַזוי פיל שרעק, פיין און ערנידערונג, וועלכע איך האָב נאָך דורכגעמאַכט ביי די נאַצישע רוצחים אין פאַרלויף פון אַזאַ לאַנגער צייט.

דער געטאָ אין איוויע

דעם 13־טן מאַי האָט דער יידן־ראַט צונויפגערופן אַלע יידן, און זיי געמאָלדן אַז זיי דאַרפן זיך אַריבערציען אין געטאָ וועלכן די דייטשן האָבן באַשטימט פאַר די לעבן־געבליבענע יידן אין איוויע. פון דעם טאָג וועלן די יידן דאַרפן וווינען אין אַ פאַרמאַכטן וווינונגס־קוואַרטאַל, און וועלן זיך שוין ניט קענען באַוועגן אַזוי פריי ווי פריער. נאָך די שווידערלעכע איבער־לעבענישן פון נעכטיקן טאָג, איז מען געווען גלייכגילטיק און עס האָט קיינעם ניט געאַרט וואָס מ׳גייט טאָן מיט אונדז. במילא זענען שוין געווען די גאַסן און די גרעסטע טייל הייזער ליידיק און פוסט. דער געטאָ האָט זיך געפונען אין אַ טייל פון נאָוואָראָדקער גאַס און איןביידע זייטן פון דעם מאַרק. מיר האָבן געוווינט אין הויז פון אונדזער קרוב יחיאל באַקשט, צוזאַמען מיט לייזער קאַרקלינסקי און זיין פאַמיליע. מיר האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן און דער ספּעציפישער געטאָ־לעבן האָט ווידער פאַרגעזעצט זיין

גאַנג. די שווערע ווונדן פון דער שרעקלעכער אַקציע זענען אָבער אַזוי גיך ניט פאַרגליווערט געוואָרן, איבערהויפּט ביי די פאַמיליעס, וועלכע האָבן פאַרלוירן זייערע נאָענטסטע און טייערסטע. דער געפיל פון אומזיכערקייט האָט געעקבערט ביי יעדן איינעם אין האַרצן. וואָס וועט זיין אונדזער גורל? איז דען ניט מעגלעך אַז דאָס וואָס האָט פּאַסירט נעכטן, קען מאָרגן ווידער פּאַסירן? און פאַרוואָס ניט? אַלע צייכנס ווייזן אויף יאָ. מען האָט גענומען זוכן וועגן ווי אַזוי צו ענטלויפן פון געטאָ, אין די וועלדער. דאָס איז אָבער ניט געווען אַזוי פּשוט. עס האָבן זיך געשאַפן פאַרשידענע פּראָבלעמען. די יונגע מענטשן האָבן געקענט אַנטלויפן צו די פּאַרטיזאַנער, אָבער וואָס זאָלן מאַכן די אַלטע און קראַנקע מענטשן? קען מען זיי דען איבערלאָזן עלנט אין די הענט פון די נאַצישע מערדער? דאָס זענען געווען פראַגן, אויף וועלכע מ'האָט ניט געקענט געבן קיין ענטפער. די איינגע פאַרבינדונגען צווישן די משפּחות האָט געבראַכט צו דעם אַז די גרעסטע טייל יידן זענען געבליבן אויפן פּלאַץ ביז צום טראַגישן סוף און פאַרניכטונג דורך די נאַצישע מערדער.

ביי אונדז אין שטוב איז אויך געווען דאָס זעלבע. מיין יינגערער ברודער, יוסף, האָט געוואָלט גיין אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער. אַלע קינדער פון אונדזער משפּחה האָבן עס געקענט מאַכן. אויך דער טאַטע האָט געקענט מיטגיין, אָבער וואָס טוט מען מיט דער מאַמען? זי האָט געהאַט קראַנקע פיס, און זי האָט ניט געקענט זיין איין נאַכט אין דער קעלט. איך מיט מיין שוועסטער לאה האָבן זיך אַרויסגעגנבעט ביינאַכט פון געטאָ און געגאַנגען צופוס צו אונדזערע באַקאַנטע קריסטן נעבן ליפּנישאָק. מיר האָבן זיי געוואָלט אַלץ געבן, זיי זאָלן אויסבאַהאַלטן אונדזערע עלטערן. אָבער קיינער פון די פּויערים האָבן דאָס ניט געוואָלט טאָן. זיי האָבן זיך געשראָקן פאַר די דייטשן. זיי האָבן אפילו מורא געהאַט צו ריידן מיט אונדז, און מיר זענען מיט ליידיקע הענט צוריק געקומען.

די מאַמע האָט זיך ביי אונדז געבעטן, מיר זאָלן אַנטלויפן און זיך ראַטעווען. קיינער פון אונדז האָט אָבער ניט געוואָלט גיין און איבערלאָזן די מאַמען אַליין אין געטאָ. און אַזוי זענען מיר אַלע צוזאַמען געבליבן אויפן פּלאַץ.

ווען איך באַטראַכט איצט די לאַגע, קען איך קלאָר און דייטלעך פעסטשטעלן, אַז איך בין זייער צופרידן, וואָס מיר האָבן אַזוי געהאַנדלט און

ניט איבערגעלאָזן די מאַמען אַליין. איך וואָלט דאָס קיינמאָל ניט געקענט פֿאַרגעסן און מיין געוויסן וואָלט קיין מאָל ניט געקענט בלייבן ריין. אַזוי האָבן מיר איינפֿאַרשטאַנדן מיט אונדזער גורל און פֿאַרגעזעצט אונדזער שווערן לעבן אין געטאָ. מיר האָבן געהערט אַז אונדזער מומע, שרה קאַבאַצניק, מיט איר משפחה לעבן, און זיי באַהאַלטן זיך אויס ביי אַ גוי, אָבער זי קען ניט אויסבאַהאַלטן מער קיינעם.

ליקווידאַציע פֿון איוויער געטאָ

דעם 1־טן יאַנואַר, 1943, האָט מען אונדז אַלעמען געהייסן אַריינגיין אין באַן־וואַגאָנען, וועלכע זענען שוין געווען צוגעגרייט פֿאַר אונדז. דאָס איז געווען אין אַ קאַלטן ווינטער־פֿרימאָרגן, ווען אַ טיפֿער שניי האָט באַדעקט די ערד. דער פֿראָסט איז געווען שטאַרק, און ס׳איז אונדז אַלעמען געווען זייער קאַלט. אַ סך יונגע מענטשן זענען נאָך פֿריער אַנטלאָפֿן צו די פּאַרטיזאַנער אין וואַלד, אָבער פֿון אונדזער משפּחה האָט זיך קיינער ניט גערירט, ווייל מ׳האָט זיך ניט געוואָלט צושיידן. ווידער זענען מיר אַלע געגאַנגען צוזאַמען צו די וואַגאָנען און געלאָזט דעם גורל באַשטימען אונדזער צוקונפֿט.

אין די וואַגאָנען איז געווען זייער קאַלט און די מאַמע האָט אין פֿאַרלויף פֿון עטלעכע טעג, וואָס מיר זענען געשטאַנען און געפֿאָרן, זייער געליטן פֿון אירע קראַנקע פֿוס. ענדלעך האָט מען אונדז געבראַכט קיין באָריסאָוו (רוסלאַנד) און נאָכדעם קיין סמאָלענסק.

דער טראַגישער טאָג אין ביאַלאַ בלאָטע. די צווייטע שחיטה

ביאַלאַ בלאָטע געפֿינט זיך 14 ק״מ פֿון באָריסאָוו. דאָרטן אין די וועלדער איז געווען אַ קליינער לאַגער מיט אונטערערדישע באַראַקן, אין וועלכע די צונויפֿגעבראַכטע יידן האָבן פֿאַרגעזעצט זייער לעבן. אָבער אפֿילו דעם אַזוי „כלומערשט געראָפֿענעם לעבן״ אין די אונטערערדישע באַראַקן האָבן די דייטשן אויך ניט געלאָזט לאַנג פֿירן.

דעם 10־טן מערץ, 1943, זענען אָנגעקומען אין לאַגער גרויסע לאַסט־אָטאָמאָבילן, און די דייטשן האָבן געהייסן אַלע יידן אַרויסגיין פֿון די באַראַקן און אויסשטעלן זיך אין שורות. דאָ האָבן זיי ניט געציילט די מענטשן ווי אין דער ערשטער שחיטה אין איוויע. זיי האָבן אָנגעקוקט די

מענטשן און האָבן אָנגעלאָדן אויף די לאַסט־אָטאָמאָבילן ווען זיי האָבן געוואָלט. דאָ האָט זיך אָנגעהויבן דער טראַגישער סוף פון אונדזער משפחה. זיי האָבן צוגענומען דעם טאַטן, די מאַמען און חיה׳קען. לאה׳קען, וועלכע איז נאָכגעלאָפן די עלטערן, האָבן זיי צוריק געשטופּט, און מיר מיט יוסף׳קען האָבן זיי אפילו ניט צוגעלאָזט נאָענט צו די לאַסט־מאַשינען. אין אַ קורצע צייט שפּעטער, ווען די לאַסט־מאַשינען האָבן פאַרלאָזן דעם פּלאַץ, האָבן מיר ווידער געהערט שיסערייען פון מאַשין־געווער, וועלכע מיר האָבן נאָך ניט פאַרגעסן פון דער ערשטער שחיטה. מיר האָבן שוין גאַנץ גוט געוווּסט וואָס עס האָט פּאַסירט מיט אונדזערע טייערסטע. אונדזער געוויין און אונדזערע געשרייען האָבן גאָרניט געהאָלפן. מיר ווייסן ניט אפילו דעם גענויעם פּלאַץ, ווו זיי זענען אומגעקומען און ווו עס געפינען זיך זייערע קברים, און ווער ווייסט אויב מען האָט זיי בכלל באַערדיקט.

איך געדענק נאָר, אַז זיי זענען אומגעקומען ניט ווייט פון „ביאַלאַ־באַלטע”, וואָס איז 14 ק״מ ווייט פון שטאָט באָריסאָוו אין רוסלאַנד. דאָ איז אויך אומגעקומען דעם פעטער משה׳ס משפחה, אויסער זייער זון מאיר וועלכער איז געבליבן ביים לעבן. דאָ איז אויך אומגעקומען לייזער קאַרק־לינסקי׳ס משפחה, אויסער אים אַליין, וועלכער איז אויך לעבן געבליבן. אין דער אַקציע זענען אומגעקומען איבערהויפּט פרויען, עלטערע מענער און קינדער.

נאָך דער שחיטה זענען מיר שוין געבליבן אַ קליין הייפעלע מענטשן. פון אונדזער שטעטל זענען געבליבן: איך, מיין ברודער יוסף, מיין שוועס־טער לאה, מאיר, דער זון פון פעטער משה, לייזער קאַרקלינסקי און לייזער גוטאַלעבסקי. לאה איז געווען אונדזער צווייטע מאַמע, און מיר זענען געווען איהרע קינדער. טראָץ דעם, וואָס קיינער האָט ניט געקענט קיינעם העלפן, האָבן אונדזערע עלטערן אונדז גענעהרט יעדן טאָג מיט האָפענונגען, אַז מעגלעך וועלן מיר ווי עס איז איבערלעבן די שוידערלעכע צייטן, און די שרעקלעך מערדערישע מלחמה. איצט איז אונדזער איינציקער טרייסט אויך פאַרשוווּנדן געוואָרן. עס פעלן מיר ווערטער און עס איז מיר אוממעגלעך אויסצודריקן דאָס, וואָס איך האָב דאַן, דעם 10־טן מערץ 1943, איבערגעלעבט און געפילט. איך געדענק נאָך היינט גענוי דעם קאַלטן פרימאָרגן, ווען מיר האָבן זיך געבעטן ביי די סאַדיסטישע מערדער,

אַז זיי זאָלן אונדז אויך מיטנעמען און פאַרניכטן, ווייל דער טויט האָט אויסגעזעען אין אונדזערע אויגן פיל בעסער ווי דאָס לעבן. אָבער זיי האָבן געוואָלט, אַז מיר זאָלן זען ווי זיי פאַרניכטן אונדזערע ליבסטע און איינער פון זיי האָט אונדז געענטפערט: אייער צייט וועט אויך קומען, אָבער איר דאַרפט נאָך וואַרטן.

סמאָלענסק און מינסק

דעם 15־טן אויגוסט 1943, בין איך קראַנק געוואָרן אויף טיפוס. די קרענק האָט זיך זייער פאַרשפרייט ביי אונדז אין לאַגער, און אַ סך מענטשן זענען פון דעם געשטאָרבן. לאה און יוסף האָבן געאַרבעט און איך האָב זיך נאָכגעשלעפט מיט גרויסע היץ. ווי אַזוי איך האָב עס דורכגעמאַכט און געבליבן לעבן, קען איך עס נאָך היינט ניט פאַרשטיין. מיר זענען ניט געשטאַנען לאַנג אין סמאָלענסק, ווייל דער פראָנט פלעגט די גאַנצע צייט זיך רוקן צוריק, ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין מינסק.

אין מינסק זענען מיר נאָך אַלע דריי געווען צוזאַמען. דאָ איז יוסף קראַנק געוואָרן אויף טיפוס. ער איז אַזוי אָפּגעשוואַכט געוואָרן, אַז ער האָט אפילו ניט געקענט שטיין אויף זיינע פוס. אין פאַרלויף פון די אַרבעט־שטונדן האָבן מיר אים באַהאַלטן אין די באַראַקן אונטער די שעניקעס. אין אָווענט און אין דער פרי, פלעגן מיר אים ביידע האַלטן אויף די פוס ביז די דייטשן פלעגן ענדיקן איבערציילן די מענטשן, אויב קיינער פעלט ניט פון אונדז. אַזוי איז אונדז געלונגען צו ראַטעווען יוסף׳קן פון זיכערן טויט, ווייל מ׳האָט ניט געטאָרט קראַנק זיין און זיי פלעגן דערשיסן יעדן קראַנקן מענטשן.

לובלין — טרעבלינקע

דעם 1־טן סעפטעמבער 1943, האָט מען אונדז געבראַכט קיין לובלין. דאָ האָט מען אונדז אַלעמען אויסגעלאָדן פון די וואַגאָנען. מען האָט אָפּגעשיידט פון אונדז די פרויען און אויך די עלטערע מענער, צווישן זיי איז אויך געווען אונדזער שוועסטער לאה. דאָ האָט מען שוין ניט געשאָסן. מען האָט שוין ניט געהערט די געשרייען פון די קרבנות. פון דעם פלאַץ האָט מען זיי געשיקט קיין טרעבלינקע, וועלכע געפינט זיך ניט ווייט פון לובלין. דאָרט האָט מען אַלעמען דערשטיקט אין די גאַז־צימערן און פאַר־

ברענט אין די גרויסע אויוונס. קיינער פון די קרבנות האָט זיכער ניט געוווּסט פון דעם נייעם דייטשן בעסטיאַלישן מאָרד־סיסטעם וועלכע האָט דערמעגלעכט אויסצופירן אַזאַ גרויסן מאַסן־מאָרד, שנעל און רויִק, אָן דעם באַדערפעניש דורכצופירן שיס־אַקציעס וועלכע זענען געווען צו לאַנג־זאַם פאַר זייערע גרויזאַמע פאַרניכטונגס־פּלענער צו פאַרניכטן מיליאָנען מענטשן. דאָס אַלץ האָט פּאַסירט אַזוי שנעל אַז איך בין געוואָרן צומישט און האָב אפילו ניט געוווּסט וואָס דאָ פּאַסירט. דאָס פאַרלירן לאהן, אונדזער צווייטע מאַמע, האָט שוין איבערגעפילט די מאָס פון פּיין און מיין וועלט איז שוין אין גאַנצן פינצטער געוואָרן. איך מיט יוסף׳ן האָבן זיך נאָך געפּרוּווט טרייסטן, אָבער דער קלאַפּ איז שוין געווען צו גרויס פאַר אונדז ביידן. אויפן צווייטן טאָג, ווען זיי האָבן ווידער אַלעמען אויסגעשטעלט אויפן פּלאַץ, האָב איך געהאָפט אַז איצט וועל איך שוין אין יעדן פאַל גיין מיט יוסף׳ן צוזאַמען, מיר וועלן זיך האַלטן ביידע פאַר די הענט און וועלן זיך קיינמאָל ניט צושיידן. אין דעם טאָג האָט מיט אונדז גאָר ניט פּאַסירט, און אַזוי אויך אין די צוקונפטיקע עטלעכע טעג. מיר זענען שטענדיק געווען צוזאַמען און זיך ניט צעשייט, אפילו אויף אַ מינוט, ווייל מיר האָבן געלעבט אין שטענדיקן שרעק אַז עפּעס קען פּאַסירן און מיר וועלן זיך פאַרלירן. עס איז אָבער אָנגעקומען דער 3־טער טאָג אין סעפּטעמבער אין וועלכן איך האָב פאַרלאָרן דאָס לעצטע ליכטעלע פון אונדזער משפחה, אונדזער קליינעם ברודער יוספ׳קע. אין דעם טאָג זענען אויך אומגעקומען די ליפּנישיקער יידן: מאיר, דעם פעטער משה׳ס זון, לייזער קאַרקלינסקי און לייזער גוטלבסקי, און איך בין געבליבן אַליין. דער איינציקער פון מיין גאַנצער משפחה און פון אַלע יידן אין ליפּנישאָק, וועלכע זענען געווען צוזאַמען מיט מיר.

אין דעם טאָג האָט מען אונדז אַרויסגעפירט פון די וואַגאָנען, און ווידער אויסגעשטעלט אין שורות. אַלע ליפּנישיקער זענען געשטאַנען צוזאַמען, איינער הינטער דעם צווייטן. איך מיט יוסף׳קען זענען געשטאַנען אין דער ערשטער שורה און איך האָב געהאַלטן זיין רעכטע האַנט מיט מיין לינקער האַנט. דאַן זענען אָנגעקומען 2 אַפּיצירן און אָנגעהויבן צו ציילן. איינער פון די אָפיצירן איז צוגעגאַנגען און האָט אַ קלאַפּ געטאָן מיט זיין שטעקל איבער אונדזערע הענט און האָט געהייסן יוס׳קעס גרופּע גיין לינקס, און מיין גרופּע גיין רעכטס. ווען איך האָב זיך אַרומגעזעען,

וואָס דאָ קומט פאָר בין איך אַרויסגעלאָפן פון מיין שורה און געלאָפן צו יוספ׳קעס, אָבער די דייטשן האָבן מיר אָנגעהויבן צו בריקעווען מיט די פוס און ווען איך האָב זיך שפּעטער נאָך אַ מאָל אַרום געקוקט האָב איך זיי שוין מער קיינעם ניט געזען. פון דער מינוט אָן האָב איך שוין מער ניט געזען און געהערט פון מיין טייערן ברודער יוסף. ער איז זיכער אומגעקומען מיט די איבעריקע ליפּנישיקער אין די גאַז־אויוונס פון טרעבלינקע.

דאָס ביסל איבערגעבליבענע יידן האָט מען ווידער אָנגעלאָדן אויף די וואַגאָנען און אַוועקגעשיקט קיין דייטשלאַנד. ווען איך בין אָנגעקומען קיין דייטשלאַנד אין אונדזער נייעם לאַגער, האָב איך מיט דער הילף פון די דייטשע אַרבעטער געפּרוווט דערוויסן זיך דעם גורל פון דער גרופּע, וועלכע איז אָפּגעטיילט געוואָרן פון אונדז אין לובלין, אָבער איך האָב גאָרניט געקענט אויסגעפינען. זייערע שפּורן זענען פאַרלוירן געגאַנגען ווי די שפּורן פון נאָך מיליאָנען קרבנות.

דאָס איז אַלץ וואָס איך געדענק און וואָס איך וועל אויך קיינמאָל ניט פאַרגעסן. דאָס זענען געווען די געשעענישן און דער טראַגישער סוף פון אונדזער גרויסער און שיינער משפּחה און אויך פון אַלע איבעריקע יידן פון אונדזער שטעטל ליפּנישאָק. זייערע קערפּערס און זייער אַש זענען צעשפּרייט איבער רוסלאַנד און פּוילן. אָבער מיר, די לעבן־געבליבענע, האָבן דעם הייליקן פליכט צו געדענקען שטענדיק אונדזערע טייערע קדושים וועלכע זענען אַזוי טראַגיש אומגעבראַכט געוואָרן דורך די פאַר־ברעכערישע הענט פון די נאַצישע מערדער.

מאיר קאפלאן (אמעריקע)

יתגדל ויתקדש

אַ קדיש נאָך דיר מיין שטעטעלע
אַ הזכרה, אַ יאָר צייט נאָך דיר.
ביסט גרויזאַם און שרעקלעך פארניכטעט געוואָרן
אָה! טרויעריק איז מיר.

קליין ביסטו געווען מיין שטעטעלע,
אינגאַנצן פון קרובים, פריינד און חברים באַשטאַנען.
נאָך דיר און די הייליקע קדושים
זאָג איך קדיש אַזוי ווי נאָך מיין מאַמען.

אַ קדיש נאָך די מיין שטעטעלע
און אַ קללה דעם בלוטיקן מערדער
זאָל שטערן זיין שלאָף דאָס קינדער-געוויין
זאָל בלייבן פון אים נאָר אַ שטיין.

ביסט פאַרקניפּט אין האַרצן מיין שטעטעלע
מיט זיסע זכרונות פון אַ אומשולדיק קינד
מיט שטרעבונג, חלומות, ליבע, און יוגנד
וואָס איז פאַרביי אַזוי שנעל ווי דער ווינט.

ביסט חרב געוואָרן נאָר פיזיש מיין שטעטל,
ברוטאַל פאַרניכטעט, צושטערט און פאַרברענט
מיר וועלן דיר אָבער אייביק געדענקען
ביז אונזער לעצטן ענד.

נטיעת עצים ב„יער הקדושים" בהרי ירושלים לזכר קדושי ליפנישוק
ביים פלאַנצן בוימער אין „יער הקדושים" אין די בערג פון ירושלים
צום אָנדענק פון די ליפנישקער קדושים

בעת נטיעת עצים ב„יער הקדושים" בהרי ירושלים לזכר קדושי ליפנישוק
ביים פלאַנצן בוימער אין „יער הקדושים" אין די בערג פון ירושלים
צום אָנדענק פון די ליפנישקער קדושים

יזכור אלהים

את נשמות

הקדושים והטהורים, אנשים נשים, זקנים וטף

קדושי ליפנישוק

שהומתו, נהרגו, נחנקו ונקברו חיים על קדוש השם

בשנות תש"א (1941) — תש"ד (1944)

בידי הצוררים הגרמנים, הנאצים ומשרתיהם ימ"ש.

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים.

ארץ, ארץ אַל תכסי דמם.

נקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך.

יתגדל, ויתקדש, שמם וזכרם לעולמי עד ולנצח נצחים.

רשימת קדושי ליפנישוק הי"ד
שניספו בשואה

רשימת קדושי ליפנישוק שנרצחו בזמן השואה

שמות ההורים	שמות הילדים
א	
אבלביץ יצחק, אטל	שרה וילדים נוספים
אבלביץ שמחה יואל, גנסיה	חיים גדליה, צ׳רנה, בעלה ובתם
אנגל פרימה	זלדה, שלמה-זלמן
אברמוביץ אברהם הירש, ליבה	יצחק גיטל
אברמוביץ צמח, סוניה	רחל, צילה, יוכבד
אברמוביץ ריבה-איטקה	מיכלה, פועה
איבניצקי ישראל, בלה	אליהו, איטה, רוזה, הרצל
ב	
ברנצובסקי אלתר, רייזל	זאב
בלילה שמקה, יוסף	ליובה
בלילה אליעזר אברהם, סוניה	יעקב, בתיה
ברקוביץ אשר	
בקשט חיה-שרה	
בלוך שמעיה ואשתו	7 ילדים
ג	
גינזבורג אליעזר, אסתר גיטה	
גול אלטה, דב — — — — —	וילדים
גינזבורג אידל, חנה	זאב וילדים נוספים
גולדשמידט אליעזר משה, זלדה	
גרשוביץ משה, בלהה	שרה-חנה וילדים נוספים
גוטלבסקי פייבה, מלכה	סימה, רחל, אליעזר, צבי ויעקב
גורדון אייזיק, חיה פייגל	2 ילדים

שמות ההורים	שמות הילדים
ד	
דייכס אסתר	פייקה
היידוקובסקי יקותיאל, בובקה	וילדים
ה	
הינדה בשקה	
ו	
וינשטיין יחיאל השל, בשקה	אברהם, איסר
ווינשטין נפתלי, צירקה	שרה רייכלה ושולמית
וינשטין השל, גולדה	ישראל, מלכה, מיכאל
וינשטיין ברכה	
ז	
זינגר חיים צבי, מושקה	
ח	
חסמן דוד יוסף	
חסמן אלתר	
י	
ינובסקי יצחק, שושקה לבית בלילה	זלמן, יהושע ועוד בן
ינובסקי גולדה	
יוקוב יוסף, חיה פייגל	
יוקוב שיינה, לבית אברמוביץ	יוסף ועוד בת

שמות ההורים	שמות הילדים
כ	
כץ אליהו, בשקה, לבית צמחוביץ	וילדים
ל	
לוין משה, חנה אסתר	מרים, מאיר, דינה
לוין שלום, איטה	יצחק, לייבקה, פרומקה
לוין יהודה, מייטה	יונה, צבי וילדים נוספים
לוין רבקה לאה	
לוין יהיאל, שרה	לאה, חיה, יוסף
לוין שלמה, רחל-לאה	אברהם-אלי, גולדה
לוין יצחק ואשתו	בת אחת
לוין רחל	דב, בצלאל, חנה
לוין אברהם ובתיה	
לייבמן אבא	חיה, זיסקה
ליונד פרץ	אסתר
לידסקי פסח, לאה	יצחק ועוד 2 ילדים
לסובסקי בתיה וצביה	
לסובסקי יוסף	ירוחם, לייזר וחיים
מ	
מדלינסקי הנה-אבא, צ׳סנה	
מאירוביץ אברהם חיים, חיה	וילדים
מונקו יואל, משה, מרים	
מונקו פסח, שיינקה	2 ילדים
מילכיקר, גרשון ושרה לבית קרקלינסקי	אברשה, פרומקה
מאירוביץ אייזיק, חוה	אליעזר, שרה, מרים, שמעיה
מרכשף רבקה	
משה ואשתו חנה-בילה לבין ויין	2 ילדים

שמות ההורים	שמות הילדים
נ	
נוחימסון אלתר, חסיה	הינדה, רבקה, אברהם ועוד ילדים
נוחימסון חיים	
נובופרוצקי נחמה לבית קיבלביץ	3 ילדים
ס	
סטוצקי שמעון, צירל	וילדים
סולץ לייבקה, שרה, לבית צמחוביץ	בת
סידרר יעקב-משה, רוזה	ישעיהו, גולדה, שלמה
סטרודבורסקי יורה	רחל ועוד ילד
פ	
פלוטניק ירחמיאל, רשקה	ראובן, יונה, זליג, צבי
פיקובסקי אברהם, מלכה	בנימין, נחמן, אברהם-אלי
פפה שושה	איטקה
פפה משה לייב, שרה	אליעזר, סימה
פיסחוביץ דוד, יוכבד	דבורה, שרה, אסתר
פיסחוביץ אלתר, בתיה	יצחק
פיסחוביץ בשקה	זליג
פוחוביצקי מרים	
פידלר יצחק, רבקה	חיה, אלתר, גולדה
פרצוביץ מינה	צבי
צ	
צוקר הרשל, חיה שרה	שלמה, מלכה, מרים
צמחוביץ טודרס, לאה	אלקה, חיים

שמות ההורים	שמות הילדים
ק	
קלמנוביץ קלמן, דבורה	יצחק, בריינה, איטה, רחל
קרקלינסקי אליעזר, גולדה	פרומה, מרים
קרקלינסקי משה פנחס	שמואל, מאיר, חיים
קרוכמלניק מאיר, חיה-מרים ודודתם	
קורן יצחק, ציפה	3 ילדים
קיבלביץ אברהם, איטה-ביילה	
קיבלביץ זלמן, רחל	וילדים
קיבלביץ הניה, לייבקה	רבקה, קריינה
קיבלביץ שמואל, גנסיה	חנה-רשקה, קיילה, קלמן
קיבלביץ שלום לייב, חיה לאה	
קיבלביץ משה, דבורה	2 ילדים
קרביצקי טייבה, יעקב לייב	דב, סוניה
קלמנוביץ יצחק, פייגה טייבה	בת
קנטרוביץ שמואל, גלה	נפתלי, הניה
קפלן אהרון-לייב	ישעיהו
קרצמר פסיה נחמה	
קרצמר נטע, ברכה	חיה, יצחק
קולטון מרדכי, שיינקה	וילדים
קולטון בנימין, חיה לאה	בילה, אליהו
קוסובוי משה	
קרימסקי צבי, אסתר לבית גוטלבסקי	חנה, יהודית
ר	
רוגוב אידה	
רדונסקי יקותיאל, מושקה	ברוך, בילה
רדונסקי שאול, חנה-רחל לבית אברמוביץ	דב

שמות ההורים	שמות הילדים
רדונסקי קיילה	
רובינוביץ יודל, בת שבע	מינקה, יוכקה
רבינוביץ יוסף, גולדה	חנן, שמואל, משה
רודניק ואשתו צ׳ירנה לבית אבילביץ	ובתם
ש	
שניידר ירחמיאל, שרה	זאב, חיה רחל
שניידר מאיר	
שמול צבי, פרידה רשקה	
שלוסברג דובה	
שמוקלר הינדה	יוסף
שלוסברג ישראל, רחל	
שמידט אליעזר, גניה	2 ילדים
שפירא ברוך, אדלה	2 ילדים

רשימת קדושי גביה שניספו בהשואה

משפ. לייזרוביץ
משפ. קיבלביץ

*PXW
(Lipnishki